

KORUNK

VÁROSAINK KÉRDŐJELEI • A
NAPSUGÁR NEGYEDSZÁZADA •
SORS ÉS EMLÉKEZET • EGY
HÉT SZÍNHÁZ ÉS TAPS • A
„RÉVÜLETTŐL” A RACIONALI-
TÁS KULTUSZÁIG • VIZUÁLIS
KULTÚRA – KÉPES FOLYÓIRAT
NÉLKÜL? • A KOLESZTEROL
ÉS AMI KÖRÜLÖTTE ZAJLIK •
KISS JENŐ: MÚZEUM AZ IDŐ
KÖDÉBEN • NYELVÜNK GOND-
JAIRÓL • A NYOLCVANÉVES
DAVID PRODAN KÖSZÖNTÉSE •

1982 • 6

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XLI. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM • 1982. JÚNIUS

* * * Számvetés és távlat 417

SEMLYÉN ISTVÁN • Városaink kérdőjelei 420

AL. CÁPARIU • Történelem (vers — Jancsik Pál fordítása) 422

* * * Sors és emlékezet (A Korunk pályázata) 423

* * * Magnó és történelem (Rostás Zoltán beszélgetése Theo C. Barker professzorral) 425

EDMUND LEACH • Érzékeink „luxusa“ (A „révülettől“ a racionalitás kultuszáig — Aradi József fordítása) 428

AL. CÁPARIU • De felhők jönnek aztán... (vers — Jancsik Pál fordítása) 433
DÓCZY PÁL—KIFOR IMRE • A koleszterol és ami körülötte zajlik 434

BODOR ANDRÁS • A kolozsvári Brassai Sámuel Középiskola multjából II. 438

* * * A Napsugár negyedszázada (Korunk-délelőtök — Székely Erzsébet, Balla Zsófia, Éltető József és Jakobovits Miklós referátuma) 442

* * * Mit kaptam az iskolámtól? (Dánielisz Endre és Kötő József válasza) 455

KÁNTOR LAJOS • Végtelen türelem? (Egy hét színház és taps — Kezesség) 157

KISS JENŐ • Múzeum az idő kódében (Korunk prózája) 461

JEGYZETEK

CSIKI LÁSZLÓ • Emlékező kérdés 467

IMREH ISTVÁN • David Prodan köszöntése 468

DITROI ERVIN • A boldogító átok 470

FÓRUM

ERDÉLYI LAJOS • Vizuális kultúra — képes folyóirat nélkül? 473

TÖRÖK M. LÁSZLÓ • Közgazdászok tartozása 475

SZEMLE

BORCSA JÁNOS • „nincs oly tükör, kibem magam lássam“ 475

ION IRIMIE • Elvi viták, eszmei harcok (Komáromi Béla fordítása) 479

GALFFY MOZES • Nyelvünk gondjairól 481

JAKAB ZSIGMOND • Allatgészségügyi szakkönyv 485

R. S. J. • Radó Ferenc—Orbán Béla: A geometria mai szemmel (Könyvről könyvre) 487

SZ. Z. • Robert-Alain de Beaugrande—Wolfgang Ulrich Dressler: Introduction to Text Linguistics (Könyvről könyvre) 488

K. L. • Tóth László: Vita és vallomás (Könyvről könyvre) 489

LÁTÓHATÁR

K. L.: Haraszti Sándor emléke és a Korunk (7 Nap) 492; N. M.: A 22-es csapdája Afrikában (Cérès) 493; D. E.: Dürer-reneszánsz a barokkban (Der Spiegel) 495

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Andrássy Zoltán, Árkossy István, A. Avram Felicia, Bene József, Cseh Gusztáv, Deák Ferenc, I. Feszt László, Incze Ferenc, Kopacz Mária, Nagy Enikő, F. Nagy Eva, Sz. Nagy Ilona, Rusz Livia, Soó Zöld Margit, Székely Dániel, Unipan Helga, Venczel János

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3. — Telefon: 2 18 36.

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273, Republica Socialistă România.

Számvetés és távlat

A forradalmi elméleti gondolkodás újabb történelmi jelentőségű dokumentumával vértette fel az ország dolgozóit államunk, pártunk vezetője.

A Román Kommunista Párt Központi Bizottsága Nicolae Ceaușescu elvtárs elnöklétével megtartott bővített plenáris ülésének napirendjén a hazai szocialista építés jelenlegi stádiumának elméleti, ideológiai kérdései, valamint a párt politikai nevelőtevékenységével kapcsolatos problémák szerepeltek. Mint ismeretes, a pártfőtitkár átfogó előadói beszédben elemezte a termelőerők és a forradalmi világ-és életszemlélet szerepét a társadalmi élet szervezésének tökéletesítésében, és megállapította: „Az egységes elméleti, ideológiai világ- és életszemlélet kialakulásához szükséges feltételek megteremtését nem szabad az uniformizálásnak egyik vagy másik tétel vita nélküli szűk értelmezésében felfogni.” Ennek a mélyen-szántó felismerésnek a fényében „dialektikus és materialista forradalmi megközelítésben kell taglalnunk a román nép jelenlegi fejlődését, szocialista hazánk jelenlegi stádiumát is”, ahogyan arra a párt főtitkára példát mutatott. Kiemelte, hogy az ideológiai tevékenység, a tömegek hazafias, szocialista nevelésének alapja a román nép évezredek történetének, a saját lényre érvényesüléséért, a társadalmi és nemzeti függetlenségért és az egységért vívott harcának ismerete.

A dákokról, a román nép őseiről szólva, Nicolae Ceaușescu elvtárs utalt arra, hogy „kapcsolatokat tartottak fenn más szomszédos népekkel és civilizációkkal”, hangsúlyozta, hogy „a görög és a római civilizációval fenntartott kapcsolatok és együttműködés erőteljes hatást gyakorolt a dákok élet- és gondolkodásmódjára”, majd kitért a dák—római szimbolizis idejére, amikor is „a dákok és a rómaiak legnemesebb erényei alapján megkezdődött egy új nép kialakulása”. Állást foglaltva a „légüres tér” elméletével szemben, a párt főtitkára kifejezte azt a meggyőződését, hogy „megadta erre a választ Mircea, Ștefan cel Mare, Hunyadi János, Mihai Viteazul. [...] Ők nem máshonnan jöttek, nem az égből pottyantak, ők itt éltek és itt születtek ezen a földön, s vérükkel védelmezték ezt meg. Évszázadok folyamán e tájakon folytatódott közös létük, szerveződtek, fejlődtek és harcoltak azért, hogy szabadon és függetlenül éljenek.” Az előadói beszéd történelmi elemzéseiből levonható az az általánosabb tanulság, hogy „az idegen uralom és megszállás, bármennyit tartson is, nem akadályozhatja meg egy nép érdekközösségének megnyilatkozását, sajátosságának megőrzését”.

A termelőerők rohamos fejlődésében ismerve fel a szocializmus romániai győzelmének, az egész nép haladásának és jólétének döntő tényezőjét, Nicolae Ceaușescu elvtárs ezt a folyamatot is elhelyezi a történelmi összefüggések rendszerében, visszautalva azokra a gazdasági-társadalmi körülményekre, amelyek közepette „közvetlenül az egységes nemzeti állam megalakulása után, 1918-ban a román gazdaság túlnyomó része, a köolajtól kezdve az imperialista országok, az idegen monopóliumok kezébe kerül”, és „ebből kifolyólag továbbra is gyengén fejlett iparral rendelkező agrárország maradt”. Ez a kiszolgáltatott helyzet sodorta Romániát a hitleri Németország oldalára, a szovjetellenes háborúba. A Román Kommunista Párt következetesen kiállt az összes hazafias, antifasiszta erők összefogásáért, és előkészítette az antiimperialista felszabadító forradalom megvalósításának belső feltételeit, lehetővé tette, hogy az ország javára fordíthassák 1944. augusztus 23-án azokat a kedvező feltételeket, „amelyeket a szovjet és a szövetséges hadseregek győzelmei és Európa népeinek a német fasizmus ellen vívott harcai eredményeztek”. Ez a párt nyitott utat Románia számára ahhoz, hogy történelmileg rövid idő alatt több társadalmi-gazdasági szakaszt járjon be, és elinduljon a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése felé. Ma a román ipar 48-szor többet termel, mint 1938-ban, a nemzeti jövedelem 14-szerese, a lakosonkénti nemzeti jövedelem 10-szerese az akkorinak; meghaladja az 1500 dollárt.

„De a nemzeti jövedelem csak egyike azoknak a vetületeknek, amelyek alapján egy országot fejlődőnek vagy fejlettnak lehet jellemezni”, mert „teljes joggal állíthatjuk, hogy egy nép jövője szempontjából nem a magas fogyasztási szint s a nemzeti jövedelem összessége a döntő, hanem a felhalmozás szintje, a nemzeti jövedelem jelentős részének az ország termelőkapacitásának a fejlesztésére való fordítása”. Amiből egyenesen adódik a következtetés: „Mindent vagy majdnem mindent elfogyasztani annyit jelent, mint elmaradottságra, a függetlenség és a szuverenitás elvesztésére ítélni az országot.”

Ezért fontos helyesen értelmezni az elosztás kommunista elvét: „mindenkítől munkája szerint, mindenkinek szükségletei szerint“, és így alkalmazni: „sem kenyeret munka nélkül, sem munkát kenyér nélkül“, vagyis következetesen érvényesíteni minden állampolgár számára azt a kötelességet, hogy a társadalmi munkamegosztás keretében hasznosan tevékenykedjék, s azt a jogot, hogy a dolgozók közvetlenül részt vegyenek az alapeszközök, a termelőeszközök fejlesztésében. A marxista gazdaságtudománynak ez az alkotó továbbfejlesztése a következő megszövegezésben szerepel a júniusi bővített plenáris ülés előadói beszédében: „arra gondolok hogy szociális részként a dolgozók bizonyos összeget fizessenek be, ami azonban személyenként ne haladhassa meg például a 40 000 vagy 50 000 lej, de 10 000 lejnél kevesebb se legyen. Ez tegye lehetővé, hogy azok, akik hozzájárulnak a fejlesztési alaphoz — s akik tulajdonosi maradnak ezeknek az összegeknek —, azok az általános javadalmazási és nyereségrészesedési jogok mellett a befizetett összeg után évente kb. 6 százalékos jövedelmet élvezzenek.“ A gazdasági hatékonyságot serkentő szerepe mellett ennek a koncepciónak szinte felmérhetetlen ideológiai jelentőséget hivatott biztosítani az a közvetlen állampolgári nevelő hatás, amelyet szocialista tulajdonosi büszkeségére, hazafias öntudatára gyakorol majd alkalmazása első pillanatától. Teljes összhangot teremt a jelenlegi szakasz alapvető célkitűzése, a munka és az élet új minősége és a személyes érdekelttség elve között a román szocialista társadalomban, szilárd alapot teremt a közös felelősségben gyökerező demokrácia minden eddiginél szélesebb körű kibontakozása számára.

Mint hogy pedig a gyakorlat a fejlődés által meghaladott történelmi kategóriák fogalmi-elméleti felülvizsgálását is napirendre tűzi, a pártfőtitkárnak az a mélyenszántó gondolata — amelyet már az RKP 60. évfordulóján felvetett, hogy ugyanis a „proletárdiktatúra“ fogalmát az időszerűbb, a jelenlegi szakasz megfelelő fogalom, „a munkásdemokrácia állama“ kell hogy felváltsa — ma már mindenki számára nyilvánvaló tényt fejez ki. Ebben az elméleti keretben érvényesül kellőképpen az a mindennapi, máris lépten-nyomon érvényesülő gyakorlati tapasztalat, hogy a szocialista állam szerepe jelentékeny mértékben megnövekedett.

„Szükséges eloszlátunk minden félreértést azzal kapcsolatban, hogy ki foglal el főbb helyet a társadalomban — a párt vagy az állam. Nem, ilyen kérdés fel sem merülhet“ — jelenti ki a rá jellemző határozottsággal Nicolae Ceaușescu elvtárs a Központi Bizottság júniusi bővített plenumán, majd így folytatja: „Az államot és szerveit nem helyettesítheti senki, következésképp a pártszervek sem“, mint ahogy „az állami zászlót, a Trikolórt sem lehet helyettesíteni semmilyen más zászlóval“. Párt és állam viszonyának egy új államelméleti koncepcióval való kiegészítését ismerhetjük fel abban a gondolatmenetben, amelynek során Románia Szocialista Köztársaság elnöke, a Román Kommunista Párt főtitkára épületes példát mutat arra, hogyan lehet alkotó módon, nem pedig dogmatikusan értelmezni a klasszikus marxista hagyományt:

„Igaz, mi abból a tudományos tételből indulunk ki, hogy az állam a társadalmi fejlődés egy bizonyos szakaszában jelent meg, amikor megjelentek a kizsákmányoló osztályok, amikor a társadalom antagonistá osztályokra tagolódott — és el fog tűnni a fejlődés egy bizonyos szakaszában. Hogy miként zajlik majd le az eltűnés folyamata, ezen természetesen van még időnk gondolkodni.“

Nicolae Ceaușescu gondolkodói alkatából adódik az a következetesség, amelyvel sikraszáll a nemzeti lét, a nemzeti eszme életképessége mellett. A szocializmust mint az összes dolgozók tudatos művét értékelve ezúttal is a szocialista nemzet fejlődésének függvényében tárgyalja a nemzeti kérdés helyes megoldását: a nemzeti büszkeség semmi esetre sem értelmezhető úgy, mintha ez a hazafias érzés szembekerülhetne más nemzetek vagy valamely nemzetiség iránt érzett megbecsüléssel.

Ebből a lényeges felismerésből kiindulva természetesnek kell tekintenünk az előadói beszédnek azt a megállapítását, hogy „a társadalmi és nemzeti, antifasiszta és antiimperialista felszabadító forradalom megvalósításának, a demokratikus forradalom, a szocialista forradalom végrehajtásának pillanatától kezdve, Romániában megkezdődött a nemzeti kérdés megoldása a marxizmus forradalmi koncepciójának szellemében, biztosítván nemzetiségi különbség nélkül az összes dolgozók teljes jogegyenlőségét“. Megengedhetetlennek minősítve, hogy bárki is megkísérelje megbontani az ország dolgozóinak együttműködését és egységét, a pártfőtitkár a mindenek fölött álló egység gondolatát viszi a legvégső konzekvenciáig, amikor kimondja: „A szülők eredetétől függetlenül, közös eredetünk van: a haza eredete, amelyben születünk: mindannyiunknak egyetlen nyelvet kell megtanulnunk és beszélnünk, a dialektikus és történelmi materialista szemlélet nyelvét.“

Románia társadalmi szerkezetének dinamikáját és a társadalmi viszonyok tökéletesítését taglalva az előadói beszéd megállapította, hogy a termelőerők fejlődése, az ipar lendületes növekedése nyomán a parasztság részaránya a körülbelül 80 százalékról nem egészen 30 százalékra csökkent, miközben a munkásosztály számbelileg is — az aktív lakosságnak több mint 50 százalékaként — a társadalom legerősebb osztálya lett. Ami a távlatokat illeti: a munkásosztály további növekedésére s a parasztság részarányának kb. 20 százalékra való csökkenésére lehet számítani 1990-ig, némi növekedés várható még a műszaki értelmiségnek az aktív lakossághoz viszonyított részarányában. A pártprogramnak az egyre magasabb fokon szervezett termelőtevékenységre vonatkozó célkitűzései szükségessé teszik továbbá az értelmiség szerepének még fokozottabb erősödését, a tudománynak, az oktatásnak, a kultúrának az eddiginél is eredményesebb hozzájárulását a munka, az élet új minőségének eléréséhez. Ebben a minden területre kiterjedő programban a kommunista párt a társadalom életető központjaként mint az egész népet mozgósító erő működik, s „a pártnak mindig következtetéseket kell leszűrnie a társadalmi realitásokból, a tudomány és az emberi megismerés újabb vívmányai-ból”. Ebben az összefüggésrendszerben értelmezhető helyesen a párt főtítkára által megfogalmazott ama követelmény, hogy sokkal nagyobb figyelmet kell fordítanunk az elméleti és az ideológiai tevékenységre, és ezzel egyidejűleg „szükséges tanulmányoznunk, megértenünk és idejében felfednünk az ellentmondások jelentkezését, ezért kell munkálkodnunk megszüntetésükért”. A soron levő elméleti-tudományos feladatok között szerepel „számos olyan munka kidolgozása [...], amely felöleli a szocialista gazdaság, a szocializmus gazdasági törvényei, az új gazdasági mechanizmus [...] problémakörét”, de nem kevésbé sürgető feladat az, hogy „egységes történelemmel kell rendelkezünk [...], mert [...] nem létezhet két történelem, egy a népe és egy a párté”. Kiemelt jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a legmagasabb szinten megfogalmazott igénynek, hogy „a történelem szakterületén dolgozó erőket egyetlen nemzeti történelmi intézetbe kell összpontosítanunk, amely magába foglalja a Történelemtudományi Társaságot is”. Ugyanez az egységesítő tendencia érvényesül a múzeumok egyesítésére tett javaslatban: az egyetlen központi nemzeti történelmi múzeumon kívül, amely felöleli majd az összes fontosabb dokumentumokat, más központok múzeumaiban fogják tárolni az illető övezetekre vonatkozó dokumentumokat. Románul és a legelterjedtebb nyelveken fognak megjelenni — nagy példányszámokban — azok a történelmi szintézisek, amelyek a román nép történetének időigényes kidolgozásáig hivatottak rögzíteni „mindazokat a momentumokat és eseményeket, amelyek népeink együttműködése és barátsága, a szolidaritási és békepolitika megszilárdítására vonatkoznak”.

Ezek azok a gondolatok, amelyek a kultúra kongresszusán elhangzott eszmei útmutatásokkal együtt kifejezik a párt magasrendű elvszerűséggel érvényesített törekvését arra, hogy állandóan figyelemmel kísérje, elméletileg megalapozott stratégiába foglalja a múlt és a jelen döntő tendenciáit, megszabja a nagyszabású célkitűzések elérésének legalkalmasabb módozatait, kidolgozza a sokoldalúan fejlett román szocializmus modelljét.

KORUNK

Nagy Enikő rekeszománca

Városaink kérdőjelei

Közismert, hogy nálunk országos viszonylatban — Európa nagyobb részével ellentétben — kedvezők a népesedési mutatók. 1977 és 1981 között az ország népe több mint 700 000 fővel gyarapodott, és a múlt év elején elérte a 22,3 milliós lélekszámot. Bár a gyarapodási irányzat enyhén lanyguló, az abszolút számban kifejezett szaporulat 1980—1981-ben is megközelítette a 170 000 főt (7,6 ezrelék). Különösen gyorsan fejlődött a városi lakosság. A legutóbbi népszámlálás napján (1977. január 5.) még csak 10 239 000 lélek élt városon és a városukat övező peremközségekben — ebből magukban a városokban 9 396 000 fő — 4 évvel később már kb. 11 150 000-re — az ország lakosságának kerekén 50 százaléka — emelkedett az urbanus lakosság száma (eközben a peremközségek mintegy 850 000 főnyi lakossága alig változott).

Különösen gyors ütemben nőtt Brassó (48 000 fő), Galac, Bákó, Konstanca és Kolozsvár (21—25 000 fő), Temesvár és Brăila (18—19 000 fő), Nagyvárad, Pitești, Botoșani, Buzău (15—15 000 fő) népessége. Valamivel lassúbb volt a növekedési ütem Ploiești-ben, Suceaván, Rîmnicul Vilceán, Szebenben, Déván (10—13 000 fő), és ennél is visszafogottabb Nagybányán, Aradon, Resicán (7 000—8 000 fő). A főváros lakosságának 4 esztendőös növekedése mindössze 54 000 fő (más, ugyancsak hivatalos számítás szerint 87 000).

Rendkívül erősen kiugrott növekedés szempontjából az 1977-ben még csak 41 000-es lélekszámú Sepsiszentgyörgy (3 és fél évi növekedés: 14 000 lélek=35%), ami abszolút számban kifejezve hozzávetőleg azonos a 124 000 lélek lakta Pitești, a közel 100 000-es Buzău vagy a 170 000-es lélekszámú Nagyvárad növekedésével. Ugyancsak feltűnően nagy a népszámláláskor 30 900 lélek lakta Csíkszereda növekedése (8600 lélek = 27,8%), ez szintén megfelel a nála kétszer nagyobb Tulcea, Focșani, Tîrgu Jiu vagy a közel háromszor nagyobb Resica abszolút számban kifejezett növekedésének. Székelyudvarhely 7000 főnyi növekedése is egyenlő a másfélszer akkora Vasluiiban, a két és félszer nagyobb Drobeta-Turnu Severinben vagy a hatszorta nagyobb Aradon feljegyzett gyarapodással.

Az általában kedvező országos népesedési eredmények természetesen nem fedeltethetik a demográfiai mutatókban jelentkező szembeötlő aránytalanságokat. Vaslui megyében 1980-ban 24,7, Iași megyében 23,7 élveszületés esett ezer lélekre, Teleorman és Krassó-Szörény megyében 15,1—15,2, a fővárosban és Temes megyében 14,4, Arad megyében 12,8. Ennek megfelelően Iași-ban az elmúlt esztendőben 15,5, Vasluiiban 15 ezrelékes volt a természetes szaporulat, a fővárosban azonban csak 4,2, Teleormanban 3,1, Krassó-Szörény megyében 2,2, Temes megyében 1,4 ezrelék, Arad megyében 1980—1981-ben 2,1 ezrelékkal fogyott a lakosság (*Anuarul Statistic al R. S. României*, 1981).

Nem kétséges, hogy egy városnak vagy akár egy termelői szempontból fontosabb községnek a *puszta létét* végső soron nem veszélyezteti a helybeliek, az „öslakók” alacsony termékenysége, „egykezése” s az ebből szükségszerűen következő fokozatos elöregedés és a perspektivikus kihalás veszélye. Hányszor fordult elő a közelebbi múltban éppúgy, mint a távoliban, hogy a lakosok kipusztultak, de a helységek megmaradtak. A közvetlen, azonnali teendőket nézve a kieső munkaerő pótlására utóvégre nem is olyan nehéz dolog az ország más részéről fiatalokat irányítani a veszélyeztetett helyre. Áll ez akkor is, ha nincs kiöregedésről szó, hanem csupán arról, hogy a helybeli szaporulat nem elég ahhoz, hogy fedezze a fokozott iparfejlesztés követelményeként olykor rohamosan növvő munkaerősükségletet. Ilyen helyzet elég sokfelé tapasztalható, de különösen szembeötlő az úgynevezett „zárt” városokban, vagyis ahol a letelepedés engedélyhez kötött, jöllehet 1977 januárjában, a népszámlálás alkalmával rendezték a korábban letelepedettek illetőségét. Kolozsvárott például 1981-ben 32 000, Iași-ban 34 500, Brassóban 36 000, Temesvárott 44 000, a fővárosban 108 000 olyan személyt tartottak nyilván, akinek nem volt helyi illetősége. De még a nyílt jellegű Csíkszeredán és Székelyudvarhelyen is 4000—4000, Sepsiszentgyörgyön pedig 4500 volt a helyi illetőséggel nem rendelkezők száma.

Ha az ideiglenes lakhelyűek (a „flotánsok”) fenti számaihoz a nap nap után bejáró ingázók sokszázazres tömegét is hozzáadjuk, önkéntelenül felvetődik egy,

a hatalom és konszenzus, a centralizmus és demokrácia tárgykörébe tartozó dialektikus kérdés: helyes-e vajon az ipari, mezőgazdasági, kulturális fejlesztést pusztán természeti-gazdasági (esetleg politikai) és nem a népesedési paraméterekkel is szoros összefüggésben megtervezni? Igaz, az utóbbiak túlzott figyelembevétele némely esetben fékezően hatna a fejlesztés ütemére, ugyanakkor nem hagyhatók parlagon fontos természeti kincsek, s nem hanyagolhatók el a másféle gazdasági adottságok sem. A helyi-területi érdekek megmerevedésének elkerülése végett (ami olykor előfordul) szükség lehet bizonyos esetekben a központi tervező szervek kiegyenlítő gazdasági-tervezési vagy másfajta közbelépésére, a közigazgatási és gazdasági cselekvéseknek sok esetben túl kell terjedniük az egyes településhálózatok szűkebben értelmezett, partikuláris érdekein.

Csakhogyminden efféle „túlterjedés” magában foglalja annak kockázatát, hogy bizonyos távolságból szemlélődve, az egymással ellentétes, „helyi” érdekek látszólag kiegyenlítődnének, a többletek és hiányok összerosódnak, s felolvadnak a statisztikai átlagok olvasztótégelyében, s „odafent” olyan benyomás támad, mintha az alsóbb szinteken, a területi öngazgatások vagy az etnikai értékrendszerek hordozóinak szintjén a legtokéletesebb összhang uralkodnék. De vajon valóban így van-e? Valóban fennállhat-e a kívánatos — alkotásra ösztönző, maximális — összhang a központi tervezés és az adott településhálózat, öngazgatás, etnikum sajátos érdekei és értékei között ez utóbbiak közvéleményének nagyfokú konszenzusa nélkül?

Mert hiszen rég ismert igazság, hogy minden tájegységnek, településhálózatnak vagy területi öngazgatásnak, minden hagyományos, történelmileg kialakult társadalmi, gazdasági közösségnek, etnikumnak, szinte minden kisebb-nagyobb városnak, falunak megvan a maga sajátos kultúrája, gondolkodásmódja, azonosságtudata, s megvannak a saját kapcsolatrendszerei, hagyományai; ez utóbbiak között tartjuk számon a történelmi fejlődés során meggyökeresedett szokásokat, a viselkedést, a nyelvjárási sajátosságokat, rítusokat, olykor mítoszokat is, melyek révén az egyes közösségek megkülönböztetik magukat valamennyi tőbitől, s ide tartoznak természetesen az utóbbi időben, a szocializmus építésének évtizedeiben kialakult újszerű gazdasági, közigazgatási, kulturális és emberközi kapcsolatok is. Mindezek együttvéve alkotják és tartják ébren az egyes közösségekben azt, amit a *sajátosság méltóságának* neveznek, és amit Gáll Ernővel — az általános rendszerelmélet optikájából vizsgálódva — az érték és érdek dialektikus egységének lehetőségében határozhatunk meg.

Úgy vélem, a konszenzus kérdése nyitott és további elmélyült szociológiai, társadalomlélektani, területfejlesztési, gazdasági-tervezési, valamint etnoszociográfiai kutatásokat igényel; ezeknek legfőbb feladata az volna, hogy a nehézségek elhárítása végett bonckés alá vegyék a máris elért összhangnak a legnagyobb elérhető összhanghoz viszonyított súlyát; s az efféle kutatások talán azt is lehetővé tehetnék, hogy csak az egyes területek viszonylagos fejlettsége mélyebb — történeti-gazdasági — okainak feltárása után és sajátosságainak messzemenő figyelembevételével szülessenek döntések a fejlesztés legkedvezőbbnek látszó alternatív irányzatairól. Alternatívan természetesen egymással egyeztethető, egymásba integrálódó demokratikus változatokat kell értenünk.

A bárhova is érkező lakhelyváltoztató népesség természetesen magával hozza hagyományait, nyelvét vagy nyelvjárást, szokásait, gondolkodásmódját, rítusait, és ez talán még mindig sokkal előnyösebb, mint ha netalán mindezek hátrahagyásával érkeznek, ami bizony olykor szintén előfordul. Addig, amíg az országon belüli migráció az ösztönösség határai között mozog, amíg a helybelleknek — elvben — megvan rá a lehetőségük, hogy a maguk hagyományos nyelvi-népi kultúrájába beolvasszák az érkezőket, vagy legalábbis felkészítsék őket ennek befogadására, amíg tehát a folyamat nem mesterséges, hanem a maga természetes, csendes módján folyik, ritkán támad baj. Am ha netán megindul a helybeliek demográfiai elöregedése, és ezzel esetleg párhuzamosan kerül sor a fokozottabb iparfejlesztésre, ami egyúttal a területi vonzóerő növekedésével jár, vagy ha az iparfejlesztés helyi üteme meghaladja az optimálisnak nevezhető szintet — a sokfelől érkező jövevények színes mozaikra emlékeztető tömege éppen azt sodorhatja veszélybe, ami a helyi kultúrából, a hagyományos értékrendből a legfontosabb. Mert hiszen mi más az egész ország kultúrája, mint többé-kevésbé teljes integrációja a különféle helyi kultúráknak, területi értékrendszereknek, amelyeknek kifelé megnyilvánuló politikai-gazdasági egysége és társadalmi-kulturális teljessége befelé éppen a többszólamúságban, a változatosságban, némelykor a többnyelvűségben és minden esetben az alkotó gondolkodás pluralitásában van.

Országos, nem pedig helyi, összességi, nem pedig nemzetiségi érdek tehát, hogy egyetlen tájegység kultúrája, egyetlen településhálózat népe, egyetlen érték-

rendszer hordozóinak közössége se sorvadjon el, egyetlen sajátos többségi vagy nemzetiségi közösség léte se sodródjék veszélybe. Az efféle veszély miatt érzett aggodalmat nem enyhíthetik sem az országosan kimutatható biztató beruházási vagy termékbővítési eredmények, sem a kedvező népgyarapodási szám adatok. Úgy érzem, ide kívánkozik annak szabatos meghatározása, hogy mit is értünk nemzeti és nemzetiségi érdeken és értéken. *Érdek, érték, közösség* című esszéjében Gáll Ernő az alábbi meghatározást adja:

„Nemzeti érdekként kell [...] elismernünk a függetlenség, a szuverenitás, a területi egység megőrzését, az anyanyelv és a nemzeti kultúra védelmét, ápolását.“ Az érdekek és értékek összefüggése a nemzetiség esetében is megőrzi érvényét: „A nemzettel szinkrónban alakuló nemzetiség érdekei és értékei természetesen e közösség sajátos létfeltételeit, fejlődéstendenciáit fejezik ki a nemzetivel való szüntelen kölcsönhatásban.“ (*Tegnap és mai önismeret*, Buk., 1975. 26—27).

Vajon a belső migráció és a gazdasági fejlődés érdekeit és értékeit szem előtt tartva egyetért-e ezzel mindenki? A legjobb szakemberek feltétlenül. Az egyik nagy példányszámú fővárosi hetilap népesedési különszáma N. Grigore Mărășanu tollából nemrég beszélgetést közölt Mircea Bulgaru professzorral, a Nemzetközi Népesedési Tanulmányi Bizottság külföldön is ismert s elismert tagjával. Bulgaru professzor úgy ítéli, hogy rövidesen befejezéshez közeledik a terjeszkedő fejlesztésnek az a szakasza, amikor a belső lakhelyváltoztatások vándorvonalai még Moldvától Hunyad megyéig terjedtek. Ma egyfelől a megyéken belüli migráció vagy azokba a szomszédos megyékbe irányuló migráció került előtérbe, ahol új iparágakat fejlesztenek ki, s ugyanakkor visszavándorlási folyamat is megindult a régebbi vonzasközpontokból a szülőhely felé, hiszen ott is van már mostanság elhelyezkedési lehetőség. Bulgaru professzor lehetségesnek véli, hogy falvaink további iparosítása idővel a szülőfalu vonzerejét is oly mértékben növeli majd, hogy az egyirányú — faluból városba tartó — vándormozgalmat kétirányúvá alakul.

AL. CĂPRARIU

TÖRTÉNELEM

Valamikor
maga a Nagy Satrapa is
gyerek volt.
Nem kizárta a pillangókat,
nem szakította le a virágokat,
már szenge korában bonyolult lény volt,
kedvenc játéka az volt, hogy
a fecskékkel költesse ki
a verebek tojásait,
a verebekkel pedig
a fecskék tojásait.
Néhány költözés után
a fecskék nem tértek vissza
fészükre,
a verebek meg
más kertek
víg cseresznyefáira telepedtek.
Amikor a Nagy Satrapa
még kicsi volt,
a nagy satrapaság mint olyan
nem létezett.
Óreá várt, hogy nagyra nőjön.
S ő nagyra nőtt.
Egy napon

a Nagy Satrapa észrevette,
hogy a Legfelső Tanácsban
az ügyködő udvaroncoknak
nem azonos a magasságuk:
egyesek fennebb hordták a fejüket,
mint mások.
A Nagy Satrapa szerette a rendet,
az egyensúlyt, a harmóniát.
Szerette és megvalósította.
Vagyis azokat,
akik egy fejjel kiemelkedtek,
a többiek színvonalára hozta,
és ilyenformán minden
harmonikussá vált.
De a helyükön maradt fejekkel
már nem tudott mit kezdeni —
ebből azt a tanulságot lehet levonni,
hogy nem föltétlenül az azonos magasság
teszi a harmóniát,
és hogy valóban jó,
ha a történelem megismétli
alaptörvényét,
hogy nem ismétli meg önmagát.

JANCSIK PÁL fordítása

Sors és emlékezet

A Korunk új pályázata

Mint azt már februári számunk hátsó borítóján is meghirdettük, új pályázatunkkal folytonosságunk még megszólaltatható emlékeit, sorsfordulóink még fellelhető tanúit és résztvevőit, az etnikai és szociális emlékezet „élő tárházait” szeretnők felkutatni, a sokarcú emlékezetet, a köznapi ember élményeinek és hagyományainak sokféleségét kívánjuk jogaiba visszahelyezni.

Még köztünk élnek azok, akik emlékeznek. Nem a „lezárt múltra”, a „kész” sémákra, a már „tankönyvekbe került” igazságokra, hanem saját „személyes történelmükre”, tárgyaik és dokumentumaik személyes jelentésére. És legszemélyesebb életükön át a legkülönbözőbb társadalmi rétegek, etnikumok, foglalkozási csoportok, családok, baráti körök és „asztaltársaságok”, intézmények és egyesületek, szervezetek és társadalmi pozíciók, szerepek és életkorok még megeleveníthető mindennapjaira, érintkezési és viselkedési szokásaira, egyéni és közösségi ünnepeire, illemszabályaira és erkölcsi „törvényeire”. „Az emlékezet csal” — szoktuk mondani. Ez a közhely most kiigazításra szorul. „Nem minden emlékezet csal.” Csak a történelemfelfogás elvont és egynemű sémába belekényszerített, az egyéni és közösségi alternatíváktól, életünk „kereszt- és választójaitól” eltekintő, az élő sorsoktól, hús-vér emberektől elvonatkoztató emlékezet bizonyult félrevezetőnek, etnikai és társadalmi azonosságunk fenntartásához elégtelennek.

Pályázatunkkal éppen ezért nemcsak egy ma még kiaknázatlan — vagy mindmáig kevésbé kiaknázott — „történeti forrásra” kívánjuk ráirányítani a figyelmet, hanem elsősorban a személyesség hitelét szeretnők jogaiba visszaállítani. Nemcsak folytonosság tudatunk újabb dimenzióit szeretnők becserkészni, hanem főként e folytonosság kulcsszereplőjét: a progresszív annéziára (emlékezetkiesésekre) kényszerített köznapi embert kívánjuk önmagához — elfelejtett alternatíváihoz és kollektív azonosságához — közelebb hozni. Ehhez azonban fel kell élesztenünk a személyes beszélgetés eddig túlságosan szubjektívnek ítélt műfaját is: a maga spontaneitásával, irányíthatatlanságával, önreflexió — önátértelmező és önátértékelő — kényszerével. A nézőpontok, fogalmak, élmények (akár nemzedéki) ütköztetése, „a tudatok” szembesítése, „egymásban való tükröztetése” minden szempontból termékenynek tűnik. És nemcsak azért, mert a párbeszédhelyzet már önmagában is a kívánatos többszólamúság modellje. Inkább abban bízhatunk, hogy a szavak, a képek és a dokumentumok összjátékánál nincs jobb orvosság az emlékezethiány ellen; a megszólaltatott emberek, tárgyak és írásnyomok belső dialógusából előbb-utóbb a „megmaradás” — az önmegújítás? — körvonalai is kibontakoznak. Vagyis: a megelevenített folytonosságból nemcsak arra lehet majd következtetni, hogy kik vagyunk, hanem arra is, hogy kik leszünk.

Persze minden megszólaláshoz (szóbeli megnyilatkozáshoz) két ember szükségeltetik: aki megszólaltatható és aki megszólaltat. Ők pályázatunk főszereplői. A kazetofon, a magnó csak segédeszköz. Olykor éppen a megszólalás akadálya. Mégsem mondhatunk le róla, ha ragaszkodunk az élőbeszéd sokszínűségéhez, a hangszin, a hanglejtés, az érzelmi nyomatékok és szünetek többletjelentéséhez. Érzelem, vágy, szenvedély, gúny, önirónia — ma még (amikor a képmagnó jobbára beszerezhetetlen luxuscikknek számít) az élőhang „palackpostájára” bizza magát. Az élőhang hiteles üzenetére — az írásbeliség hosszú egyeduralma után — ma jobban odafigyelünk. Nemcsak a nemzetiségtörténet kutatóinak „hallása éleledik”, nemcsak a történésznél van szüksége a szóbeliség — az egyénit és a sajátost jobban megőrző — forrásaira, hanem a történelmi köztudat is mind gyakrabban él velük. Mivel a szóbeli forrásokat (beszámolót, vallomást, kép-, tárgy- és dokumentummagyarazatot) a megszólaltató maga hozza létre (azzal, hogy szólásra bírja a megszólaltót), egyedülálló lehetőségünk adódik arra, hogy az alkalmosságát és esetlegességét kiküszöbölve, az eddiginél tudatosabban próbáljuk gyarapítani személyes jelenlétünk és hitelességünk — eseményeken és igazságokon túli — forrásait. A megszólaltatáshoz nem kell különösebb előképzettség. Ezen a téren mindenki szakértőnek számít, aki meg tudja találni a tárgyát és meg tudja találni az emberét. Mindegy, hogy honnan indul el: a témához (eseményhez, réteghez, foglalkozáshoz, családi erekyéhez, fényképhez, naplóhoz) keres-e valakit, akinek ez a téma nemcsak szívügye, hanem „kiváltsága” is (olyan értelemben, hogy csak ő tud róla vagy csak ő élte át úgy, ahogy átélte, csak ő van birtokában valamely elfelejtett jelentésnek, esetleg éppen a ritka és utolsó emlékezők közé tartozik), vagy

a fordított utat járja: ismer valakit, akihez megtalálta a „kulcsot“ (azt a kedvenc témát, amiről az illető a legtöbbet tud, és amiről nem kell sokat faggatni). A fontos az, hogy ember és emlékezet, személy és tárgy a beszélgetés folyamán szerves egységben maradjon egymással. A válaszoló hajlandóság, a tanúságtétel hitelessége a kérdező személyiségére, azonosulási készségére is igen érzékeny. S éppen mert az empátiának mindnyájan műkedvelői vagyunk, a megszólaltatás „művészetében“ minden pályázónak egyforma az esélye. Egyiknek-másiknak legfeljebb a szerencséje nagyobb. A forrásgyarapításban ezért mindenki részt vehet, nemcsak bármely szakma amatőrjei, hanem a középiskolák néprajz- vagy történelem-szakkörei, újságírók, rádiósok, tévések — egyáltalán bárki, aki tudja (érzi) a személyes emlékezetben rejlő mélységeket. Ha családi fotóalbuma, iratládája, újságkivágás-gyűjteménye nincs is mindenkinek, minden családban (a rokonok, az ismerősök vagy a barátok körében) akad nyilvános kifaggatásra méltó egyéniség (sokunknak talán éppen a szülei, nagyszülei!).

A megszólalók és megszólaltatók okos találkozását kívánjuk ezúton ösztönözni, s ezért kérünk mindenkit, aki e „vállalkozásban“ érdekelt, kísérje figyelemmel lapunk következő számaiban a pályázatra vonatkozó tanulmányokat, közleményeket, kérdéseket, tanácsokat. Az ember és téma fellelését megkönnyítő témajegyzéket, a pályázatra vonatkozó részletes tudnivalókat az érdeklődőknek — kérésre — külön is elküldjük.

A pályamunkák beküldési határideje: 1983. március 1.

KORUNK

Andrásy Zoltán: Napsugár-címlap

Magnó és történelem

Rostás Zoltán beszélgetése Theo C. Barker professzorral

Megtévesztő nevet adtak az angolszászok az újkori történetírás egyik forrásfeltáró (alkotó) módszerének. Amikor 1980 augusztusában a bukaresti nemzetközi történetészkongresszus programjában először láttam leírva az *oral history* kifejezést, azt gondoltam: lám, már nemcsak az írásbeliségnek, de (az etnográfia mellett) a szóbeliségnek is megszületett a saját története. Amikor beültem a Köztársasági Palota kistermében folyó értekezletre, azonnal kiderült, hogy egészen másról van szó. Ezért kerestem fel a nemzetközi történetészervezet vezetőségébe is beválasztott Theo C. Barkert, a londoni egyetem gazdaság- és társadalomtörténet professzorát.

Természetesen egy kongresszusi szünetben készült interjú nem vállalkozhat a fiatal módszer teljes bemutatására. Barker professzor válaszai mindenesetre összefoglalják a történettudomány belső igényéből született módszer első tapasztalatait.

R. Z.

R. Z.: A „szóbeli történelem“ tulajdonképpen a magnetofon felhasználásával kezdődött mindenütt, így Angliában is. Mikor?

Th. B.: Érdekes, hogy az amerikaiakkal ellentétben nálunk a hivatásos történészek nem figyeltek fel a magnóval készített interjú forrásértékére. A kezdeti kutatások folkloristák és nyelvészek érdeme, de nem Angliában, hanem Írországban — méghozzá svéd hatásra. Nálunk az első nagy magnós kutatássorozatot a leeds-i egyetem Dialektológiai és Népeletkutatási Intézete végezte 300 helységben 1952 és 1962 között, de az összegyűjtött anyagot részben a társadalomtörténészek is hasznosíthatják. A tulajdonképpeni úttörő azonban G. E. Evans volt, aki az északkelet-angliai Blaxhall községben telepedett le, és az öregekkel folytatott beszélgetések, levéltári kutatások alapján összeállította a *Kérdezd meg a szénagyűjtő embereket* című nagy sikerű, többször kiadott könyvét. Ezt követően még négy könyvet írt, s számos hangfelvételt a BBC is sugározta. Mások is készítették ilyen felvételeket, s a BBC-nél meg könyvtárakban tekintélyes méretű „oral history“-szalagtár alakult ki, csak éppen a pénz hiányzott — és hiányzik ma is — az osztályozásra. Fontos azonban az, hogy a hatvanas évek elején több hivatásos történész is „felfedezte“ a magnót, és interjúkat készített.

R. Z.: Ön hogyan „fedezte fel“ ezt a módszert?

Th. B.: Az én érdeklődésemet a szóbeliség iránt 1887-ben született apám történetei ébresztették fel. Az első világháború előtti élet olyan dimenzióit tárultak fel előttem, amelyekről semmilyen írott dokumentum nincs. Amikor kineveztek a kenti egyetem gazdaság- és társadalomtörténeti tanszékére, még nagyobb lendülettel folytattam a magnós kutatást, és mindenkit erre ösztönöztem. Azokban az években Kent grófság 1914 előtti társadalmára voltunk kíváncsiak. Akik ezzel a kérdéssel foglalkoztunk, félévente találkoztunk, hogy kicseréljük tapasztalatainkat, hogy meghallgassunk egy-egy felvételt. Hasonló munkába fogott az essesi egyetemen Paul és Thea Thompson; céljuk felmérni az angol családok életét és munkáját Edward uralkodása (1900—1918) alatt. Egy 1911-es népszámlálási adatok alapján kiválasztott reprezentatív mintát hallgattak meg. Az oxfordi B. Harrison néhány diákjával az ottani tanintézetek adminisztratív személyzetét interjúvolta meg, Raphael Samuel az Oxford környéki falvakban kutatót, John Seville a hulli egyetemről a helybeli munkásmozgalmi vezetőkkel beszélgetett, a swansea-i egyetem diákjai a dél-walesi politikai kultúra történetét kutatták. 1969-ben gyűltek először össze a „magnós történelem“ művelői, s ennek első eredménye az *Oral History* című folyóirat létrehozása volt, amelyet azóta is Paul Thompson szerkeszt. Ez a kiadvány fogta össze a különböző központokban végzett kutatásokat, adott hírt az észak-angliai mesterségek eltűnéséről, a bányászatról, a kereskedelmi tengerészetéről — itt még olyan öregek is beszélhettek, aki vitorlásan kezdte a munkát. A kiadványban számoltak be kutatásaikról kisebb intézetek, magánszemélyek is. Noha a „szóbeli történelem“ mozgalomá duzzadt, és társaságot is alapított, mégis minden eddigi kísérletünk egy — tudományos szempontból nélkülözhetetlen — országos oral history központ létrehozására a kormány 1974-es takarékosági politikája, majd a recesszió miatt kudarcba fulladt. De azért folytak tovább a kutatások a

bányászok, a halászcsoportok és -közösségek körében az apa és az anya szerepéről a gyermek nevelésében, a század eleji élet minőségéről két városban. John Wyman és jómagam folytattuk az 1914 előtti Kent grófság életének vizsgálatát. Ezekből időközben számos értékes könyv született. Tehát állami támogatást élvező központ nélkül is, de erős társaságunk és színvonalas folyóiratunk segítségével tovább folyik a munka, s ha 1975-ben 70 intézet és helyi társaság foglalkozott ilyen irányú kutatásokkal, akkor ma ez a szám sokkal nagyobb az „egyszemélyes kutatócsoportok” miatt is — a listát most készíti Ann McNulty.

R. Z.: *Említette a Thompson házaspár mintáját...*

Th. B.: Jó, hogy ezt hozta szóba, mert itt nemcsak a rigorózus minta, hanem az általuk alkalmazott 20 oldalas kérdőív is rengeteg problémát felvet. A legtöbb történész véleménye az, hogy az interjú — még ha az alanyok kiválasztása nem is mellékes — csak kiegészítő, minőségi információt hordozó forrásnak tekinthető, s nincs értelme a kvantifikálásnak. Nem adatokat, vagyis dátumokat, számokat, neveket kell kicsikarni, hanem az alany *életkeretét* (munka, szabad idő, család, kapcsolatok, hobbi stb.) kell felderíteni, s ebben pedig azt, hogy *mit gondolt* mindarról, ami körülötte történt életében, egyáltalán: *hogyan érezte magát* abban a világban, amelyben élettét leélte. Az alany éppen ezekre a dolgokra emlékszik leginkább. Egy idős hölgy például bámulatos részletességgel mesélte el, milyen volt egy pincérnő élete Manchesterben a Piccadilly utcai kávéházban 1895 és 1900 között. Nem is kell mondanom, hogy az alkalmazás milyen íratlan szabályai tártultak itt fel. A „szóbeli történelem” segítségével a lakáskörülmenyekről is rengeteg újat tudunk meg: milyen volt a bútorzat, a lakások nagysága, az egy főre eső lakterület. De az interjú során ennél sokkal több minden kerül felszínre, és ami a legfontosabb, az, hogy vajon abban, amiben laktak, jól érezték-e magukat, boldogok voltak-e? Amikor egy öregúr arról beszél, hogy egy szobában hatan aludtak, én felkiáltottam, hogy hát ez borzasztó! Erre ő igen derűsen azt válaszolta, hogy nagyon jól voltak így, és nem láttak ebben semmi borzasztót. Persze vigyázni kell, mert az öregek hajlamosak ifjúkori éveik megszipítésére. Az interjúkészítő történész idővel „megérzi” a megszépített emlék mögött a valóságot, ugyanúgy, ahogy a levéltárban mind több dokumentum olvasása után egyre mélyebbre hatol a jelenség tanulmányozásában. Ugyanígy az interjúk szaporodásával annyi új részletre vetül fény, hogy a megértés is szinte észrevétlenül teljesedik ki.

R. Z.: *De ma már az iskola mellett a tömegkommunikációs eszközök is erős „forráson túli” hatást gyakorolnak az emberek emlékezetére...*

Th. B.: Így van, és hadd idézzek fel erre egy igen jellemző esetet. Compton Mackenzie nagyszerű *Whisky Galore* című regényében rendkívül humorosan írja le, hogy a második világháború idején a nyugati partokon zátonyra futott egy hajó, s a falu egyébként vallásos lakossága a roncsról ellopta a whiskyt. A regényből aztán sikeres film is készült. Nos, amikor a történészek ehhez az epizódozhoz jutottak a faluban készített interjúk során, az alanyok úgy mesélték el a történeteket, ahogy Mackenzie leírta, és a film bemutatta. Az ilyen és ennél sokkal diszkrétebb csapdák csak úgy kerülhetnek el, ha a történész alaposan felkészült a beszélgetésre, tehát ismeri a vonatkozó levéltári anyagot, és ügyesen irányítja a beszélgetést. Persze, a torzulás önmagában is érdekes kutatási téma, ahol már több szakember együttműködésére van szükség.

R. Z.: *Módszertani szempontból mit ért az alapos felkészülésen?*

Th. B.: Személy szerint itt semmi esetre sem kérdőíves interjúra gondolok. Szerintem elég a személyi adatokat rögzíteni (mikor és hol született, kik a szülei, milyen a társadalmi helyzete, iskolázottsági szintje stb.). Az interjúnak arra kell koncentrálnia, amit az alany *megélt*, amiről tud és akar mesélni. A történész legfőbb erénye a türelem és hallgatás. Nem neki kell uralnia a beszélgetést, nem szabad félbeszakítani, kijavítani az alanyt. Igaza van G. E. Evansnek, amikor azt írja, hogy a megélt élet emlékei akkor hozhatók felszínre, ha *sok az idő, rengeteg a hangszalag és kevés a kérdés*. Tehát a kutató otthon felkészül, kidolgozza a kérdéseket, vagy inkább egy problémalajstromot, amit megpróbál észben tartani, és csak ha alkalma van, ha értelme van, akkor teszi fel a kellő pillanatban a kérdéseket. De nem kell görcsösen ragaszkodni a kérdésekhez, mert ezzel lehet, hogy alanyunk elveszti mesélőkedvét, s így talán éppen a mellébeszélésben felbukkanó adat „csúszik ki” a kezünkből. Az interjúkészítő figyeljen az alanyra, és ne a következő kérdésre gondoljon, mert kihasználatlanul maradhat egy-egy elejtett szó, amely talán még feltáratlan területre irányította volna a beszélgetést.

R. Z.: *Egy ilyen véletlenül felbukkanó adatból még új kutatási téma is adódhat?...*

Th. B.: De még mennyire. Az 1914 előtti munkásmódszer kutatása közben, teljesen véletlenül, vagyis mert szándékosan nem követtem az előre eltervezett kérdé-

seket, egy számomra ismeretlen, de annál fontosabb jelenségre bukkantam: a munkások hivatalosan nem ismert, tehát írott dokumentumokban fel nem lelhető mellékkereseti lehetőségeire. Így tudtam meg: csak részben igaz az, hogy az orvosok szegényektől nem fogadtak el honoráriumot; szüléskor igenis igényt tartottak rá. Fontos ez az adat a társadalombiztosítás előtti idők orvos—páciens-viszonyának vizsgálatához. De az ilyen „mellébeszélésekből“ derül fény az egyes társadalmi kategóriák valós anyagi helyzete és státusa közötti különbségre is.

R. Z.: *A magnós interjúval kapcsolatban még milyen tapasztalatra hívna fel a figyelmet?*

Th. B.: Például arra, hogy nem érdemes egyszerre több „öregúrral“, mondjuk egy baráti körrel csoportos interjút készíteni, mert egyik a másikat akadályozza a „kibontakozásban“, és nem ösztönzik egymást, mint ahogy korábban gondoltuk. Meg aztán jobb, ha a történész nem akar egy beszélgetésen mindenre sort keríteni. Sokkal hasznosabb, ha otthon újrarahallgatja a felvételt, és a második alkalommal már sokkal mélyebbre ereszkedhet. Persze jó lenne tökéletesíteni az interjúkészítés technikáját is. Ehhez időnként nem ártana megismételni az interjút, hogy megállapítsuk, milyen emlékek halványodnak és milyenek erősödnek az idő múlásával. De ennek egyrészt biológiai akadályai vannak, mert ugye az emberi élet is véges, másrészt ez már nemcsak történészek „felvonulási“ területe.

R. Z.: *Most milyen kutatási téma foglalkoztatja?*

Th. B.: Tanulmányt készítek a közúti szállítás fejlődéséről. Nem sokat írtak erről. Az autógyártásról bőven, az úthálózat, szervízszolgálat, garázsok, benzinkutak kérdéséről majdnem semmit, pedig milyen óriási társadalmi háttere van az egész jelenségnek. Levéltári kutatásokat végzek, és természetesen interjúkat is készítek. Enélkül már el sem képzelhető ez a munka. Legalábbis számomra. Végül még csak annyit, hogy jó minőségű felvételeket kell készíteni, s ezeket meg kell őrizni a szöveg leírása, feldolgozása után is, mert a rádió szintén hasznosíthatja, s a történelemtanításban ugyancsak kitűnő segédeszközök. Milyen érdekes volt számunkra, de a nagyközönség számára is az az interjúsorozat, amely indiai brit tisztviselőket és indiaiakat szólaltatott meg. Ugyanarról a korszakról, ugyanazokról a jelenségekről mennyire eltérő szövegeket hallhatunk! A felvételeknek az oktatásban való felhasználásától még távol állunk, de hatékonyságuk kétségtelenül nagyobb lesz, mint bármilyen más szemléltetőeszköznek. Ezek után engedje meg, hogy én is kérdezzek valamit. Maguknál, Romániában, folynak ilyen kutatások, készítenek-e ilyen interjúkat?

R. Z.: *Néhány fiatal szociológus és szociográfus magnózik ugyan, de nem kifejezetten az oral history művelésének szándékával. Ezenkívül szűkebb környezetben egy fiatal magyar politológus használja tudatosan a „magnós történelem“ módszereit. Levéltári kutatások, korabeli sajtódokumentumok alapján faggatja az 1944—1948 közötti bonyolult politikai időszak különböző szereplőit.*

Th. B.: Akkor itt az alkalom, hogy népszerűsítsük Önöknél is ezt az új tudományágat.

R. Z.: *Éppen ezért kerestem meg Önt. Talán másoknak sem lesz haszontalan ez a rögtönzött bevezető. Köszönöm a beszélgetést.*

Unipan Helga meseillusztrációja

Érzékeink „luxusa”

A „révülettől” a racionalitás kultuszáig

[...] a XVI. századi puritánok boszorkányoknak bélyegezték és máglyára vetették „révülettel” (és „tudatlansággal”) kacérkodó szomszédaikat. A „boszorkányüldözés” azóta sem ment ki a divatból: az elidegenedett hatalmi rendszerek ma is betegesen irtóznak az érzelkek „szakértőitől”. De a XVI. századi puritánok legfeljebb fanatikus kisebbséget alkottak egy olyan világban, ahol a többség a Hiúság Vására profán örömeinek hódolt. Mára megfordult a helyzet. Ha a „szertelen átélés” divatjának van is némi valóságfedezete (amit nekem mint antropológusnak, bevallom, eddig nem sikerült meggyőző módon kimutatnom!), ez a „lazítás” igen kis mértékű: az érzelkek felszabadítására törekvők elenyésző, minden befolyást nélkülöző kisebbséget alkotnak ma egy olyan társadalomban, ahol a többség közel kétszáz éve tartósan puritán beállítottságú.

Igaz, a mai modern ember soha nem látott mértékben veheti birtokába, teheti magáévá a műalkotásokban felhalmozott érzésvilágot; érzelkeinket ezerfelől bombázza: rádió és lemezjátszó, tévé- és moziműsorok, múzeumok és kiállítótermek élő és „konzervált” élményvilága. Ennek az érzelki tapasztalatözönek azonban mi csak pusztá befogadói vagyunk, nem pedig résztvevői, s még kevésbé alkotói. Pedig talán nincs is civilizáció, ahol magasabb lett volna az írni-olvasni tudók (vagy másként szólva: a „kiművelt emberfők”) aránya, mint nálunk. De ugyanakkor kevés olyan civilizációról tudunk, ahol ennyire magas lett volna a saját érzelkeik világtól mereven elzárkózók, az érzelkek teljességébe soha bele nem feledkezők aránya, mint ugyancsak nálunk. És ahol a miénkhez mérhető mély gyanakvással tekintenek felnőtt emberek mindenfajta érzelmi-érzelki egzaltációra. [...]

Az élet—halál, evilági—túlvilági, profán—szakrális, emberi—isteni szembenállások látszatra világos alternatívákat kínálnak. Vagy-vagy. Élet és halál egyszerre, egy időben nem lehetséges. Ebből persze az következne, hogy a szokásosat, a normálisat is, ugyanilyen határozottan kellene elválasztanunk a rendkívülitől, az abnormálistól, egy percre sem töprengve azon, hogy a szembenállás melyik tagját részesítsük előnyben.

A vallásos ideológiák azonban „ötvöző technikájukkal” kicsorbítják e csinos elmekonstrukció éleit, ledöntik a kieszelt építmény belső falait. Vallásos képzeletünk olyan zavaros identitású lényeket teremt, amelyek különös természetellenességükben sem önmagukkal, sem önmaguk ellentétével nem azonosak: kentaurokat, félisteneket, szüzanyákat és utódaikban „megtestesülő” őseket. A dolgoknak ez a szükségszerű logikája. Hogyha ama bizonyos „más” világot mindenekelőtt a „rendkívüli szférájával azonosítjuk, ez azt jelenti, hogy bárki, akinek sikerült elérnie az abnormalitás fizikai küszöbét, már félig-meddig a túlvilági szférához tartozó isteni lénynek tekintheti magát.

Úgyhogy itt egy paradoxonnal kell szembenéznünk. Ha az ember arra vágyik, hogy emberi mivoltában teljesítse ki önmagát, akkor a legkézenfekvőbb célja az ésszerű normalitás lesz. De ha az ember az „istenekhez” akar közelebb kerülni, akkor csakis az abnormalitást választhatja.

A vallásos ideológiák — ellentétben a világi eszmerendszerekkel — nyíltan vállalják ezt a megkülönböztetést. A néprajz és történelem számtalan olyan technikát ismer, amelyekkel az abnormalitás, az önkívület, a „révülés” állapotába juthat az ember. Csak annyit kell hozzá, hogy a lehető legmesszebb menjen el a két lehetséges út valamelyikén.

Az egyik út az érzelki önkorlátozás, az aszkézis útja. Az askéta minden természetes vágyat elutasít: nem él nemí életet, lemond ételről, italról és mozgásról, nem érintkezik senkivel. Az ind mitológia szerint Siva isten a szemlélődés természetellenes nyugalmából meríti világpusztító erejét, miközben mint valamiféle abszolút jógi a Himalája csúcsán ülve a köldöknézés örökkévalóságig tartó pózába merevül. Lényegében hasonló módszerekkel — a pusztai elvonulást választva — próbáltak az „isteni kegyelem” és „szentség” állapotába jutni a korai keresztény remeték is: egyikük, Oszlopos Simeon például negyven évet töltött remetei magányban egy oszlop tetején.

Azokban a vallásokban, ahol az aszkézis-ideológia az uralkodó, minden élmény — vagyis az érzékeinkre való mindenfajta spontán ráhagyatkozás — bűnnek számít; az érzékek — úgymond — kiszolgáltatják az embert a földi világ „illuzórikus“ örömeinek (például annak, amit a buddhizmus *májának* — világitásnak — nevez). E vallások szerint az ember csak érzékeit „kikapcsolva“, érzékszerveinek rabságából kiszabadulva léphet be abba a másik világba, amelybe különben csak a holtak „lelkeinek“ van szabad bejárásuk.

A „révülethez“ vezető másik út — az eksztázis útja. Az érzelmi egzaltáció hívei számára az érzékek spontán működtetése már-már önmagáért történik. A legváltozatosabb trükkökkel próbálják addig fokozni az élvezeteket, míg érzelmi vágyaik gerjesztésében messze túllépi a normalitás határait. Az ind mitológia önsanyargató, mozdulatlan jógiját a táncoló Siva, a nemzőképességét soha nem pihentető, feleségével — az ellenállhatatlan Párvátival — az örökkévalóságig tartó szexuális játékba keveredő Siva helyettesíti.

Egyszerűbb társadalmi formációkban, amennyire ezt mi innen mai bonyolultabb világunkból meg tudjuk ítélni, az üdvösségre való törekvés aszkétikus változata igen ritkán fordul elő. Ezzel szemben nagyon gyakori a másik út, az eksztázis. Talán megkockáztatható az a feltételezés, hogy ez a múltban is így volt.

A kulturális hagyományoktól függ, hogy az érzelmi reakcióképesség (szenzibilitás) fokozásának milyen konkrét fortelyaival élünk. Az izgatószerkek és hallucinogén anyagok széles skáláját használják már az emberemlékezet előtti időktől kezdve a világ minden részén. A kábítószerek hatását gyakran mechanikus eljárásokkal is fokozták. A „révülés“ technikai segédeszközével egyfajta, tetszhalott-szerű önkívületi állapotba (kataleptikus transz) kívánták hozni magukat vagy legalábbis olyan „helyzetbe“, amelyben tudatos Enünk mintegy elválik a testünkől: testünk egyszerűen kivonja magát mindenfajta tudatos ellenőrzés alól.

A „révület“ vallási kultuszaiban használatos technikák mai megfelelői talán leginkább a modern popfesztiválok világában élnek tovább. Az önkívületi eljárások közül a legszokványosabbak: a fülsiketítő ritmus és a végső kimerültség folytatott görcsös tánc. A zene és tánc mellett szerepet lehet még a pszichedelikus fényhatásoknak, a mesterségesen gerjesztett agresszióknak, a zene ütemére való ritmikus himbálózásnak és így tovább. Sabahban magam is láttam, hogy egy több mint húsz fős gyülekezet egy nyolc méter függőleges kilengésű gumiszőnyegen ugrálva hogyan jutott el a teljes önkívületig. Az érthetetlen tortúrák, amelyeknek egy-egy ilyen vallásos megszállott alá szokta vetni magát (mezítlábjárás parázson, fémtük átvezetése a különböző testrészekre), a test önkéntes megcsonkítása, az örjöngés bestiális formái), kettős szerepet tölthetnek be: egyrészt azt kívánják bizonyítani, hogy az érintett személy valóban túllépett a pszichofizikai normalitás határain, másrészt hozzájárulnak az önkívületi állapot fokozódásához.

Ezekben a szertartásokban az érzelmi öngerjesztés különböző formái — a ritmikus himbálózás, a tánc, a fülsiketítő zaj, a kábítószeres hallucinációk, az önsanyargatás, a bestiális tünetei stb. — semmi esetre sem tekinthetők önmagukban vett céloknak, inkább egy bizonyos célhoz vezető eszközöknek. Az érzékek felajzottsága egyszerűen a megidézett „természetfölötti erő“ jelenlétére utal. A kulturális konvenciók döntenek el, hogy ez az erő a közösség számára kedvező-e vagy sem, „isteni lényekkel“ és „szentekkel“ vagy pedig „boszorkányokkal“ és „démonokkal“ van-e dolgunk. Semmi okunk sincs azt feltételezni, hogy ez az „élmény“ a médiumnak különösebb élvezetet nyújtana. Az önkívület állapotába eljutni inkább vallási kötelességnek számít, mint magán élvezeti forrásnak.

A vallási dogma szerint az ilyen kultuszok alkalmával a „lélek“ kilép közönséges anyagi burkából, a testből. Az önkívületi állapotban a médium (a *sámán*) egyszerre élő és halott, mintegy hidat képez az *itt* és a *más* között. Lényegében közömbös, hogy a médium az „elragadottság“ vagy a „megszállottság“ állapotához van-e közelebb: akár a „lélek“ hagyja magát „elragadni“ egy „pokoljárás“ erejéig, akár a testet „szállja meg“ valamiféle természetfölötti „erő“, ez csak kétfajta értelmezése ugyanannak a folyamatnak.

Az eszközök és (feltehetően) a szenzuális élmény hasonlósága ellenére sem szabad összetéveszteni a kultikus viselkedésnek ezt a vallásban mélyen gyökerező típusát a hallucinatórikus élményszerzésnek azzal a közkeletű egyéni (privát) formájával, mely az elmúlt két évtizedben oly mértékben elharapózott a nyugati társadalmak ifjúsági szubkultúrájában. A sámánok nem voltak élvtveg hedonisták, sem pedig jólétben elpuhult szibariták, akik éppen érzékeik még feltáratlan lehetőségeit próbálják kipuhatolni. Éppen ellenkezőleg, akárcsak az aszkézisvallások papjai és remetái, a sámánok is egy jól meghatározott rituális szabályrendszert követtek.

Ha most elfogadjuk, hogy a „rendkívülit“, az abnormálisat minden vallási

kultusz többre értékeli, mint a „rendest“, a normalisat (már csak azért is, mert e vallási feltételezés szerint csak az önkívület állapotában „adhatunk találkát“ a túlvilági hatalmaknak), továbbá ha elfogadjuk, hogy az evilági dolgokat befolyásoló másvilági hatalom „isten“-eszmeje voltaképpen nem más, mint a „halál utáni élet“ és a „halhatatlan lélek“ metaforája (paradigmája), akkor nem juthatunk más következtetésre, mint hogy az írásbeliség, a racionalitás, az aszkézis hagyományain építkező nyugati világ hamis képet nyújt a vallásokról. A vallási ideológia totális ideológia. E. R. Dodds az ókori görögök vallásáról írt, 1951-ben megjelent nevezetes könyvében mégis különválasztja egymástól az isteneszme, a halál utáni élet és a halhatatlan lélek fogalmait, s nemcsak külön tárgyalja őket, elszakítva egymástól egy totális ideológia alkotóelemeit, hanem ráadásul külön eredetet is tulajdonít nekik. Mindezt pedig betetőzi azzal, hogy időrendben is széttagolja a három fogalmat, „egymásutániságot“ (szintagmatikus viszonyt) tételez közöttük, s oksági láncba (metonímia) sorolja őket. Ezzel mintapéldányát nyújtja az irracionális viselkedésmódok racionális leírásának. Eppen csak az kétséges, hogy létezett-e valaha is vallás ilyen racionalizált formában. Ez a megközelítés éppolyan szegényes képet nyújt a vallási jelenségről, mint amikor érzékeink világát, szenzuális élményeink teljességét úgy próbáljuk meg leírni, hogy azt a látás, hallás, szaglás, izlelés, tapintás stb. külön skatulyába helyezzük elemezzük.

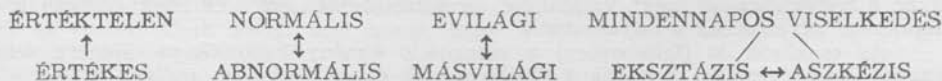
Az írott szöveget minden formájában az egymásutániság (a szintagmatikus szerkezet) jellemzi. Az egyiptomi hieroglifák, az asszír ékírás, a kínai fogalomírás ideogrammái, az összes alfabetikus (fonetikus) írások elemi egységekre (betűkre, gyökökre stb.) bonthatók, amelyeknek nincsen saját jelentésük, csak egymással összekapcsolódva, szintagmatikus láncot alkotva jutnak jelentéshez. Aki a közlés írásbeli formáit használják, azok rendszerint az analízis megszállottjai. Minél nagyobb az írásbeliség ázsiója egy adott társadalomban, annál „racionálisabb“ és „analitikusabb“ beállítottságú lesz ez a társadalom. Aki pedig a közlés írásbeli formáját választotta, annak meg kell tanulnia egységekre tagolnia a mondandóját, mielőtt leírná azt. A leírt gondolatok azután a logikai szekvenciákba szerveződnek. [...]

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy minden írott szövegnek elkerülhetetlenül magán kell viselnie a racionalitás jegyeit. De a racionális érvelés, szigorúan véve, csak az írásbeliség kontextusában jöhet létre.

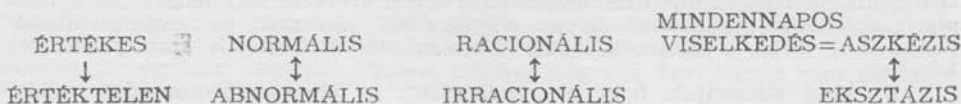
Azokban a társadalmakban, amelyek még nem jutottak el az írásbeliségig, a szóbeli hagyományok, melyek többnyire mítoszok, legendák, ráolvasó szövegek stb. formáját öltik, mindig a szertartások összefüggésrendszerében (rituális kontextusban) jelentkeznek: énekkel, tánccal, zenével, áldozati rítusokkal összefonódva. Amit szavakban *kimondunk*, csak egy kicsiny részét fejezi ki annak a teljes paradigmának, amit szertartásaink során *cselekszünk*. Érzékeink minden húrját megszólaltatja ez a teljes élmény: Klio nem a történelem magánzója, körülötte ott serénykedik a műzák kilenctagú *teamje*. Csak történelmünk mindenkori íródeákja vonul vissza magáncellája rejtekébe, hogy „gondolatait papírra vesse“. Csoda-e, hogy ilyen körülmények között fölöslegessé válnak (és elsorvadnak) az érzékei?

Mindez talán elárul valamit abból, hogy az „értelmiségihez illő“ magatartás, melyre a művelt nyugati világ mindig olyan nagy súlyt helyezett, miért éppen homlokegyenest az ellenkezője az eksztázis útján keresett üdvösségnek. Ez az „intellektuális“ értékrend nemcsak a „szokásosat“, a „mindennapit“ helyezi magasan a „rendkívüli“ fölé, hanem az önkorlátozó aszkézist is a normalitás és ésszerűség értékeivel ruhazza föl, miközben az a „révület“ minden formájára az abnormalitás és ésszerűtlenség elmarasztaló bélyegét üti rá. A kétféle értékrendet a következő vázlatos sémával lehetne érzékeltetni:

1. *Írásbeliség előtti kontextus*: a paradigmaticus képzettársításokon alapuló metaforák túlsúlya; a személyes élmény az érzékek egyidejű szinkronikus működéséből származik (vö. zenei harmónia).

2. *Az írásbeliség kontextusa*: az oksági viszonyok szintagmatikus egymásutánján alapuló metonímiák túlsúlya; az objektív „tények“-re elszigetelt érzelmi jelek utainak, melyek diakronikus egységbe állnak össze (vö. zenei melódia).

Az aszkézis mindent elsöprő uralmának legkirívóbb példáit történetileg a buddhista, a hindu, az iszlám és a keresztény vallás frásbeliséghez kötődő mozgalmi szövegeket tartalmaz. A szerzetesek és remeték hallgatási kötelezettsége és egy életre szóló szüzességi fogadalma nem véletlenül fonódik össze a szent szövegek korlátlan tiszteletével. Emögött az a meggyőződés lapang, hogy aki a Könyv révén akar üdvözülni, annak el kell zárkóznia a világi élet csábításai elől. Az iszlám hagyományok azt a fiúgyermeket, aki vakon született, eleve mullahnak (mohamedán papnak) szánják. Mivel nem láthatja a Korán betűit, elejétől végéig kívülről meg kell tanulnia a szöveget. A hagyományok szerint ez a „tisztá szöbeliség“ a legbiztosabb módja annak, hogy a szent szöveget megóvják mindenfajta emberi romlottságtól. De a szent szövegek tisztelete nem csupán a különböző „bevett“ vallási irányzatok híveit jellemzi, mai szekularizált világunkban a politikai fanatikusok viselkednek gyakorta úgy, mint megannyi vak mullah.

Metonimikus gondolkodásunk anyatejjel magunkba szívott aszkétikus előfeltevései következtében olvasóim — kevés kivétellel — továbbra is abban a hiszemben fognak élni, hogy érzelmeink szétválaszthatók. Azért van szemünk, hogy lássunk, azért van fülünk, hogy halljunk, azért van orrunk, hogy szagoljunk, azért van nyelvünk, hogy ízleljünk, azért vannak ujjaink, hogy tapintsunk, és így tovább. De az olvasáson kívül alig van még néhány ilyen következetesen egyetlen érzékszervre alapozó (monoszenzuális) foglalatosságunk. Érzelmeink működtetésének olyan fontos csomópontjain, mint a táplálkozás, a nemiség, az ürités vagy a halálfélelem, az „elszigetelt“ érzékek éppen úgy egymásrahalmazódnak, nyálába szerveződnek, mint a metaforák. Szerelmünk tárgyát szeretjük látni, tapintani, szagolni, hallani és ízlelni is. Mi több, maguk az érzelmi csomópontok is felcserélhetők. Lévi-Strauss vette észre azt a mítoszok ikonográfiájában és a vizuális jelképrendszerek működésében egyaránt tetten érhető — szinte egyetlen — tendenciát, mely a nemiség és a nemzés körébe tartozó érzelmi tapasztalatokat a táplálkozás, hányás és ürités élményvilágába fordítja át (transzformálja) és viszont.

A forradalom előtti Kína előkelő osztálya a történelem egyik legkifinomultabb konyhaművészetét teremtette meg. Akárcsak a mai Franciaországban, az előkelő kínai családok asztalánál a legnagyobb illetlenségnek számított a feltálat fogás pontos összetételéről vagy elkészítési módjáról érdeklődni. A kínai „konyhaművészet“ (*haute cuisine*) még javában virágzott, amikor jómagam Szecsuanban laktam a harmincas évek közepe táján. Nyugati neveltetésem talán mégsem korrumpálta annyira az ízlésemet, hogy képtelen lettem volna értékelni az olyan helyi különlegességeket, mint a „hasi“ [születetlen] egér húsából készült pecsénye vagy az ún. szecsuaní fehér gombából készült ételféleség. Eppen csak az általam érvényesített ízléskritériumok különböztek alapvetően vendéglátóim értékrendszerétől. Ők szinte minden esetben aszerint ítélték meg a különböző fogásokat, hogy azoknak van-e afrodisziákus (nemi vágyakat fokozó) hatásuk.

Mivel a keresztény aszkézis a „falánkságot“ és a „bujaságot“ egyaránt a halálos bűnök közé sorolta, a mai nyugati embernek éppolyan nehezebbre esik az étkezéssel járó örömeit idegenekkel megosztani, mint ahogy a szexuális örömeiről sem szívesen beszél nagyobb nyilvánosság előtt. Az ilyen és az ehhez hasonló tabuk és tilalmak következtében váltunk érzéketlenné érzelmeink eredendő harmóniájával szemben. Csak mesterségesen tudjuk már fenntartani azt a látszatot, hogy érzékszerveink egymástól függetlenül működnek, s elég elkerülni bizonyos szavak használatát, máris kiküszöböltünk bizonyos kényes témákat (nemiség, vallás) az érzelmi tapasztalás így elkülönített szféráiból. Sokszor az eufemizálás legártatlanabbnak tűnő változatai a leginkább árulkodóak. A párzó cibetmacskák „búze“ a tömegkommunikációs eszközök szóhasználatában jellemző módon „illatát“ nemesedik. Más példa: „izlés“ szavunkat még mindig abban az értelemben használjuk, mintha érzelmeink teljességéből adódóan a műélvezet minden vonatkozását át tudnánk fogni vele.

E kis esszé paradoxona, hogy minél inkább igazam van, érvelésem annál idegenebbül fog hatni az olvasó szemében. Azért vagyunk tudatos lények, mert képesek vagyunk felfogni az érzelmeinket át az agyunkba érkező üzeneteket. Szemünk, fülünk, orrunk, szájunk, ujjaink, gyomrunk, nemi szervünk — mind élményeinknek ugyanarról az egységes világról adnak hírt. Ezek az üzenetek egyidejű alternatív metaforái az átélt tapasztalati teljességnek. Nincs külön világa sem a hangoknak, sem a színeknek, sem a szagoknak. Az érzékszervek „külön-útjain“ érkező ingerek kölcsönösen átcsapnak egymásba. Miközben e sorokat írom, a hallási csatorna sajátosságaihoz idomított „üzenet“ például tapintási élménnyé alakul, hogy aztán rögtön a szememnek szóló látási ingerré alakuljon át. Márpedig ahhoz, hogy megértsük érzelmeinknek ezt a „zürzavarát“, elemekre kell szétbontanunk az élményt, s egyszerre csak egy dolgot szabad nagyító alá vennünk. Vi-

szont ha így járunk el, a teljességnek fordítunk hátat, s éppen a totalitás jelentése az, ami kicsúszik a kezünkől. Am ha nem így járnánk el, érzékeinkhez az sem vinne közelebb. Ha félnénk megbontani a „zürzavar“ egységét, sohasem juthatnánk el megértéséhez.

Az összehasonlító néprajz és az etológia eredményei ma már nyilvánvalóvá teszik, hogy nem használjuk ki azokat a mentális képességeinket, amelyekre a környezeti hatások nyomása alatt, fejlődésünk korábbi, ember előtti szakaszában tettünk szert. E képességeink azonban nem múltak el nyomtalanul, a „belső látás“ bonyolult masinériáját néha ma is igénybe vesszük, ha túl mélyre süllyedt emlékönyomokat akarunk fölidézni. Ilyenkor meglepődve látjuk, mekkora tartalékai vannak még az emberi memóriának.

Persze szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy az emberi emlékezetnek erre a típusára ma már nincsen szükségünk. Ez már csak azért is jó, mert így megkímélhetjük magunkat attól, hogy érzékeink e tudattalan, rejtett világát tudatosan kelljen használnunk. „Alvó“ érzékeink állandó „ébred tartásáról“ viszont csak azért volt módunkban lemondani, mert „beszélő állatok“ vagyunk. A nyelvhasználat — az ember kiváltsága; a nyelv tett bennünket azzá, amik vagyunk. A nyelv teszi lehetővé, hogy megszabaduljunk érzelmi tapasztalásunknak azoktól a ballasztjaitól, melyeket egykori sorstársainkkal — az állatokkal — együtt fejlesztettünk ki. S ami ennél is fontosabb, nyelvhasználatunk éppen általa lehet igazán hatékony, ha megengedheti magának, hogy ne vegye igénybe képességeink e rejtett tartalékait. Csak hogy a nyelvhasználat, mint láttuk, egymásutániságot, linearitást, a szekvenciák láncszerű kapcsolódásának oksági modelljét tette számunkra követhető eszménnyé. Az írott nyelv maga is morfémák (szavak) láncolata, időbeli-térbeli egymásutánja — nem lehet töle rossz néven venni, hogy a világot önnön képére alakítja, saját törvényei szerint strukturálja. [...]

A nyelv gyér szemű fogalmi hálóját egész folyamatos és szimultán élményvilágunkra kivetíti. Ami a hálóban marad, az most már felszeletelhető, felosztható és sorba rendezhető. A nyelv nem ismer tréfát, a dolgokat vagy ebbe, vagy abba a kategóriába sorolja. Az ember: vagy férfi, vagy nő. Köztes fogalom nincs. A kategóriák irtóznak az érzékek zürzavarától. Ha az érzékeink azt sugallják, hogy embertársaink közül sokan mégis köztes módon viselkednek, megoldhatatlan dilemmába keveredünk. A dilemmából nem könnyű kijutni. Aki mégis megpróbálja, az három megoldás közül választhat: 1. hátat fordít a tényeknek (a téma tabuvá válik); 2. tréfára fogja a dolgot: azzal, hogy neveltségessé teszi a tényeket, mintegy érvényteleníti a tényekből adódó következményeket; 3. a tényeket természetfölöttieknek nyilvánítja, és félelemmel vegyes tisztelettel tekint rájuk.

Ez a megoldáséma igen általános, minden olyan tapasztalati kategóriára „ráhúzható“, amely nem fér bele a „normális“-ról alkotott elképzeléseinkbe.

Társadalmunkban nyelvi szempontból normálisnak számít mindaz, ami észszerű. A racionalitás világába tartozik mindaz, ami a szavak és a matematikai egyenletek segítségével okosan elrendezhető. Minden egyébnek az irracionalitás világában a helye.

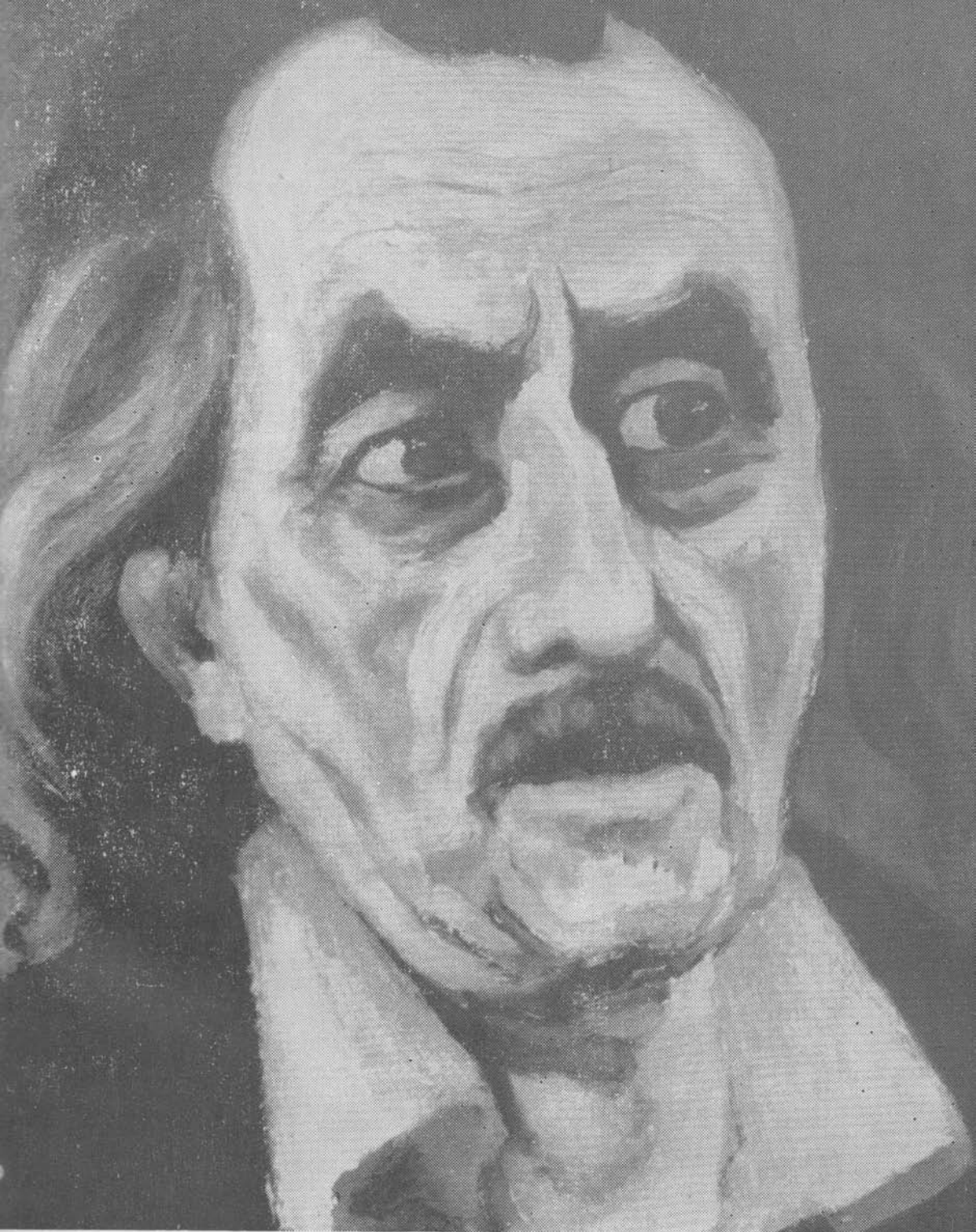
Mivel szövegeink szavakból állnak, továbbá szagtalanok, zajtalanok és „látatlanok“, az olvasó csak akkor érti meg őket, ha ezek a szövegek (az itt olvasható is beleértve) beilleszkednek a racionalitás megszkott (normális) kánonjaiba. Ezzel szemben az „irracionalitás“ szemétkosarába kerül minden, ami nem szavakból áll, és kívül esik az írásbeliségen.

Ebbe a szemétkosárba kell beleférnie: 1. mindenfajta nem verbális zöreinek, a zajok rendezett típusát — a zenét — is beleértve; 2. mindenfajta táncnak, beleértve olyan „harc játékot“ is, mint a labdarúgás; 3. a képzőművészeteknek, festészetnek, szobrászatnak, építészetnek; 4. a szagoknak, a természetes és szintetikus módon előállított illatoknak és bűzöknek; 5. az ételek ízének és 6. a nemi érintkezésnek, a szexualitás minden fokozatának. Vagyis külön-külön és együttvéve mindannak, ami egy puritán lélek szemében a luxust és a bűnt szimbolizálja.

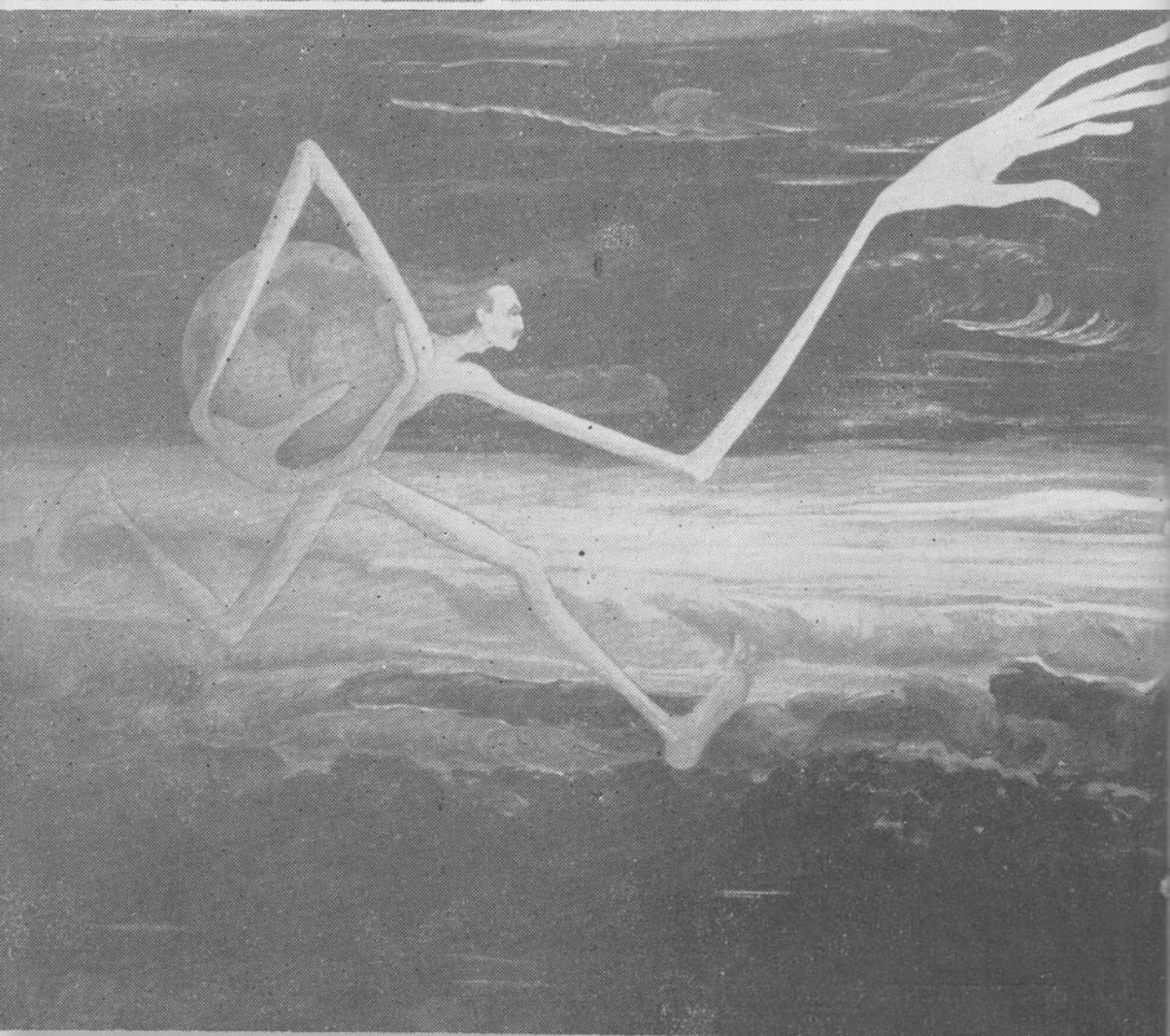
Hogyha az írásbeliség (a racionalitás, a normalitás) fentebb jellemzett logikája szerint az imént elmondottakat megpróbálom nemcsak térben, hanem időben is elrendezni (történeti sorrendbe állítani), a következő sémához jutok:

Az írásbeliség előtti primitív társadalmakban nem tesznek szisztematikus különbséget a racionális és az irracionális között. Különbség van ezzel szemben a társadalmi idő két típusa: a mindennapi tevékenységek normális ideje és a szakrális tevékenységek számára fenntartott abnormalis idő között. A mindennapi tevékenységekben a racionális magatartás van túlsúlyban az irracionális magatartásokkal szemben, a szakrális tevékenységekben éppen fordított a viszony. A szertartások átfogó szenzuális élménye — e társadalmak közfelfogása szerint — nemcsak ahhoz segíti hozzá az embert, hogy az ún. „természetfölötti erőket“ meg-

Incze Ferenc
198

**INCZE FERENC: ÖNARCKÉP; FINITA LA COMMEDIA; SZEBEN FÜLÖTT;
BÉKÉT KERESVE**

nyerje a maga számára, hanem ugyanakkor a társadalmi időt is szakaszolja. A szakaszok — a mindennapi és ünnepi idő — váltakoznak egymással, a társadalmi időt a szertartások mozgatják előre.

Az írásbeliségbe átlépő fejlett társadalmakban szisztematikus különbséget tesznek a racionális és az irracionális között. E társadalmak a XV. század végétől felgyorsuló tudományos és technikai fejlődése elválaszthatatlan az írástudás és a könyvnyomtatás elterjedésétől és az ebből szükségszerűen következő irracionálisellenességtől. A gazdasági és politikai döntések racionalitása ezeket a társadalmakat rövidesen beláthatatlan gazdasági és politikai előnyökhöz juttatta a társadalmak irracionális típusához viszonyítva. A fejlődésre orientált társadalmak gondolkodásmódját mindenfajta érzelmi redundancia elutasítása jellemzi. Ha ez a társadalom nem hajított volna ki minden fölösleges érzelmi ballasztot, ha nem számolt volna le idejében érzékeinek „luxusvilágával“, sohasem jutott volna el a tudományos és műszaki haladás közismert csúcspontjaira. A haladás „szelleme“ csak az önkorlátozó aszkéták légkörében érzi otthon magát. A racionális társadalom nem tud mit kezdeni a művészekkel, a laboratóriumokat nem a költők számára építik.

„Nem volna szabad végképp elsorvasztani rejtett memóriatartalékainkat, nem lenne szabad racionalizálnunk a képzeletet, a költők érzéki bölcsességét“ — írta Giambattista Vico *Az új tudomány* című könyvében. Azóta több mint 250 év telt el. És mi eközben a Paradicsomból végképp kiűzöttünk.

Aradi József fordítása

AL. CĂPRARIU

DE FELHŐK JÖNNEK AZTÁN ...

Vitorlásokról és halálfejes
lobogókról álmodom olykor,
és görbe jatagánokról, melyek
bűnös asszonyok csípejének
hajlatát követik,
különös illatot hoznak kósza fuvalmak,
s az égen fönn a hold korongja mellett,
úgy tűnik, medúzák lebegnek,
mint kincsset jelző lángok az erdőben,
de felhők jönnek aztán, lomha gályák,
villámok dúlják föl a tág eget,
így hát szemem a föld felé fordítom,
s félve és bizonytalanul haladva,
a világ titkaira tárt
ablakom becsukom,
és bezárok univervumomba,
melynek idejét csak pulzusom méri,
s ahol csupán a könyvek lapjai
susognak szertebomló hajfonatként,
a múltakból karcsú isteneket
idéznek elibém szelíden,
kik megriadnak a sok új dologtól,
s ahol fájó láncszemek kapcsolódnak
egymásba, hogy sorsom beteljesítsék.

JANCSIK PÁL fordítása

A koleszterol és ami körülötte zajlik

Az arterioszklerózis (pontatlan szóhasználattal: érlemeszesedés) és szövődményei, mint pl. a magas vérnyomás, a szív- és más szövődmények (szívinfarktus, agyvérzés, érelzáródás stb.) ijesztő módon és világszerte elszaporodtak. Nehéz úgy közelíteni az ilyen aggasztó problémákhoz, hogy az olvasó ne veszítse el bizalmát a fejlettsége csúcsait elérni vélő orvostudományban, de mégis hasznos, ha bizonyos be nem igazolódott elméleteket és a gyógyszerközpontú orvoslást illető józan kritikai érzéket plántálunk a közönség tudatába.

Az érlemeszesedés lázas kutatómunkát indított el, melynek központjába a koleszterol került. Amióta kimutatták az erekben lerakódott koleszterol jelenlétét, a tudományos kutatók százai éppen ezt a zsírnemű anyagot vették célba, mert főleg vagy elsősorban a koleszterol felszaporodását kívánták megelőzni a vérben és lerakódását az érfalra.

Bármilyen fonák megállapítás, mégis igaz: vitathatatlan tények vezetnek el nemcsak a túlzó, hanem a hibás elméletekhez is. Tény hogy a beteg verőér (artéria) falára koleszterol rakódik le. Az is bizonyított, hogy az arterioszklerózisban szenvedők között gyakrabban találhatók olyan egyének, akiknek vérkoleszterolszintje magasabb. Milyen logikusnak, egyszerűnek tűnik: a sok koleszterol a vérből átívódik az érfalba, s ott lerakódik. Valóban, a verőerek belső felületét sárgás kidudorodások borítják. A bennük felhalmozott kásaszerű zsírnemű anyagok főleg koleszterolból állanak. A későbbiek során mész csapódik ki az artériák behártyájába, s ezzel a lerakódások nyomán beszűkültek erek rugalmasságukat veszítik.

Néhány évvel ezelőtt az Új-Delhiben rendezett, érlemeszesedéssel foglalkozó nemzetközi kongresszuson egy idős professzor tréfásan megjegyezte: nagyon fontos a szülők megválasztása. Valóban, genetikus úton átszarmaztatható az elődök arterioszklerózis-hajlama. De örökletes lehet a már fiatal korban kifejlődő magas vérnyomás is, akár csak az elhízás, tehát az ún. rizikófaktorok, melyek hozzájárulnak az érlemeszesedés kifejlődéséhez. Még szerencse, hogy ezek a tényezők mégsem örökíthetők át végzettszerűen, igen sok kivétel adódik.

A mindennapi étrendünkön szereplő zsírneműek (a koleszterol is) szervezetünk legjobb fűtőanyagai. Érthető tehát, hogy a koleszterol ártalmait bizonyító szakemberek kísérleti eredményei kezdettől fogva olyan feltűnést és izgalmat lobbantottak fel, mely hamarosan áttérjedt a híu remények és a kiábrándulás között vergődő nem szakmabeliekre is. Az évtizedek óta felidézett, koleszterol körüli vihar még mindig nem ült el. Jóllehet a kezdeti merev és elutasító álláspont és főleg a koleszterolt kárhóztató elméletek szigora határozottan enyhült. Nagy eredmény, hiszen kezdetben egyedüli bűnbaknak tekintették, majd a vádlottak padjára ültették, miközben cinkosai: a dohányzás, a hibás életmód stb. ellen csak immel-ámmal léptek fel. Minden rosszat az ő nyakába varrtak. Pedig a koleszterol szervezetünk nélkülözhetetlen anyaga: a sejtárta alkotórésze; több, ún. szteroidhormon szintézisének, valamint az epesavaknak is fontos alapanyaga.

A józanságra intő ellenzékiek szerint valóságos „koleszterol-hisztéria” vagy „neurózis” tört ki a civilizált világban, főleg mikor a rémitően szaporodó szívinfarktusok egyik okát is, közvetve, ebben a zsírnemű anyagban jelölték meg.

Napjainkban egyre több hitetlenkedő laboratóriumi kutató, majd gyógyító orvos hallatta szavát. A kiábrándultság tért hódította, s már olyan túlzó nyilatkozat is megjelent, mely egy korszak végét jelentette be, arra utalva címében, hogy a zsíryanycsere s ezen belül a koleszterol szerepe az érlemeszesedésben se-hova sem vezető útra tereli az orvoslást.

Az ellenzéki kiállásokra mindenki felkapja a fejét, s ezek rendszerint, az emberi természetből fakadóan, tetszéssel találkoznak. Így történt Angliában is, ahol a Brit Szívbetegség-Alapítvány 28 tudós kardiológusa hivatalosan fordult szembe a koleszterolt tiltó mozgalommal. Hamarosan bebizonyosodott, hogy nyilatkozatuk elhamarkodott lépés volt.

Meg kell említenünk végül azt is, hogy az orvosi kutatásban elég gyakori a kellő koncepció hiánya. Egy véletlen felfedezés vagy egy éppen újonnan kifejlesztett módszer vagy leleményesen konstruált műszer szabja meg a kutatást, ami zegzugossá teszi a haladás útját. Mégis imponáló a világszerte végzett felméré-

sek alapos volta. Az USA-ban talán az is fokozhatta a vállalkozás lendületét, hogy ebben az országban az orvosok 35%-a pusztult el a szívkoszorúerek betegsége (infarktus stb.) következtében. A betegségek nagy száma miatt érdekelt Egyesült Államokban, Japánban és emez országokon kívül is vizsgálták a táplálkozást, így pl. a mexikói indiánok körében, de az Antarktiszon dolgozó fiatal egészséges emberekről sem feledkeztek meg, s a kolostori közösségek lakóihoz is ellátogattak.

A gondos felmérések alapján sem lehetett kialakítani egységes véleményt. Még az ételek összetétele, zsírtartalma, illetve a koleszterol vérszintje közti összefüggést sem sikerült megállapítani mindig és mindenhol. Az arterioszklerózis (ide számítva az infarktus is) és az étrend kapcsolatai sem hoztak megdönthetetlen bizonyítékokat. Hogy csak egyet említsünk: a szóban forgó túlnyomóan vegetáriánus trappisták és a normál kosztos élő bencések csaknem azonos számarányban kaptak szívinfarktusot. A kételyeket elmélyítette az is, hogy egyre több infarktusról kiderült: sem a koleszterol felszaporodása a vérben, sem a magas vérnyomás, sem a dohányzás ártalma nem volt jelen az áldozatul esett betegeknel.

Hogy az olvasó bepillantson a koleszterol bonyolult anyagcseréjébe, néhány alapfogalommal meg kell ismerkednie. Ez a zsírok csoportjához tartozó anyag szabadon nem fordul elő a szervezetben, mert a vízben oldhatatlan. Csak különféle lipoprotein (zsírfehérje) struktúrákba beleépülve kering a vérplazmában, és jut el a szövetekhez.

A koleszterol a sejtek hártájának vitálisan fontos összetevője. A sejtekben, szövetekben mégsem képződik (ott helyben) elegendő mennyiségben. A sejtek membránja máshonnan szerzi be a nélkülözhetetlen koleszterolt, mely egyrészt a májban képződik, másrészt a táplálékból szívódik fel (exogén koleszterol). A májból és a belekből is lipoproteinek szállítják a rendeltetési helyére. Ez a fuvarozást végző anyag az ún. LDL (low density [alacsony fajsúlyú] lipoprotein), mely tehát a szövetek sejtjeihez juttatja el a koleszterolt. És mivel a vérerek belhártyájába is közvetítésükkel jut el, káros „arterogén“ (arterioszklerózist létrehozó) lipoproteineknek nevezzük.

Nyilvánvalóan nem egyszerű biokémiai folyamatról van szó. A koleszterol átvétele az LDL-ből nemcsak ennek a makromolekulának a magas vagy alacsony koncentrációjától, hanem a sejtmembrán felszíni, koleszterolt megkötő receptorainak számától is függ. Az ebből adódó fontos következtetés az, hogy egymagában nem a vérplazma koleszterolszintje határozza meg, milyen mennyiség rakódik le a szövetekbe, erekbe. Ismeretes pl. az ún. családi hiperkoleszterolemia (sok koleszterolt tartalmazó vér), melynek oka az örökletesen kevés sejtmembrán-receptor. Ilyenkor természetesen kevesebb koleszterol tapad a szövetekhez (erekhez), és arányosan több marad a keringő vérben.

Csak a máj (és még néhány endokrin szerv) rendelkezik koleszterolt lebontó enzimekkel, a többi szövetek, így az artériák falai sem képesek megszabadulni a fölös koleszteroltól. Megint csak a lipoproteinek egy fajtája hivatott a szövetekből a májhoz történő szállításra. A HDL (high density [magas fajsúlyú] lipoprotein), szemben az LDL-lel, úgymond, védő szerepet játszik az arterioszklerózist illetően, mivel elhordja az érfalból a fölös koleszterolt. Egyik bizonyíték az, hogy a sok mozgást végzők, például a sportolók HDL-koncentrációja magas. Ha olyan családok tagjait vizsgálták, amelyekben a magas életkor megszokottan gyakori, ugyan-csak emelkedett HDL-szintet találtak.

A zöld gyepen futballozóknak a védő HDL-jük emelkedik, akik viszont a lelátókon idegeskednek, kiabálnak, és egyik cigarettáról a másikra gyújtanak, csökkentik HDL-jüket a vérben. Ismerünk szurkolókat, akik szívinfarktussal egyenesen a kórházba kerülnek a tribünökről.

A koleszterol egyszeri meghatározása azért korlátolt értékű, mert mind az ártalmas, mind a hasznos lipoproteinfrakcióban benne foglaltak felszaporodását vagy normális voltát jelzi.

Összegezve: az arterioszklerózisra úgy gondolni, hogy leszűkítjük a problémát a koleszterolra vagy akár a lipoproteinekre, ma már túlzott leegyszerűsítés. Nem látja a fától az erdőt, aki figyelmen kívül hagy minden más kórtényezőt.

A koleszterol-„hullámok“ mégis tovább gyűrűznek. A túlzások ellen pedig fel kell vennünk a harcot. A ma már társalgási beszédtemává népszerűsödött vérkoleszterol egymagában ne okozzon sem megnyugvást, sem félelmet. Laboratóriumaink ezerszámra végzik, jobbadán az aggódo betegek által kért meghatározást, pedig, amint már írtuk, nem mindenféle, csak egy bizonyos lipoproteinben foglalt koleszterol fejezi ki az arterioszklerózis-hajlamot, vagy figyelmeztet a fenyegető szív- és érszövődményekre.

A kezelést illetően főleg az 50 évesnél fiatalabb egyének esetében számít-hatunk sikerre, mert a jó néhány évtized „gondjából-bajából, a káros élvezeti

cikkekből, a zsírból, vajból lerakódott hordalék", ez a koleszterol tartalmú érelváltozás öreg korban már nem tűnik el, ami azonban nem vonja maga után a kezelési nihilizmust. Az idős ember is gondos kezelésre szorul, hiszen a folyamat előrehaladása meggátolásának, a szövődmények kivédésének éppoly fontos jelentősége van. De a fiatalabbak sem bízhatnak abban, hogy az alacsony koleszterolt jelző laboratóriumi lelet — menlevélként — valamelyes védeltséget ígér.

Ha a vegyi vizsgálat ismételt és megbízható módon mutatja a magas szintet a feltételezhetően vagy a biztosan arterioszklerózisos betegnél, akkor táplálkozási megszorításokkal és gyógyszeresen is csökkenteni kell azt. Egyszerű a képlet: ismert a kórtényező (koleszterol), ismert az okozat (arterioszklerózis), a cél csak egy lehet: normalizálni szükséges a vér koleszteroltartalmát, hogy például megelőzzük a szív koszorús ereinek „elmeszesedését" és az ebből fakadó szívizombetegséget vagy éppen a rettegett infarktust. Sajnálatos, hogy ami logikusnak mutatkozik, az a természettudományokban nem minden esetben felel meg a realitásnak. Az emberi szervezet annál bonyolultabb, semhogy benne minden ok és okozati kapcsolat ilyen egyszerűen nyilvánuljon meg.

Az étrendi kezelésben nem lehet csupán a koleszterol ellen irányítani a zárótűzet, hiszen a szintén veszélyes állati ételneműekkel (zsír, csontvelő, tojás, vaj stb.) felvett zsírsavak felszaporodása a vérben úgyszintén rossz jel lehet.

Az ételmiszeripar például az Egyesült Államokban anyagilag támogatja a koleszterollal kapcsolatos kutatásokat, hogy azok eredményeit gyártási programjában jó haszonnal alkalmazhassa, s különféle étolajokkal, margarinféleségekkel, más tápszerekkel árassza el a piacot.

Valóban, a növényi (napraforgó, szója, kukorica stb.) olajok ún. telítetlen zsírsavai nem ártalmasak. Sőt, fokozzák a koleszterol kiválasztását az epe útján, s így csökkentik a káros zsírnemű anyagok töménységét a vérben. (NB. Az olvasó csak most találkozik ezen újabb fogalmakkal, kár, hogy a cikk terjedelme miatt részletekbe nem bocsátkozhatunk.) Tudomásul kell vennünk, hogy a konyhai készítési módok, így elsősorban a főzés, csökkentik a hasznos zsírsavak tartalmát. A margarin bőségesen tartalmaz növényi olajokat, de már előállításkor elveszti a hasznos telítetlen zsírsavtartalmának egy részét.

Utóbb kimutatták, hogy az ún. rostos növényi ételek, a nagyobb korpatartalmú barna kenyér, a nyers főzelékek, gyümölcsök korlátozzák a koleszterol felszívódását a bélsátoránán át. Roppant bonyolult az étrendben szereplő zsírok felszívódásának, felhasználásának folyamata. A kölcsönhatások sokfélesége eleve ellene szól minden leegyszerűsítésnek. A bonyolultság még teljesebbnek bizonyul, ha azt is megemlítjük, hogy a vérkoleszterol nem is származik teljes egészében a felszívódott táplálékszírből, hiszen — mint már szölvünk erről — a szervezet maga is naponta kb. 1,2 gr koleszterolt szintetizál vegyi laboratóriumaiban (például a májban).

Sajnálatos, hogy laboratóriumaink egyelőre főleg a koleszterolnak és más egyszerűbben kimutatható zsírféleségeknek vizsgálatára vállalkoznak, de ezeket is csak kellő kritikával értékesíthetjük. Az orvos dolga! Ide kívánczik még egy figyelmeztetés: a koleszterolmeghatározásokkal túlterhelt, más és más módszert alkalmazó laboratóriumok által kiszolgáltatót eredmények sem mindig megbízhatóak, azért sem, mert ennek az anyagnak a mennyisége a vérben nap- és évszakonként is ingadozik. A különféle intézményektől származó leletek egyébiránt sem alkalmasak az összehasonlításra.

Nem árt tudni mégis: ha a kövér emberek testsúlyát a kalóriaszegény étkezéssel csökkentjük, akkor épp eleget teszünk az érdekükben. Annál is inkább, mert tudott dolog, a soványodás mégiscsak csökkenti a koleszterolt, olykor a vérnyomást, javít továbbá az érbetegségekre hajlamosító cukorbetegségen, és könnyíti a megviselt szív munkáját.

Nem egyszerű a soványítás mifelénk, ahol a konyhakultúra évezzados hagyományok hordozója. A genetikus terheltségen kívül tehát mást is hozunk otthonról. Már a gyermekkortól a szülők hatására, azok gondoskodása folytán a jó konyha, a bőséges és zsíros étkezés természetesnek tartott igényként kísér el egy életen át.

Az étkezéseken kívül a beteg életmódján is szükséges változtatni. Nehéz megküzdeni a hagyományos táplálkozási szokásokkal. Ha mégis sikerül, ezzel egy időben módosítani kell még a beteg életvitelét is (e követelményt nem lehet eleget hangsúlyozni!), így például képzettségének és egészségi állapotának megfelelő beosztásba vonuljon vissza, hogy kevesebb idegfeszültséggel dolgozhasson.

Az első cigarettát is a szülők példáját követve és azok erélytelensége miatt szívják el a serdülők. Ez a szokás nemcsak a nikotin miatt ártalmas (a szív működést fokozza, a vérnyomást emeli, a zsíryanycserét is megzavarja, csökkentve

a HDL-t), de a beszívott szén-monoxid is veszélyes, mert a vér oxigénszállító-képességét korlátozza.

Az alkohol és az arterioszklerózis közti kapcsolatról annyi ismeretes csupán, hogy az italos emberek különösebben nem hajlamosak e betegségre. Mégis téves volna, ha az alkoholt bevonultatnók az arterioszklerózis elleni küzdelem fegyvertárába, hogy egyik betegséget másikkal cseréljük fel. Annál is inkább, mert az alkoholisták átlagosan 8—12 évvel korábban érnek el életük végéhez.

Az viszont feltétlen igazság, hogy a fizikai munka elhanyagolása, az ülőfoglalkozás hajlamosító tényező. Kettős csapdába esik az, aki íróasztalához láncolva, felelősségteljes döntések hozatalával járó „izgalmas” állást tölt be. A mindennapi stressz és a mozgás hiánya egyaránt csökkenti a védő HDL-t, s ezáltal is hajlamosít az arterioszklerózisra. A vérnyomás emelkedése is velejárója az ilyen munkakörülményeknek. Jó tudni azt, hogy az izgalom, a szorongás jórészt oldódik a testmozgás révén.

A technikai civilizáció áldásainak (?) következtében a fizikai munkások száma a múlt század végétől számítva napjainkig több mint harmadára apadt. A modern gépesítés, automatizálás mentesíti a dolgozókat a testi erőfeszítéstől, ennek ellenére a kalóriabevétel mégsem csökkent arányosan. Innen a gyakori elhízás, cukorbetegség, köszvény és más túltáplálással járó betegség.

A gyógyszeres kezelés mind ez ideig nem lett megbízható fegyvertárs az arterioszklerózis elleni küzdelemben. Az együttes diétás, gyógyszeres gyógymód, lehet, hogy a koleszterolt csökkenti, mégsem minden esetben kíméli meg valamennyi beteget az arterioszklerózis szövődményeitől. Megrendíthetetlen a bizalmunk a gyógyszeriparban, mely egyre hatékonyabb szereket állít elő. Az eredmény nem maradt el, így pl. a klofibrát is dicsőségesen bevonult az orvosi gyakorlatba és a köztudatba. Érthető, hiszen valóban 10—20%-kal süllyeszti a vérkoleszterol szintjét, éppúgy, mint a diétázás.

Amíg elégedetten figyeltük a klofibrátnak e vitathatatlan hatását, már gyűlni kezdtek e szer ártalmát jelző megfigyelések. Egyre többen foglaltak állást ellene: hogy epéköbeteget, hogy májártalmat okoz, rákkeltő hatása volna stb. Az NSZK-ban, ahol már megjárták a rettenetes hatású Contergan tablettákkal, nagy sietve betiltották még 1979-ben ezt a már-már közhasznúnak tartott kezelést. Követte a példát Japán is. A francia Egészségügyi Minisztérium szintén foglalkozott a klofibráttal, s nyilatkozott is ebben az ügyben. Elvetette a szer rákkeltő hatását, elismerte azonban az epéköbeteget következő elofordulását. Két hónappal később állást foglaltak az egyesült államokbeli hatóságok is. Azt ajánlották, hogy csak bizonyos, súlyosabb, más gyógyszerekre nem javuló, erősen felszaporodott vérlipidek (zsírok) jelenléte esetén forduljanak a klofibráthoz. Kötőlemezvé tették továbbá olyan, a csomagoláshoz mellékelt utasítások közlését, melyek felhívják a figyelmet az epéköveszélyre és arra, hogy a gyógyszert szedők közül sokan kerülnek epéköműtetre. Megjegyezték azonban: a klofibrát rákkeltő hatása sem zárható ki. Talán a józanabb megnyilatkozások készítették a nyugatnémet hatóságokat tiltó rendeletük visszavonására, még ugyanabban az évben.

Meg kell szoknunk a gondolatot, hogy a gyógyszerek tündökölnék és lebuknak. Van olyan is, melytől sajnálkozva búcsúzunk. De olyan is akad, mely botrányos körülmények között távozik el, hogy ismét csak a Contergan (Talidomid) nevű nyugtatóra emlékeztessünk, melynek pályafutását sok torzszülött gyermek tragédiája kísérte Németország-szerte. Annyi haszon származott e megrázó tömegszerencsétlenségéből — csekély vigasz —, hogy felhívta a figyelmet a gyógyszerek okozta magzati ártalmakra.

A gyógyszerek becsületét mégsem szabad sárba tiporni, ezért hadd emeljünk ki példaként két „nagy öreget”, az aszpirint és a digitáliszt.

Az utóbbi évek során sok ezer emberen végrehajtott sorozatos vizsgálatok igazolták, hogy az Egyesült Államokban és Finnországban is, ahol az érlelmeszedés okozta elhalálozások száma olyan ijesztően felszaporodott, az utóbbi években nem várt javulás mutatkozott.

E meglepő és lelkesítő eredményt a három fő rizikófaktor: a vérnyomás, a koleszterol és a dohányzás csökkenésének, illetve kiküszöbölésének tulajdonították. Mindazonáltal úgy hiszik, hogy inkább a magas vérnyomás csökkentése, a cigarettázásról való lemondás járult hozzá a halálozás elodázásához, semmint a vérkoleszterol alacsonyabbá vált szintje.

Végtére is fölösleges azt mérlegelni, mi a tartós, állandó érték az emberi társadalomban és közelebből az orvostudományban. Nagyon szkeptikussá válunk tapasztalataink számbavételekor. De hinnünk kell mégis az emberi természet humánumból fakadó szüntelen és nyugtalan orvosi kutatásban, melynek célja az új, jobb és hasznosabb gyógymódok bevezetése.

A kolozsvári Brassai Sámuel Középiskola múltjából II.

Küzdelmes évek

Az önálló erdélyi fejedelemség megszűnésének átmeneti szakasza és a XVIII. század első fele a megpróbáltatások korát jelentette az iskola történetében. Ma is csodálattal és elismeréssel emlékezhetünk vissza arra a hősi magatartásra, amellyel az iskola tanulói, tanárai és természetesen az erdélyi unitáriusok védték a művelődésnek ezt a szerény, de számukra felmérhetetlen értékű intézményét.

A Habsburgok uralma a híres *Leopoldi diploma* kiadásával kezdődött el, amely elvileg biztosította ugyan a korábbi szabadságjogokat és kiváltságokat, és a katolikus vallást is méltán — de nem méltó módszerekkel — igyekezett visszaállítani elvesztett jogaiba. Kolozsváron 1693. október 10-én, bizonyos anyagi kárpótlás ellenében, elvették az óvári iskolát, és a tanulóifjúság a piac nyugati oldalán kapott három, iskolái célokra alig alkalmas magánházat. 1695—1697 között, részben e házak átalakításával, részben új helyiségek építésével, az iskola végre megfelelő épületekhez jutott.

Az építkezés még be sem fejeződött, amikor 1697. május 6-án a városban iszonyú tűz támadt, amely az egykori feljegyzések szerint „három templommal, két scholával, toronnyal együtt, a városnak nagyobb részét elpusztította úgy, hogy harmada, ha megmaradt”.

Mivel ismét építkezni kellett, és pénz nem volt, az iskola rektorát, Kolozsvári Dimén Pált Hollandiába küldték építési segély gyűjtésére. Dimén nem remélt nagy összeggel, több mint 17 ezer forinttal tért vissza, ami azután elegendő volt a tűzkárok rendbehozására. Az egykori feljegyzések beszámolnak a város és az iskola nehéz helyzetéről a Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc idején. Sok diák a kurucokhoz szökött át, nem volt biztosítva az ellátás, a tanulóifjúságot örségekbe szervezték, de a közmondás ellenére a fegyverek között sem hallgattak el a műszak, és a tanítás, megcsappant létszámmal ugyan, tovább folyt. Az egyik korabeli feljegyzés elmondja, hogy 1708. július 19-én 40 diák aratni ment a rektornak, munkájukat azonban a kurucok megzavarták, és hármat közülük elfogtak, de hosszú alkudozások után szabadon engedték. A rektor és a lektorok, úgy látszik, gyakran vették igénybe a diákokat mezei munkára, mert 1725-ben a konzisztórium a következő határozatot hozta:

„A scholamesterek tanítványaikat paraszti magok munkájokra, mezei robotára, marhák körül való forgolódásra, favágásra, vízfordásra *nullo sub praetextu* applikálni ne merészeljenek *sub poena* fl. 3, hogy a tanulástól el ne vonassanak.”

A Rákóczi-szabadságharc befejezése után új politikai helyzet alakult ki, és a császári udvar minden eszközt felhasznált a protestánsok visszaszorítására. Steinville tábornok katonái 1716-ban elvették a nagypiaci (a mostani főtéri) templomot, ekkor a benne elhelyezett könyvnyomda és iskolai könyvtár is elpusztult. Két év múlva a piaci iskolát javaival együtt minden kárpótlás nélkül elvették, és 1718. április 2-án, a rektor és két lektor vigasztaló és buzdító szavai után a reményét vesztett ifjúság közül ki-ki a városban szerzett lakására vonult vissza. A kilátástalan helyzet ellenére a vezetőség aránylag rövid idő alatt megtalálta a szükséges megoldást. Már május elsején az iskola kiváló lektora, Szent-Ábrahám Mihály értesítette a *dispersa iuventutis* — a szétszéledt ifjúságot —, hogy a tanítás a Bel-Magyar utcában átengedett ház négy földszinti és két emeleti termében megkezdődik. Szent-Ábrahám Mihály iskolai pályáját két új tantárgy, a jog és a földrajz bevezetésével kezdte meg. Dimén halála után, 1720-ban, mint külföldön (Hollandiában és Németországban) tanult ifjú, ő vette át az iskola vezetését. Mivel az anyagi alapokat elvették, ő látta el a laboratóriumok segítségével a lektorok feladatait is. Átszervezte az iskola egész rendjét, új szabályok bevezetésével helyreállította a meglazult fegyelmet, ő tiltotta el például a dohányzást, a *herba nicotianának* a használatát, és bizonyos mértékben korlátozta a diákgyűlés — *coetus* — hatáskörét. Hogy a tanulók alapos felkészülését biztosítsa, több tárgyból: számtanból, logikából, földrajzból, világ- és egyháztörténetből, hittanból, tankönyvet írt.

Az iskola belső rendje

Az iskola belső életéről értékes adatokat tartalmaznak azok a rendszeresen vezetett feljegyzések, amelyek az anyagi számadások mellett a fontosabbnak tartott eseményekről is beszámolnak. 1626-tól kezdődően — kisebb-nagyobb megszakításokkal — a múlt század közepéig külön naplóba, az ún. *Fasciculus Rerum Scholasticarum*ba vezették. Kiderül belőle a tanulók örökös küzdelme, meg nem szűnő tevékenysége az anyagiak biztosítására. Ez a tevékenység nagyon változatos volt: énekeltek a temetéseken, üdvözlő szavakat, verseket mondtak s énekeltek a lakodalmakon és a vendégségeken, karácsonykor csoportokba szerveződve „kántáltak“ a gazdagabb polgárok házáinál, elmentek legációra, virrasztottak a betegek ágyánál, „asszisztáltak“ az ünnepi szertartásokon, magántanítást vállaltak, és nem vonakodtak a mezei munkáktól: kapálástól, aratástól, kaszálástól, szénagyújtástól. A begyűlt összegeket időről időre szétosztották, elsősorban a rászoruló tanulók között.

Életüket az iskolában és a bentlakásban maguk irányították. A diákgyűlés gondoskodott a fegyelem megtartásáról, a kihágások, vétségek számbavételéről és szigorú megbüntetéséről. A büntetést, akárcsak más iskolákban is — mai fogalmaink szerint — a túlzott szigorúság jellemezte. Ide tartozott a koplaltatás, kikötés, bebörtönzés és a kicsapás; az alsóbb csoportoknál a vesszőzés. Sajátos büntetési forma volt a *plága*, melynek célja a latin nyelv alapos elsajátítása. Minden csoport egyik tagjának a lektor nádpalcát — plágát — adott át, aki annak adta tovább, akit anyanyelvén hallott beszélni. Ha a plága több mint két napig maradt nála, akkor régebben egy *nummus* (pénz) bírságot fizetett, később 12 sor latin verset, vagy ennek megfelelő prózát kellett megtanulnia, vagy 12 mondatot a bibliából. Alkalmazásának utolsó szakaszában ismét a pénzbírságra tértek át. A verés sem volt ritka fegyelmezési módszer; a XVIII. század közepén egyenesen zsinati meghagyás írta elő a tanároknak, hogy „a gyermekeket kézzel vagy bottal ne verjék... csak pálcával, 3 frt. büntetés mellett“.

A felsőosztályosok felszabadultak a pálcá uralma alól, és mint tógások vagy secundanusok külön szervezetbe — *coetus*ba — tömörültek. Az önkormányzati rendszer érvényesítésére a diákság valóságos „tisztviselői kart“ választott, melynek minden tagja feladatának tartotta a hagyomány megőrzését és alkalmazását. Külön szervezet volt az „esküdtszék“, amely kivizsgált és megbüntetett minden fegyelmi kihágást. A múlt század második felében Benczédi Gergely felújította ezt az intézményt, és 1947-ben, új alapokra helyezve, mi is alkalmaztuk, és örömmel állapíthatjuk meg, hogy működése eredményesebb és hathatósabb volt, mint az igazgató vagy a tantestület fegyelmezése.

A diákság életéből természetesen nem hiányzott a szórakozás sem, és a hét bizonyos délutánjait szabadteri játékokkal töltötte, ahogy ma mondanánk: „a sportnak szentelte“, és sok gondot fordított a színjátszásra. A színjátszás irányítása a rektor és a senior hatáskörébe tartozott. 1572 áprilisában az iskola seniorának, Válaszúti Györgynek *A debreceni disputa* című darabját adták elő, s talán ez az első magyar nyelvű iskolai színjáték, amelynek előadásáról adatunk van. 1626. március 21-én Bethlen Gábor fejedelem és kísérete is részt vett az iskola egyik színelőadásán. Ma már több darab címét vagy éppen kéziratát ismerjük, s feltehető, hogy még nem egy lappang különböző könyvtárainkban.

Az iskola a XVIII. században és a reformkorban

A sebtében átalakított magánház csakhamar nem volt elengedő a tanulók befogadására. Ezért ők maguk építettek agyaggal döngölt sővényfalakból új helyiségeket: 1726-ban négy termet, 1756-ban ugyancsak négyet. Az alapítványi vagyion elvétele után az egyetemes egyház gyűjtésekből tartotta fenn az iskolát, annál is inkább, mert 1724-től kezdve az iskola fenntartása az egyházközségtől az egyetemes egyház hatáskörébe ment át. A gyűjtések nem jártak mindig kellő eredménnyel, s ilyenkor a tantestület fizetése és a tanulók segélyezése elmaradt. Közben e felekezet tagjai előtt bezárultak a közhivatalok is, és a főurak, néhány kivételével, más vallásra tértek. A megmaradtak, különösen a Sukiak és a Petrichovich-Horváthok a szó szoros értelmében „táplálták a tanárokat és a tanulókat“. A gyűjtések és az adományozások folytán mégis akkora összeg gyűlt össze, hogy 1780-ra az iskolát egy emeletig felépíthették, 1806-ban pedig befejezhatték a második emeletet is. Ilyen módon az iskola épületének kérdése csaknem egy évszázadra megoldódott.

A XVIII. század folyamán a felvilágosodás szelleme, ha lassan is, éreztette hatását. Mária Terézia 1777-ben kiadta a tanítás egységes rendszerét és szellemét

megkívánó rendeletét, a *Ratio educationist*. Magas követelményeinek azonban az erdélyi iskolák nem tudtak eleget tenni, ezért II. József 1782-ben Erdélyben bevezeti az ún. *Norma regiát*, amely csökkentette a *Ratio* túlzásfolt tantervét, és a hangsúlyt az irodalmi és az esztétikai nevelésre helyezte. Az erdélyi iskolák ennek alkalmazásától is idegenkedtek, mert belügyeikbe való beleszólásnak tekintették. Néhány hónappal később megjelent a *Türelmi rendelet*, amely a felvilágosodás szellemében bizonyos enyhítéseket is hozott, sőt az iskolának 63 évvel korábban elvetett javaiért II. József 5000 forint kárpótlást adott. Az így megindult folyamat kedvező légkört teremtett, mert elkerülhetetlenül a vallásszabadság és az alkotmányosság helyreállítása felé haladt, ami lehetővé tette az iskolában is a reformok egymás utáni alkalmazását.

A tárgyalt korszak igazgatói és tanárai közül messze kimagaslik Szent-Ábrahámi Mihály, Agh István, a jobbágyszármazású szülőktől származó Lázár István, a későbbi püspök, a költő és történész Székely Sándor, a *Vadrózsák* gyűjtője, Kriza János, a jogtudós Mikó Lőrinc és mindenekelőtt Brassai Sámuel, aki két ízben is betöltötte az igazgatói tisztelet (1838—1840 és 1845—1847 között).

Nincs helyünk kitérni itt mindazokra a tantervi és módszertani változásokra, amelyek a nevelést és az oktatást összhangba hozták az idők követelményeivel. Mennyire azonban mégsem mellőzhetünk: megváltoztak a tantestület címei: a rektorból igazgató, a lektorból professzor, azaz tanár lett; új tantárgyak kerültek be a tantervbe; elmaradtak a régi, középkorias szokások, a diákgyűlés hatáskörét mindinkább az igazgató vette át; modernizálódott a tanterv, és a szabadelvű eszmék most éppen úgy otthonra találtak a műszáknak ebben a hajlékában, mint a XVI. században a racionalizmus dogmaellenes uralma.

Az iskola didaktikai, pedagógiai, szellemi fejlődését nagymértékben előmozdította Brassai Sámuel. 1837-ben már mint ismert tudós lett az iskola tanára, s azt a feladatot kapta, hogy új, a követelményeknek jobban megfelelő tantervet dolgozzon ki. Tantervében Brassai csaknem teljes mértékben szakított az évszázados hagyományos felfogással, és a latin nyelv uralmát megdöntve az anyanyelvi oktatást vezette be. A csoportrendszerrel a szakrendszerrel helyettesítette, vagyis a tanár nem egy egész csoportot tanított mindenből, hanem egy vagy két tárgyat minden vagy legalábbis a legtöbb csoportban. Nyilván, ez a tantestület szűkebb szakosítását, de alaposabb felkészülését kívánta meg. A csoportokat osztályokkal cserélte fel, és ezek számozását alulról felfelé jelölte. Az oktatás elmélyítésére megkívánta a tankönyvek rendszeres használatát, és ő maga hét tankönyvet írt. Az esztétikai és irodalmi oktatás mellett a korábban elhanyagolt reáltudományok: a matematika, fizika, természettan, ásványtan, növénytan alaposabb művelését is megkívánta, és nagy súlyt helyezett a szertárak rendszeres gyarapítására.

Brassai tervének gyakorlatba ültetésével az iskola nagy lépést tett előre, és sok tekintetben az erdélyi nevelés élvonalába került.

A reformkor más újításokat is hozott: különvált a teológiai tanfolyam, előbb két-, majd három-, végül négyéves időtartammal önálló akadémiává fejlődött. 1847-ben jogtudományi tanszéket is létesítettek, de az alapítvány megsemmisülése miatt ez csak egy évig működhetett.

1848 és az azt követő időszak

Az 1848-as szabadságharc idején az iskola épületét katonai kórháznak foglalták le, és a tanulók nagy része bevonult katonának, ezért a tanítás egy ideig szünetelt. A forradalmi harc elbukása után az erdélyi helytartóság elismerte az iskola működési jogát, sőt főgimnáziumnak nyilvánította, a jogi tanfolyamot megszüntette, és a filozófiát beolvasztotta a főgimnáziumi tantervbe. Az új nevelésügyi rendelet, az *Entwurf* biztosította az állam ellenőrzési jogát az iskolák fölött. Ekkor jött létre a főgimnázium, amely négy alsó osztályú gimnáziumból és a filozófiai kurzust egységesítő négy felső osztályból állott.

Az *Entwurf* az erdélyi iskolákban határozott ellenkezést váltott ki. 1860-ban ebbe az iskolába látszólag annak szellemében, de a valóságban a Brassai-tantervnek megfelelő rendszert vezettek be. Ezzel indul meg az a folyamat, amely az iskolát mindinkább modernizálja és színvonalassá teszi. A folyamatot előmozdító számos ok közül csak néhányat említünk meg:

A szabadelvűség fokozatos fejlődése lassanként feloldotta az unitáriusok iránt különösen a magasabb körökben táplált előítéletet. Ennek széteszteléséhez nem kis mértékben járult hozzá az a tény, hogy „felfedeződtek” az angol hitrokonok, akik már az abszolutizmus éveiben hathatós segítséget nyújtottak. A megváltozott hangulat eredménye az iskola számára az lett, hogy más felekezetű és nemzetiségű

tanulók: románok, németek, főképpen zsidók egyre nagyobb számban látogatták. Ennek szemléltetésére csak egy példát hozunk fel: 1913—1914-ben a tanulók száma a nyolc osztályban 344, ebből 128, vagyis több mint egyharmada más vallású.

Fejlődését elősegítette a kolozsvári egyetem létesítése 1872-ben, amely biztosítani tudta a tantestület megfelelő utánpótlását. Az iskola korábban is arra törekedett, hogy az alapítólévélnek megfelelően „tudós és nyelvekben jártas tanárokat” alkalmazzon. A rektor és legtöbbször a tanárok is külföldön: olasz, holland és német egyetemeken tanultak, majd 1860-tól az angol főiskolákon is létesítettek ösztöndíjakat számukra. A kolozsvári egyetem alapítása nyomán a külföldi tanulmányok nem maradtak el, de a megnövekedett tantestület valamennyi tagja alapos kiképzésben részesülhetett.

E korszak igazgatói és tanárai közül csak a legkiválóbbakat említhetjük meg: a gazdag publicisztikai tevékenységet is kifejtő Nagy Lajost, a már Angliában tanulmányokat folytató Benczédi Gergelyt és Kovács Jánost, az iskola történetének alapos kutatóját és íróját, Gál Kelemt; a tanárok közül Simén Domokost, Kanyaró Ferencet, Uzoni-Fosztó Gábort, Pálfi Mártont, Nyiredy Gézá, Kelemen Lajost, Varga Bélát, Gelei Józsefet, Borbély Istvánt, akik mind didaktikai, mind pedig irodalmi vagy tudományos munkásságukkal általános elismerést és megbecsülést váltottak ki.

Nem kis mértékben járultak hozzá az iskola fellendüléséhez a nagylelkű adakozók. Közöttük első helyen Berde Mózes áll, aki 1888 szeptemberében kelt végrendeletében csaknem egymillió forint értékű vagyont hagyott egyházának, s ebből százezer forintot a kolozsvári iskola számára, mert, amint írta: „Kora ifjúságomtól szívem egy érzést, agyam egy gondolatot táplált: felségíteni szegény vallás közösségemet, könnyíteni az utat a tanuló fiatalságnak a tudományok megszerzésére és segíyezni elhagyott szolgálait és tanárait.” Az adományozások tették lehetővé a könyvtárak, szertárak gyarapítását. Már a XVIII. században a külföldre küldött ifjak kötelezték magukat, hogy könyveket vásárolnak, és idővel azokat az iskolának hagyományozzák. Bölöni Farkas Sándor, Brassai Sámuel és sokan mások saját könyvtárukat adományozták az iskolának.

Lassanként olyan anyagi alapok gyűltek össze, amelyek 1897-ben lehetővé tették a mostani iskola felépítésének megkezdését, amit Pákei Lajos tervei szerint négy év alatt készült el, és 1901. szeptember 21-én, ünnepélyes megnyitó keretében, adták át rendeltetésének. Erdély egyik legnagyobb s legszebb iskolaépülete volt. Büszke volt rá minden tanulója, tanára s talán Kolozsvár valamennyi lakója. Nicolae Iorga, a nagy román történész, amikor a húszas években felkereste Kolozsvárt, azt írta róla, hogy egyetemnek beillő, valóságos palota.

A későbbi fejlődés már mindannyiunk előtt ismert. Erdélynek Romániával való egyesülése után mint felekezeti iskola államszegélyben ugyan nem részesült, de szabadon működhetett, és mint néhány évszázadon át, a hívek adakozása lehetővé tette az anyagi alapok biztosítását. A második világháború zivatarában ágyúgolyó-találat érte, de a főhatóság és az iskola vezetősége rövid idő alatt nemcsak a keletkezett rongálódásokat javíttatta ki, hanem az épület általános rendbetételére számottevő anyagi áldozatot hozott. A felszabadulás után az állam megkülönböztetés nélkül biztosította a felekezeti iskolák tantestületének fizetését. A tanári kar igazodott az új követelményekhez, és a háború okozta nehézségek ellenére a tanítás zavartalanul, erősen megnövekedett létszámmal folyt 1948 augusztusáig.

Az ekkor életbe lépett tanügyi reform teljesen új alapokra helyezte a hazai oktatást. Az iskola minden fokon az állam fenntartása, irányítása és ellenőrzése alá került. A reform az egész ifjúság nemre, vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül, egységes, a szocializmus építésének szolgálatában álló nevelését és oktatását tűzte ki célul. Új lehetőségek tárultak fel. Az azóta eltelt 34 év történetének felvázolása és elemzése azonban egy másik tanulmány keretében kívánkozik.

Felidézvén néhány mozzanatot az iskola küzdelmes történetéből, a vezetőségnek, a tanári karnak és a tanulóifjúságnak azt kívánjuk, hogy merítve és ihletődve iskolája múltjából, és azon — mint rendíthetetlen alapon — állva, elődeihez hasonló ragaszkodással és kötelességteljesítéssel végezze munkáját úgy, hogy minden évben nagyobb és szebb eredményekről számolhasson be.

A Napsugár negyedszázada

Januárban ünnepelte megjelenésének negyedszázados évfordulóját a Napsugár. 1957-ben indult, a Korunk új folyamával egyidős gyermeklapunk — az 1980-tól kezdve kiadott, ugyanazon munkaközösség szerkesztette óvodások lapjával együtt — nemzetiségi kultúránknak azt az „előszobáját“ jelenti, amelyen át egyre több nemzedék érkezik a „belsőbb termekbe“, többek között folyóiratunk olvasótáborába.

Ezt a tényt tartottuk szem előtt, amikor ez év január 29-én ünnepi szimpozionon emlékeztünk meg a Napsugár évfordulójáról, s ugyanezt a tényt hangsúlyozta a maga összetett jelentőségében a bevezetőt mondó, a lapot és munkatársait köszöntő Gáll Ernő. E számunkban a szimpozionon elhangzott felhívások közül a Napsugár és általában gyermekirodalmunk előzményeit tárgyaló előadást, valamint a gyermeklap vers- és széppróza-anyagának s grafikájának elemzéseit közöljük; ezeket követik majd későbbi számainkban más előadások és hozzászólások.

KORUNK

Székely Erzsébet • A Napsugár elődei

Az immár negyedszázados Napsugár születésének idején az újdonság fényével ragyogott fel irodalmunkban, pedig nem kezdet volt, hanem folytatás. Csak tartalmát-feladatkeretét, az alapítók elvárásait tekintve volt új, lényegében szervesen épült be a hazai magyar irodalom nagybecsű hagyományai, a magyar nyelvű gyermeklapok sorába.

Mai értelemben vett önálló gyermekirodalomról csak az Európa-szerte megindult pedagógiai reformmozgalmak korától, a XVIII. század közepe tájától fogva beszélhetünk. A felvilágosodás korában fedezik fel a könyv nevelőértékét (főként a filantropista pedagógusok, majd később Rousseau hatására); addig csak a tankönyvek címzettje volt a gyermek. A gyermekkönyv elterjedését követi a gyermeklap megjelenése, nem véletlen jelenségként, hanem az irodalmi élet fejlődésének sajátosságaként: az időszaki sajtó kialakulásának a kora ez a legtöbb európai államban.

Erdélyben már a XVIII. század végén találunk olyan kezdeményezést, amelyet a gyermeklapkiadás úttörőjének tekinthetünk az egész magyar nyelvterületen: az 1794-ben időszakos kiadványként megjelenő *Gyermekbarát* egy német gyermeklap fordítása, illetve az akkori gyakorlat szerint magyarítása. Teljes címe így hangzott: „A jelesebb rendeken levő nevendék gyermekek jó móddal lehető taníttatásokra való út-mutatás, vagy gyermeknek barátja. Egy héti-írás. Melly a lipsiai 1776-béli kiadás szerint németből magyarra fordítottat.“ A kiadvány szerkesztője Seelmann Károly volt, a kiadás helye Kolozsvár és Nagyszében. A *Gyermekbarát* természetesen távol állt modern szerkesztésű utódaitól. Elsősorban tartalmi, műfaji egyhangúsága szembetűnő. Erkölcsevelő és szórakoztató írásokat közölt, egy család mindennapi életének keretébe illesztve. A család gyermektagjai különböző típusokat képviselnek, ez ad lehetőséget a különböző magatartásformák bemutatására és a pedagógiai következtetések levonására. A gyermekek életének eseményeit szórakoztató elbeszélések egészítik ki, alkalmat nyújtván a gyermekek ismereteinek bővítésére — bár éppen az ismeretközlés a leggyengébb oldala a lapnak. Szűk körű világ, a gyermekszoba lakói számára készült a *Gyermekbarát*, de szemléletét megérintette a felvilágosult pedagógia szelleme: az erkölcsi beszélgetésekben többször esik szó az emberi egyenlőség eszméjéről és a munka hasznáról, szükségességéről. Seelmann Károly tulajdonképpen az eredeti német gyermeklapnak csak fordítója-átdolgozója, aki elég gördülékeny nyelven igyekezett szólni az erdélyi magyar gyermekekhez. Lapja nem sokáig állott fenn, de így is értékes bizonyítéka XVIII. század végi irodalmi életünk kezdeményező szellemének.

Az első olyan, magyar gyermekeknek szánt sajtótermék, amely mai értelemben is gyermeklapnak tekinthető (szerkesztésében eredeti, hazai közönségnek szánt időszaki kiadvány), szintén a *Napsugár* szülővárosában, Kolozsvárt jelent meg 1843-ban, *Magyar Gyermekbarát* címmel, Szilágyi Ferenc szerkesztésében. Az előző kiadvány megjelenése óta eltelt fél évszázad alatt megszületett a magyar gyermekirodalom, és élénk küzdelmet vívott létjogosultságáért a németből fordított művek áradatával szemben. Hoffmann Ferenc, Schmidt Kristóf és Glantz Jakab feudális szellemű, erősen moralizáló, érzelgős történetkéi uralták a magyar gyermekkönyvpiacot egy olyan korban, amelyben az eredeti magyar gyermekköltészet a népköltészetből ihletődik, a hazai valóságot tükrözi, s a reformkorra jellemző célokat fejezi ki. Ilyen körülmények között fokozott felelősség és jelentős szerep hárult a korszak magyar gyermeklapjaira, amelyek intézményesen próbálták felvenni a harcot a német gyermekirodalom hátérbe szorítása és az eredeti magyar gyermekirodalom megerősítése érdekében. A szerkesztőknek sok nehézséggel kellett megküzdeniük. Anyagi lehetőségek, kellő számú olvasógárda hiányában csak nehezen tudták felvenni a versenyt a sokkal jobb körülmények között működő német gyermeklapokkal és kiadókkal. A későbbi magyar gyermeklapok közönsége nagyrészt a városi polgárság gyermekeiből került ki. A század derekán azonban még elég csekély számú a magyar ajkú polgárság, s alig képes előfizetőket biztosítani a lapoknak. A korlátozott lehetőségek természetesen a szerkesztésre is rányomják bélyegüket. A lapok megjelenési formája igénytelen, majdnem szegényes. A korszak német gyermeklapjai gyönyörű kiállításban jelentek meg, Európa-szerte nagy népszerűségnek örvendtek, s a magyar nyelvterületen is elterjedtek. Ilyen körülmények között nemcsak úttörő, de merész vállalkozás is volt Szilágyi Ferenc kísérlete. Kiadványa, a *Magyar Gyermekbarát* már a szó mai értelmében is megfelel a gyermeklap fogalmának. Változatosan szerkesztett, műfaji sokszínűsége törekvő lap volt. Szilágyi a német gyermeklapok gyakorlatából indult ki, a *Magyar Gyermekbarát* hasábjain is az erkölcsnevelő írások állanak a központban. Gyakran találunk eredeti közleményeket is a lapban, főként a szerkesztő Szilágyi Ferenc tollából. A történelmi tárgyú írások nagy száma feltehetően nemcsak a szerkesztő történész voltával magyarázható, hanem a reformkorban erőteljesen jelentkező történelmi érdeklődéssel is, és új szintet jelent a gyermeklapok szerkesztői gyakorlatában. Sajnos, a közvetlen hagyományok s a lapot támogató olvasóközönség hiányában a *Magyar Gyermekbarát* nem tudta hosszabb távon át állni a versenyt a német gyermeklapokkal. Ehhez talán az is hozzájárult, hogy Szilágyi Ferenc nem szervezett jó munkatársi gárdát a lap köré, s így a biztató kezdet után kiadványának érdekessége csökkent. Az 1844-es — utolsó — évfolyam számai Szilágyi Ferenc írásain kívül nagyrészt csak fordításokat tartalmaznak.

Az erdélyi magyar irodalmi élethez kötődő harmadik gyermeklap, a *Fiatalság Barátja*, 1851-ben indult Brassai Sámuel szerkesztésében. Brassai okult Szilágyi hibájából, nagy gondot fordított lapja irodalmi színvonalának biztosítására, s ezt oly módon próbálta elérni, hogy kora legnevesebb íróit kérte fel közreműködésre. Szerkesztői bekezdésében büszkén említi munkatársai között a kor ismert gyermekköltőin kívül Arany Jánost, Gyulai Pált, Vas Gerebent, s valóban sikerül rangos írógárdát szerveznie a lap köré. A *Fiatalság Barátja* színvonal szempontjából jóval a *Magyar Gyermekbarát* fölött állt, az első néhány szám megjelenése után mégis csődöt mondott anyagilag, s működésének beszüntetésére kényszerült. Ennek nem a szerkesztő volt az oka. A *Fiatalság Barátja* az önkényuralom legnehezebb korszakában alakult, amelyben nemcsak anyagi nehézségekkel és a közönség részvétlenségével kellett megküzdenie, hanem a szigorú cenzúrával is. Brassai elég sok történelmi anyagot közöl, de nem a nemzeti történelmet érintő kérdésekről. Hazai viszonyokra vonatkozó célzást sem találunk lapjában. Közli ugyan Petőfi egyik versét, de a cenzúra éberségét csak úgy tudja kijátszani, hogy a vers címét megváltoztatja, és csak nevének kezdőbetűivel jelzi a szerző személyét. Feltűnő a lapban — mint elődeiben is — a felekezeti szempont teljes hiánya. Brassai a *Fiatalság Barátja* szerkesztői programjában hangsúlyozza, hogy vallási különbség nélkül minden magyar ifjúhoz kíván szólni. (Ez a jelenség azért is érdekes, mert negyven évvel később, 1891-ben újra felélesztik Brassai Sámuel egykori lapját, ugyancsak *Fiatalság Barátja* címmel, a már nagyon idős Brassai patronátusa alatt — ez a *Fiatalság Barátja* azonban már az unitárius felekezeti nevelést hivatott szolgálni.) Nevelési célkitűzéseiben is elődeinél változatosabb, tágabb körű perspektívákkal indult a *Fiatalság Barátja*. Továbbra is találunk erkölcsnevelő fejtegetéseket, elbeszéléseket a lap mindegyik számában, de az ilyen írások egyeduralma megszűnt, sőt mennyiségi szempontból hátérbe is szorultak a többi rovat mellett. Megjelenik a lapban az ismeretközlés, ami a német

gyermeklapok hatásán kívül az angolokét is jelzi. A történelmi írások mellett Brassai néprajzi, természetrajzi, technikai tárgyú cikkeket is közöl — például hosszabb ismertetésben emlékezik meg az 1851-es londoni világkiállításról. A tudomány és technika vívmányainak lelkes csodálata és népszerűsítése megfelelt a korszak nevelési elvárásainak. Brassai azonban vigyázott arra, hogy lapjában az ismeretközlő és a szépirodalmi rész egyensúlyban maradjon.

A német fordításirodalmat lényegében csak a század vége felé sikerült kiszorítania Pósa Lajosnak, 1889-ben megindított, *Az Én Újságom* című lapjával — az egyik legnépszerűbb magyar gyermeklappal, amely végleg meghódította a kis olvasókat, és több mint 50 évig állt fenn. Pósa Lajosnak a lap szerkesztésében az első két évben szerkesztőtársa a fiatal Benedek Elek, a modern gyermek- és ifjúsági irodalom megújítója, aki azt vallotta, hogy „a gyermekkönyv, az ifjúsági könyv legnehezebb műfaja az irodalmi műveknek”. Alakja, példamutató emberi magatartása, a magyar gyermekirodalom érdekében vívott közéleti harcai, magas esztétikai és etikai elveken alapuló irodalmi munkássága ma már legendássá vált. Ő szerkesztette a *Cimborát*, a *Napsugár* közvetlen eszméi elődjét is 1922-től haláláig, 1929-ig.

Benedek Elek életét végigkíséri a gyermeklapok gondja. Nemcsak *Az Én Újságom*nál tevékenykedett; alapításától kezdve főmunkatársa, majd 1916-tól szerkesztője volt a *Jó Pajtásnak* is. Meggyőződése volt, hogy mint a felnőttek irodalmi életét, a gyermekekét is a lapok teremtik meg, s olyan gyermeklapot kell kialakítani, amely egész írógárdát állít az ügy szolgálatába. Ezért amikor 1922-ben Szentimrei Jenő felkérte az általa alapított *Cimbora* szerkesztésére, saját szavai szerint „ifjú lelkesedéssel” vállalta a megbízást. A *Cimbora* a két világháború közötti időszak legpozitívabb gyermeklapja, amely az egyetemes humanizmus alapján állva a népek közötti megértés szellemét sugározta. Igyekezett más népek irodalmát is megismertetni kis olvasóival, elsősorban a román irodalom bemutatására törekedett; a román nyelv tanulására buzdította a gyermekeket, de ugyanakkor az anyanyelv tökéletes szóbeli-írásbeli elsajátítására s az anyanyelvi kultúra megbecsülésére is nevelt. Benedek Elek a *Cimborát* egyedül szerkesztette Kisbácsonban, szülőfalujában, mégis sikerült erkölcsi tekintélyével, kitűnő szervezőerejével az erdélyi irodalom legjobbjait is közreműködésre bírnia. A népes írógárdában ott találjuk Balázs Béla, Balázs Ferenc, Berde Mária, Csűrös Emília, Dóczyiné Berde Amál, Dsida Jenő, Lengyel Miklós, Ligeti Ernő, Molter Károly, Sipos Domokos, Sárközi György, Szentimrei Jenő, Szondy György, Tamási Áron, Tompa László nevét. Tartalmi szempontból a *Cimbora* korszerű, változatos, arányosan beosztott rovatokkal rendelkező, a színes irodalmi anyagot széles körű természettudományi ismeretterjesztéssel és a humán ismeretek népszerűsítésével egybeötöző lap. Benedek Marcell szerint legfontosabb rovata volt az *Elek nagypapó üzeni* — a szerkesztő levelezése. Benedek Elek valósággal megreformálta ezt az addig általában formálisan vezetett rovatot, újszerű érzelmi kapcsolatot létesített a szerkesztő és kis olvasói között, akiknek sorában írókat is fedezett fel: Ignác Rózsát és Marton Lilit. (Az utóbbi később örömmel állította tollát a *Napsugár* szolgálatába is.) A nagy tömegben érkező gyermeklevelek jól érzékeltetik azt a nagy hatású nevelőmunkát, amelyet Benedek Elek élete utolsó napjáig kifejtett. A *Cimbora* olvasóit 1923-ban ötvenezerre becsülték (bár példányszáma jóval kisebb volt), mert valósággal családi lappá fejlődött, s szinte legendás népszerűsége tett szert.

A két világháború közti időszak romániai magyar sajtójában más gyermek- és ifjúsági lapokkal is találkozunk (*Jó Barát* — 1927, *Angyalkert* — 1929, *Erdélyi Magyar Lányok* — 1920, *Gyereklámpa* — 1928, *Új Cimbora* — 1933, *Az Én Kicsinyeim* — 1938 stb.). Részben kérésre, részben önként vállalkozások voltak, részben egy-egy nevesebb iskolához vagy felekezethez kötött lapok, amelyek már ezért sem szólhattak egész gyermekközösségünkhöz.

A felszabadulás után több mint egy évtizednek kellett eltelnie, míg az új társadalmi valóság keretei között megérlelődött a helyzet egy magyar nyelvű gyermeklap megalapítására. Ezekben az években a *Napsugár* közvetlen elődje, a *Dolgozó Nő* lapjain külön rovatként megjelenő *Kispajtás* próbálta pótolni a gyermeklapot, s a rendelkezésére álló csekély terjedelemben is ötletesen, változatosan szolgálta a gyermekek irodalmi nevelését egy olyan korszakban, amelyben a gyermekirodalom mostohagyermek volt; példa rá, hogy az Ifjúsági Könyvkiadónak egy évtized alatt (1948—1958) mindössze 43 eredeti közlésű gyermekkönyvet sikerült kiadnia.

A *Napsugár* — a Pionírszervezet Országos Tanácsának gyermeklapja — megalakítására vonatkozó dokumentum 1956. szeptember 27-én kelt Kolozsvárott. Rendelkezései értelmében az új kiadvány havonta jelenik meg 24 lapnyi terjedelemben.

den (később ez 16 lapra csökkent), 30 000-es példányszámban (ma már ez 55 000-re emelkedett), s a lap élére főszerkesztőként Asztalos István került. Személye döntő jelentőségű volt a lap irányvonalának kialakulása szempontjából. Példás gyorsasággal és felelősségtudattal szervezte meg a lap munkatársi gárdáját olyan neves írókból, akik már addig is bebizonyították a gyermekirodalom iránti érdeklődésüket. 1957 januárjában jelent meg a lap első száma, címlapján Bene József népi ihletésű alkotásával: a fény, a napsugár felé felröppenő szépséges mesemadárra csodálkozó gyermekkel. A munkatársak kiválogatásában a Benedek Elek-i hagyomány érvényesült: a hazai irodalom legkiválóbb képviselői lettek a *Napsugár* belső és külső munkatársai. Ez talán világvizonylatban is egyedülálló jelenség, hiszen sehol sem fordult még elő (a *Cimbora* esetében sem valósult meg ilyen folyamatosan), hogy egy gyermeklap munkatársai, nagyobb távlatban a gyermekirodalom képviselői ugyanazon nyelvi közösség irodalmának legkiválóbb alkotói legyenek.

A gyermekirodalommal foglalkozó írók körének bővülése, a *Napsugár* lapjain kínálkozó közlési lehetőség közvetlenül hozzájárult az Ifjúsági Könyvkiadó munkájának a megjavításához is. (Az 1959. évi tervben szereplő 34 kötetből például 15 kötet anyaga a *Napsugár*ban jelent meg először; ezek voltak az ún. *Napsugár*-könyvek.) Hazai magyar irodalmunk és gyermekirodalmunk mai összhangja kétségkívül a *Napsugár* szerkesztői tevékenységének köszönhető. Rangos írók egész sora fedezte fel, hogy van mondanivalója a gyermekek számára, és fejezte ki ezt a gyermeki lélekhez közel álló művészi eszközökkel, abban a hitben, hogy az irodalom alapvető szerepet játszik a gyermekek erkölcsi-esztétikai nevelésében. Benedek Elek hajdani álma vált valóra ezekben az eredményekben, de az ide vezető út nem volt könnyű. A *Napsugár* alapításakor hivatalosan is körvonalazódott irodalmi jellege: az, hogy az irodalom (és a képzőművészet) eszközeivel kell teljesítenie nevelési feladatait. A megvalósítás útjai azonban járhatlanok voltak. A polgári gyermekirodalom a gyermekek világát a gyermekszoba zárt világára korlátozta, a *Napsugár*nak viszont éppen a társadalmi valóság megismerésére kellett nevelnie olvasóit. A szerkesztőségi gárda — élén Asztalos Istvánnal, majd utódjával, Farkas Jánossal — éveken át kísérletezett, olvasók, szülők, nevelők véleményét, tanácsait is meghallgatva, hogy kialakíthassa a legmegfelelőbb tartalmi és szerkezeti beosztást. Az útkeresést nehezítette, hogy a lap olvasóközönsége aránylag széles korosztályt ölelt fel, a 3 évesektől a 10 évesekig. Ezt a nehézséget kezdetben az óvodások 4 oldalának a beiktatásával próbálták áthidalni, de a kérdés csak e korosztály külön lapja, a *Haza Sölymai* megindításával oldódott meg 1980 januárjában. A *Haza Sölymai*t szintén a *Napsugár* munkatársi gárdája szerkeszti, nemcsak a pedagógiai-esztétikai egységet és folytonosságot biztosítva a két lap között, hanem lehetőséget nyújtva az alkotóknak is olyan művészi eszközök keresésére, amelyek a felolvasásra szánt irodalmat is közel hozzák a gyermekekhez.

A *Napsugár* első éveit — éppen a kísérletezés, az útkeresés miatt — buktatókat is jeleznek. Az 1960-as évek első felében a csodálatos szépségű mesemadár tovaszállt a lap berkeiből, ahol fátollatában elszaporodtak a tanmesék, az esztétikumot elhanyagoló didaktikus, sematikus írások — egész hazai irodalmunk akkori helyzetének jelenségeként. Az 1960-as évek második felében azonban a lap irodalmi értékének mércéje ismét magasra került, s a hatvanas évek végére a *Napsugár* újra magas színvonalú gyermeklappá vált, az olvasóvá nevelés kitűnő eszközévé, irodalmunk egyik büszkeségévé. Hozzájárult az iskolai olvasókönyvek minőségi felülvizsgálásához, a hazai gyermekirodalmunkkal való szerves kapcsolatának kialakításához is: a tankönyvekben szereplő számos írás először a *Napsugár*ban jelent meg. Néhány évet élt melléklete, amely színdarabokat, ünnepi műsorokat, témás összeállításokat, népi dalos gyermekjátékokat, népitánc-leírásokat tartalmazott, a nevelőmunka elsősorú forrásává vált, az anyanyelvhez kapcsolódó népi kultúra megismerését segítette elő.

A *Napsugár* jelentőségének fel- és elismerését az a sok kritikai írás, cikk, tanulmány is jelzi, amely a lap tevékenységét elemzi. Egyetlen folyóiratunk fejlődését sem kísérték figyelemmel olyan féltő szeretettel és éber gondnal, mint a *Napsugár*ét. Nem véletlenül. A jövő irodalmi életének, olvasóközönsége kialakításának lehetősége nagymértékben a *Napsugár*tól függ. Egészséges erkölcsi-társadalmi tudattal, szülőföld- és népszerűtől áthatott, az anyanyelv tiszteletével és tudásával felvértezett, nemzetiségi kultúránk kincseit megbecsülő, megőrző, esztétikailag igényes olvasótábor kialakulását kell elősegítenie. A *Napsugár* rangos munkatársi gárdája ezt a szép, de nehéz feladatot az elmúlt negyedszázad alatt hagyományaihoz ragaszkodva, új hagyományokat teremtve, kitartással és hivatástudattal végezte.

Ritka és becses alkalom egy ilyen évforduló, mint a mai. A *Napsugár* a hazai magyar gyermekirodalom egyes számú lapjaként ennek az irodalomnak előhívója-megrendelője és terjesztője. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy legelső számától kezdve olvasója, tehát neveltje voltam. Mindaz, amit most elmondhatok, a *Napsugár*-élménynek is következménye: a szempontok és meglátások *belsőek*, amennyiben a szellemi fejlődés mindenkori kezdeténél a mese, a vers is ott áll.

A versanyag számszerűen a legnagyobb teret foglalja el a 25 évfolyamban: 3807 verset írtam össze, a szövegekői verseket, a verses találókérdéseket és az olvasók írta műveket is ide számítva. Az elemzésben jelöltem a versek eredetét (hazai kortárs, külföldi kortárs és klasszikus alkotások); a műfaji-funkcionális meghatározásban szépirodalmi céllal íródott, gyermekek írta és nevelő-oktató, illetve ideológiai célt szolgáló versek kategóriáit fedezhettem föl. A formai sajátosságok vizsgálatában elkülöníthető egy hagyományosnak nevezett (a lap saját versírási hagyományának, szokásának tekinthető) ritmus- és rímhasználat: hangsúlyos 8-as, 4+4-es osztatban, ritkán 4+3-as vagy még ritkábban 4+2-es ritmus, illetve félrím, páros rím, ritkábban ölelkező rím. A második csoportba az időmértékes, a pregnáns ritmikájú, változatos magyaros verselési formák és a szabad versek tartoznak. Ezenkívül a főbb versmotívumok előfordulási arányát, a játékosságnak és a gyermekvilágban való otthonosságnak a jelenlétét, az epikai-lírai arányt, illetve hagyomány és újítás váltakozó ritmusát vettem figyelembe.

A kalokagathia

A szépre és jóra való nevelés atlaszi terhét a *Napsugár* nem egyedül hordozta annyi évig. Az óvodai-iskolai oktatás és a családi nevelés (meseolvasás, családi történetek, együttlétek) körében kell a maga sajátos feladatát teljesítenie. Olvasójának elvárásai ennek ellenére maximálisak. A vers, a mese ekkor teljes világélményt jelent, átélést, hasonulást, a felkinált formák és értékek belsővé tételét. Egyszerre alakul a beszéd, a nyelvhasználat, a közléstartalmak (életviteli mód, magatartásformák, erkölcsi értékek, izlésítéletek) beépülése és a gondolkodási sémák (logika, nyelvi szabályok) elsajátítása.

Az a paradox helyzet áll elő, hogy a kisgyermek én-élményének, majd éntudatának, személyisége kialakulásának kezdetei egybeesnek a legerőteljesebb társadalmi hatással, az egyéniséget alapjaiban alakító kényszerrel (Piaget): ezek a tények, a kész jelrendszerek, a nyelv, a gondolkodási műveletek stb. A kényszer frusztrációt jelent, amire többnyire engedetlenség, agresszió a válasz. Gyermeklélektani kutatások szerint az agressziót az engedelmségre való nevelés kielejezi. A felnőtt ember „a valóság túlereje láttán gyakran lemond saját integritásáról, vagy másokat pusztít el”. A modern társadalom „normál” egyénei azt az utat választják a megfutamadásban, amelyben megszűnnek önmaguk lenni, elfogadják a kulturális sémák által nekik felajánlott személyiségformát — írja Erich Fromm. A felnőtt mimikrije gyermekkori beidegződés: „a kritikai gondolkodás elfojtása rendszerint korán kezdődik”, és e képesség megőrzése „reménytelennek és egyben veszélyesnek” tűnik a gyermek számára.

Az idézett vélekedésekből kiderül, hogy az autokratikus nevelés, amely feltétlen engedelmségre, a felnőtt világ értékeinek kritikátlan átvételére szólítja föl a gyermeket, egyrészt agresszivitáshoz, később cinizmushoz vezet, másrészt kiirtja az egyéni kezdeményezést, önálló gondolkodás igényét, vágyát és képességét is. Ezzel szemben a demokratikus nevelés belátáson alapul; igényli a gyermek részvételét, megértését, őt is bevonja a döntésekbe. Nem kényszerít, hanem megértet.

Minden társas együttélés alapja az a decentrált gondolkodás, amely a másik egyén szempontjait figyelembe veszi, lehetővé téve az én ellenőrzését és korrekcióját — az a gondolkodás, amelyet a gyermek tizedik életéve után alakít ki. Alakít ki, amennyiben a megelőző kényszerek, ráhatások (család, iskola, irodalom) társadalmunk értékorientációjának megfelelően — az autonóm személyiség kialakítására alkalmasak.

A felnőtt irodalom bevallott célja a gyönyörködtetés (esztétikai cél), a mű egyben erkölcsi értékeknek és tudásnak a foglalata, az emberi szabadság és alkotás tárgya és az embert fölszabadító transzcendencia is. A gyermekirodalom ezek mellett közvetlen ráhatásra is vállalkozik, bizonyos elvek érvényesítésében kifejelettebb formákat használ, a társadalom értékrendjének átlántálása közben igyek-

szik közönségének igényeihez, értelmi szintjéhez is alkalmazkodni. Nem könnyű feladat, mert egyidőben kell a társadalmi kényszert és a gyermeki szubjektivitást képviselnie. A versírónak úgy kell gyermeknek lennie, ahogyan a költői szemlélet frissége mindenkor az, miközben életpaszatalata felnőtt marad.

A Napsugár

legjobb évfolyamaiban, legjobb verseiben és legjobb zeneközleményeiben sikerül ezt a nehéz helyzetet esztétikailag és erkölcsileg következetesen és hitelesen képviselni. A 25 évfolyam versanyagának mintegy 55 százaléka ilyen. A legjobb versek és a jó zenedarabok közös jellemzője a gyermek mozgásos-érzékszervi látásmódjának, a ritmikusságnak, a játékoságnak, az eredeti képalkotásnak az érvényesítése. A mondókaszerű versek eljátszhatóak, nyelvfeljesztők; közösségi tevékenységet sugallóak; a nyelvérzékét élelénkítő szó- és képhasználat sikerélményt is nyújt az elmondással; a verses mesék pedig a történetre, a kalandra éhes, a főhős győzelméért lelkesedő gyermek odaadó figyelmére számíthatnak. Sajnos, e nagy sikerű műfaj viszonylag kis számban képviselteti magát a vizsgált anyagban, mintegy 206-ot számoltam meg 3807 vers között. (A szerzőket, magam is a *Napsugár* neveltje lévén, engedelmeükkel sem pozitív, sem negatív példámban nem nevezem meg: nem „pedagógikus” és nem tanácsos.)

A kitűnő rímek, pregnáns ritmusok gyermek és felnőtt tökéletes esztétikai élvezetét biztosítják, ilyen formában a közölt tartalom valóban interiorizálódik, magatartássá lesz és a későbbi ítéletek, esztétikai élmények összehasonlítási alapjává: „Megmondta az asszony / — otthon ő a császár: / Csizmad kend csak Székely- / keresztúron vásáll.” A nyelvi invenció és — figyelem! — a humor az, ami különös erővel hat: „En nem bánom, ha nem vár is / fényes disznó-karrier, / de szedd össze végre magad, / légy legalább parizer.” De nem szeretném a verses epikát a hagyományosan lírainak nevezhető gyermekirodalom rovására kiemelni, ez utóbbi teszi ki ugyanis a *Napsugár* versanyagának szinte 2400 versét. Ezen a műfajon belül kell elsősorban célt, funkciót és formát szemügyre vennünk.

Nem hihetjük, hogy a háziasság, a segítőkészség kialakítását szolgálja az a vers, amelyben a kisszék megjavítását így adja hírül a szerző: „és a kisszék még ma már / Nem lesz sánta s épen áll.” A bikkfa nyelv, a rossz rim tavaszról, télről sem mond sokat, különösen ilyen kifejezésekkel: „súlyos pakk a föld, fehér.” Sokkal inkább az a cinke—rigó párbeszéd marad meg a gyermekben, amelyben „A tél üzeni: majd ha fagy!” A líra mint érzelmesség nem idegen a kisgyermektől, ha ilyen sorokban fogalmazódik meg: „Kék az égbolt, / kék üvegtál, / kék vizében benne sétál, / sétálnak, mint aranyhalak / éjjel a Hold, / nappal a Nap.” Gügyögés ellenben: „Asztalkámon csésze áll, / virágszál a kis kanál.” Micsoda játék és gyöngédség van abban a strófában, hogy „Ó, ha szellő volnék, / mindig fűnék, / minden bő kabátba / belebújnék!” Mennyi játékoság abban, hogy „Miért kacag a patak? / Csiklandozzák a halak!” Csupa átszellemítés, rím- és ritmusbővítés: „Eleszik a kecségék / előled a pecsenyét”, vagy: „Elmos a must most / minden mást.” Vége-hossza nem lenne, ha csak a legjobbakat sorolnám is. S a gyermekirodalom egyik mintadarabja az a versfordítás, amelyben ilyen sor van: „és könnyezni kezd anyjában a bárány” — de ez már nem is gyermekirodalom.

Kisérletek bizonyítják, hogy a gyermekre nem a vers gondolati tartalma hat elsősorban, hanem az az erőteljes képi látásmód, amely alliterációval, sorismétléssel, pregnáns rímekkel és ritmusokkal teszi magát még hatásosabbá. Mozgásfeszültség-levezetés ennek a jelenségnek a magyarázata.

A ritmus

kiemelkedő jelentőségű tehát, ezért csoportosítottam a verseket egy, általam hagyományosnak nevezett, és egy időmértékes, illetve a magyar népdalköltészet ritmikáját használó kategóriába. Az első csoportban olyan versek vannak, amelyek látszólag hangsúlyosak, mintha nagyon is népiesek lennének, csupa nyolcas, ritkábban hetes ütem, de: a nyolcas 4+4 tagolású, az a versforma, amely — hosszú történelmi vita tárgya — minden látszat ellenére sem tekinthető nemzeti versformánknak. Vargyas Lajos szerint a magyar ritmusérzék „szabálytalanul” tagol, 6+2-be. Ez a „szabálytalanság” egyszerűen aranymetszetű, szerves tagolás a gépies 4+4-es kalapálásához képest. A 4+3 mindenkorai táncritmus — és a gyermekdalok gyakori képlete! (Íme, a mozgásigény és gyermekzene összefüggése.) A *Napsugár* évfolyamaiban a hagyományos versforma viszonylagos egyeduralmának tendenciája figyelhető meg. A 3807 versből 3427 ebben íródott; 379 időmértékes, változatos

magyaros ritmusú vagy szabad vers. Utóbbiból mindössze hat van. (Ehhez csak annyit: 1. Gábor Ignác a legrégebb magyar versekben a „logikai-hangsúlyos” formát tartja döntően fontosnak; 2. Somlyó György a huszadik század költészetének uralkodó versformájaként emlegeti a szabad verset.)

A zenei anyag a versekhez hasonló: az általános ritmusképlet a 2/4-es vagy 4/4-es, nagyon ritka a hármas vagy a váltakozó ütem. Pedig a ritmika is, a mozgásérzékelés-térzékelés alakítása folytán, erősen befolyásolja a gyermeki alkotóképesség és önérzékelés alakulását. Vargyas szerint a ritmusváz: séma, amelyet a költő tölt ki szöveggel, zenével. Ez a partitúraelv nagyon közel áll a gyermeki gondolkodáshoz, amelyben a szabálytudat kettős: az elvárásokat, törvényeket örök-érvényűeknek, kötelezőeknek éli meg, de önkényesen variálja, úgy alkalmazza, mint egy nagyjából érvényes cselekvési útmutatót. A törvény szelleme fontosabbá válik, mint a törvény betűje, akárcsak az angolszász joggyakorlatban. A kalapáló ritmus jó induló, kirándulóvers hordozója lehet. Nagyszámú előfordulását azonban főként azokban a versekben találjuk, amelyek feltett és kilógó szándékuk szerint elsősorban oktatni akarnak.

Hitelesség

A merev vagy akadozó ritmus nem teszi meggyőzővé azt, hogy „Azt izenik mind-mind nektek, / Testvérek ők tiveletek”; „Bezzeg hogy nem így volt, / mikor én tanultam! / Nem volt így a múltban”; „Golyó hatolt a szívbe, / s végezte pizkos dolgát / a kötél.” (Ez utóbbira a rím: „mindörökkön él.” A vers egyébként időmértékes, de ez sem segít rajta.) A gyermeki gondolkodáshoz képest ropantul elvont, ellentmondásos, bonyolult történelmi kérdéseket nem lehet a kérdés minőségén és jelentőségén aluli formában fölvetni. Az ilyen versek nem eléggé hitelesek ahhoz, hogy a felvállalt tartalmat belső értékékként fogadjassák el a gyermekkel. Sokkal valóságosabb az a klasszikus román állatmese, amelyben az eb és a számár párbeszédéből kiderül, hogy szolgálni mindenképpen nagyon rossz, de különösképpen akkor, ha urad egy számár. Hazafiságról és összefogásról az a — háromszor is újraközölt — klasszikus vers árul el valamit, amelyben a román szerző így élteti 48-at: „A magyarok velünk lesznek, / segítünk a lengyeleknek, / s nő a népek szent hada.”

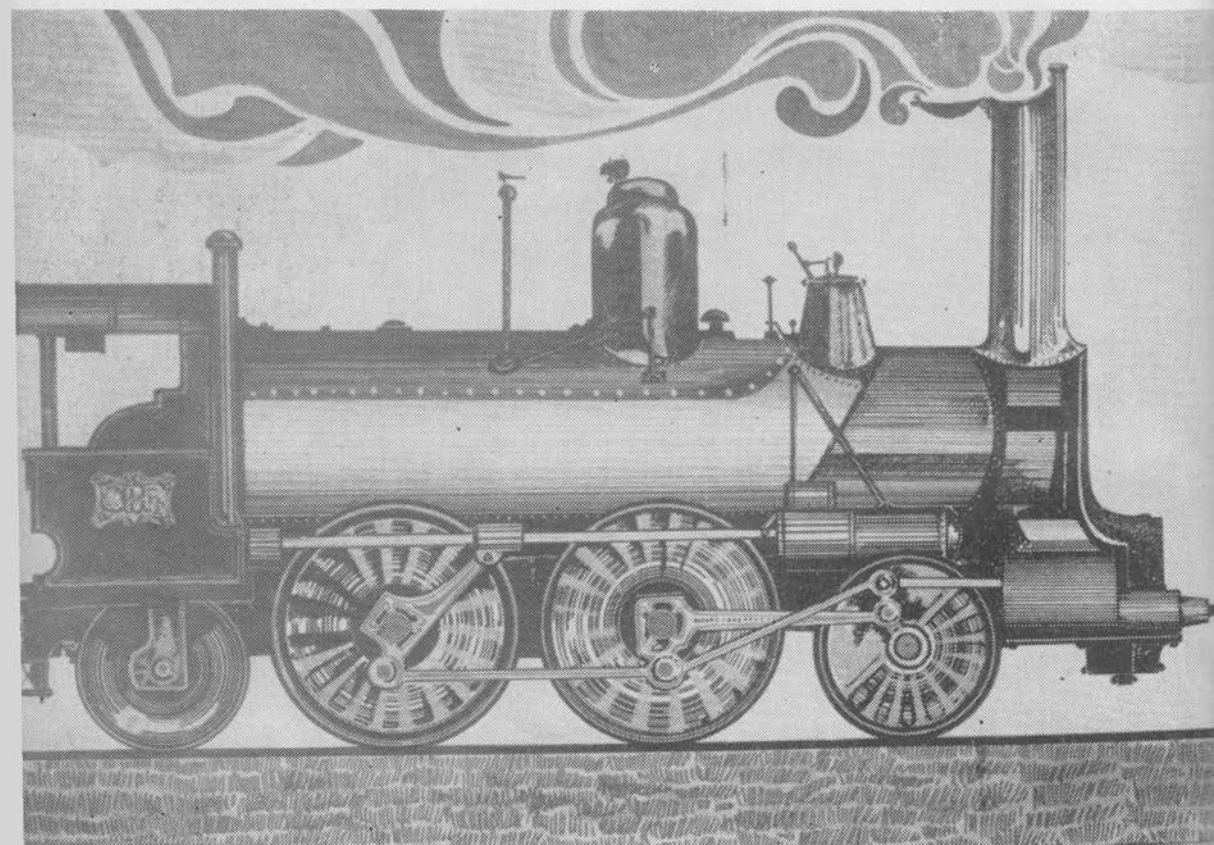
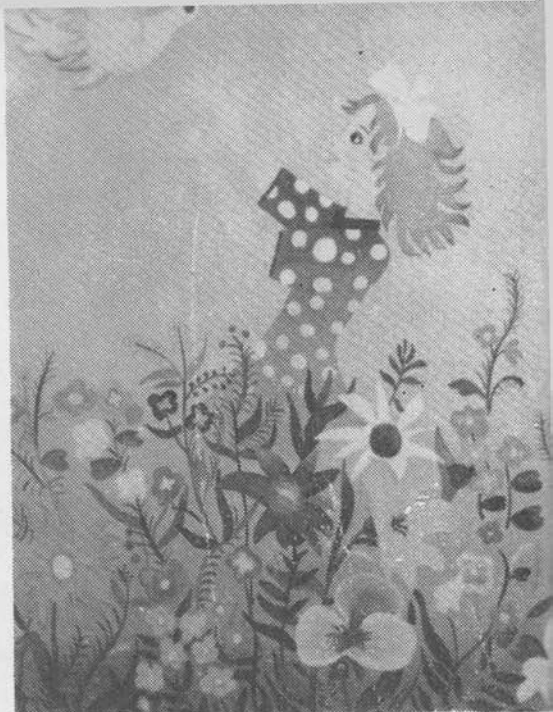
A gyermek képes a valós és valótlan dolgok szétválasztására; Fodor Sándor az *Igaz Szó* humorantológiájában föl is szólít: tanuljunk gyermekeinktől. A jó költő megírja a disznóölésről szóló versében, hogy megrendült a sivalkodás hallatán — de aztán bűt felejtve falatozott. Így igaz: ilyenek is meg olyanok is vagyunk. Hiába írjuk, hogy „ifjú karunkat, áldozatunkat mi is adhatjuk / s boldogan adjuk”, a gyermek esetleg megkérdezi: miért? Hogyan lehet (egy, az ötvenes évek főalakjáról írt versben), hogy akinek egyrészt „zsarnokokat sújt le ökle”, az másrészt, „ha fejünket simogatja, / érezzük: gondos, jó atyánk”. Már van annyi tapasztalata is az ifjú olvasónak, hiszen felnőttek közt él, hogy nem hiteles, miszerint „Violácskám, / virágszálam, / hajolj át a rózsaszálon, / Szovjet harcos a határon / így tört át az akadályon”. Nem a küzdő hadsereg áldozatát kisebbíti az, ha virághajlásként mutatjuk be szörnyű küzdelmét? Amikor pátosz nélkül is lehet, megrendítő egyszerűséggel, a meg-megismételt sorban: „Apák és fiúk voltak / koszorús hőseink.” Amikor a szabadság személyes kinjéről hitelesebben vall a versbeli siró farkas: „Csonttá fagyott a szabadság / ehetetlen / Társa sincs hogy belemarna / tehetetlen.”

A zenei anyag

zömét áldozatkész indulók alkotják. A vizsgált 299 dallamból 144 hazai szerző írta műzene; ebből 110 mozgalmi dal, 44 játékdal, hangszeres muzsika. A 26 klasszikus darab Kodály és Bartók zenei gyűjtéséből való, más klasszikus dal egyáltalán nincs, kortárs külföldi zene sem; a bemutatott román zenedarabok szerzői is könnyűzene- vagy tömegdalszerzők, alig van köztük „hivatásos”. A műzenei darabok legjobbjai a népdalokhoz hasonlóan játékos, változatos felépítésű dalok, bennük szöveg és zene valóban egységes műalkotást hoz létre.

Zenei lapunk nem lévén, nem becsülhetjük le a gyermekzene terjesztésének dicséretesen föl vállalt feladatát. Ebben az értelemben a közölt 129 népi gyermekdal, kiszámolás, mondóka, társasjáték tökéletesen funkcionális. Különösen jó ötlet a gyűjtésre való felhívás, a hangszerismertető mesék publikálása. Idült gyermekdalok tehetnék ki a közölt dallampéldák javát. És nem csupán a hazai népdalokra szükítve a kört. Az egyetemes kultúra jelenléte, a kortárs zene- és világiro-

ÁRKOSSY ISTVÁN: NAPSUGÁR-CÍMLAP; DEÁK FERENC: NAPSUGÁR-CÍMLAP;
CSEH GUSZTÁV: MESEILLUSZTRÁCIÓ; A. AVRAM FELICIA: COȘBUC-
ILLUSZTRÁCIÓ; KOPACZ MÁRIA: NAPSUGÁR-CÍMLAP; VENCZEL JÁNOS:
NEM MESE — TECHNIKA

RUSZ LÍVIA:
HAUFF-MESE
ILLUSZTRÁCIÓ

I. FESZT LÁSZLÓ: BAJOR-ILLUSZTRÁCIÓ; BENE JÓZSEF: MESEILLUSZTRÁCIÓ;

dalom néhány darabja nemcsak több tudást és új élményforrást jelent a gyermek számára. A 150 kortárs hazai versszerző mellett 18 klasszikus és 16 külföldi szerepel. Ez annyit tesz, mint 3807 versből 3646 kortárs hazai, 124 klasszikus és 46 külföldi alkotás. A helyi érdekűség foka évfolyamonként változik, ahogyan a tematikailag követhető játékoságé-otthonosságé s a gyermek- és a kioktató irodalom aránya is.

A történelmi idők

hullámszámát követi a lap versanyaga. Az indító év viszonylagos arányossága után, amelyben állatmese, természetleíró (leggyakrabban évszakokhoz kötött), mese- és osztályharcos versek meglehetősen egyensúlya mutatkozik, az 1959-es évfolyam mutatja az első változást: 54 gyermekvers mellett 86 ideológiai vers szerepel. Az egyik szám kizárólag ilyenekből áll. Ettől kezdve a motívika előterébe a pionírtevékenység, a kollektívizálás, a közlekedés kerül. 1961-ben az az uralkodó felfogás, miszerint a természet pihen — az ember harcol. Hogy a példa ragadós, bizonyítják 1962-től az olvasók közölt versei: a gyermekek is teljesen osztályharcosak, azt hiszik: ez A vers. Később a gyermekek írta versek tematikája is átalakul. Ez az örvendetes változás az 1964-es évfolyamtól kezdve figyelhető meg. A technika bővölete, az űrhajózás elégíti ki a valóságra éhes iskolások kíváncsiságát. Ezek mellett kitűnő zenélő ABC, verses mesék, óvodásoknak írt ragyogó sorozatok olvashatók szép történelmi versek társaságában. 1966 és 1972 között a legkisebb a „nevelőnek” szánt versek aránya a szépirodalom és a gyermekirodalom javára. A minőséget jelző mutatók ekkor a legmagasabbak, ez a lap legjobb időszak. 1968-ban csökken a közölt versek száma, de a változás nem tartalmi. 1971-től érezhetőek az eddigivel ellenkező irányú tartalmi változások. Ez az 1979-ig tartó periódus persze nemcsak a lap terjedelmének csökkentését jelenti (1974-től), hanem olyan mintaszerűen szép számokat is, mint például az 1979. júniusi. Ebben a legjobb prózairógárda és egy évfordulós klasszikus (Móra Ferenc) társaságában a költészet is parádét tart. Klasszikus, kortárs külföldi és kitűnő hazai versek mellett van itt száz népköltés is, valamint fiatal szerzők, szabad vers.

„Szuszog a szél / cipeli illatát a virágnak” — írja egy olyan fiatal szerző, aki a *Napsugár*on nőtt fel, s aki valószínűleg a következő 25 évben is egyik szerzője lesz a lapnak. Ez a fiatal költő az utóbbi években jelentkezett hat-hét ígéretes gyermekversszerzővel együtt már egy kevésbé hagyományos irodalomszemlélet jegyében írja és szerkeszti majd a lapot. De ez az újabb hang természetes és igazoló folytatása a megelőzőnek: a több ezer versből álló építmény kultúránknak nem egyik Babel tornya, hanem Erős Vára.

Éltető József • Egy szinten szépprózánk egészével

Az alábbiakban kísérletet teszek annak megmagyarázására, miért nem olvasom fel kimerítő és terjedelmes tudományos értekezésemet a *Napsugár* 25. évfolyamának szépprózájáról. Nem teszem ezt, mert szeretném elkerülni a meglin-cseltetést — dolgozatom ugyanis több szempontból is botrányos; minősíthetetlen bevezető része, pontosabban részei, pedig hipertrófiában szenved, azaz szenvednek. Úgy is mondhatnám: vízfűje ez a munka. És ez még nem volna oly nagy baj: ehhez többnyire mindenki hozzászólt. Csakhogy ennek a dolgozatnak, stilszerűen, hét feje van. Hét vízfeje.

A hét vízfej története pedig a következő. Szokás szerint a kályhától akarván táncba lendülni, gondoltam, jó lesz magam mögé vetni — a mesék közismert sűrűfűjeként — egy alapvető definíciót: a gyermekirodalom meghatározását. Rendhagyó és formabontó módon azonban a keletkezett rengeteg erdő nem a hátam mögé növekedett, a közelgő üldözöt feltartóztatandó, hanem az orrom elé, elvágva a menekülés útját. A *genus proximum*mal nem lett volna baj: a gyermekirodalom végül is szépirodalom. A *differentia specifica* kusza bozótját azonban kardommal voltam kénytelen ádázul gyéríteni. Végül csak itt-ott maradt néhány, de az aztán kiríthatatlan. Miközben éppen azt csupáltam, kilátástalanul egyébként, hogy a gyermekirodalom egy-egy adott életkor sajátos feszültségeinek elaborációs tevékenységét könnyíti meg, és szublimációjukat segíti elő, hirtelen megálltam. Ekkor ébredtem rá arra, hogy a gyermekirodalomnak nincs kidolgozott hermeneutikája, de még kialakult, így-úgy elfogadott exegézis-szokásjoga sem, ami legalább kisegíthetne. Babonás borzongás futott át rajtam, mert arra gondol-

tam, hogy szükség lenne egy olyan egységes elméleti koncepcióra, amelynek közép-pontjában nem az elszigetelt, hanem a művész által társadalmi kontextusban készített és a közönség által a befogadásban ismét társadalmiasított művek állanak. Meg olyan általános szövegelemző és interpretációs eljárásra, amely egyesíti a szövegek apró vonásainak tanulmányozását az eszmei-poétikai mondanivaló vizsgálatával. Mindezt én egy tudós könyvből olvastam*, még viszonylag higgadtan. Félni akkor kezdtem, amikor eszembe jutott, hogy a mondott társadalmiasító közönség sajátosságait, melyek itt azonfelül még életkoriak is, csak a gyermeklélektan ismeri, valamint, hogy az eszmei-poétikai mondanivaló mellé itt egy némileg kétes egzisztenciának tűnő nevelői cél is állítandó. Így nőtt ki szörnyeteg-dolgozatom első feje. Levágtam. Vesztemre.

Más kettő úgy nőtt helyette, hogy azt mondtam: rendszerezni kell az anyagot, mármint a huszonöt éves *Napsugár* prózaanyagát, mert különben elveszünk benne. Ez már afféle rutinmunka, nincs szükség semmi úttörésre, spekulációra, kezünk ügyében a műfajelmélet, sőt Propp, Bédier, Claude Bremond strukturális-logikai rendszertana. És elvesztem. Mindjárt azzal kezdődött, hogy feltettem magamban, vajon nem az epikai művekkel kellene foglalkoznom tulajdonképpen? Hiszen ha például az *Utunk* prózájának vizsgálatába vágnék volna, korántsem fájna a fejem. Az nagyjából egybeesik az *Utunk* epikájával, tekintve az ott megjelent verses epika összterjedelmét. Nem így áll ez a *Napsugár*ra. Már majdnem derekasan döntöttem, amikor eszembe jutottak a lap folytatásos verses meséi, valamint amaz ominózus gyermeklélektani *differentia specifica* az elaborációval. Az a helyzet ugyanis, hogy a kisgyermekkor és részben az óvodáskor fő feszültségforrása a mozgáshoz kapcsolódik, s a legkézenfekvőbb elaborációs áttétel a versritmus átélése. Ez pedig aligha tekinthető epikai élménynek. A kisóvodás számára tehát annak rendje és módja szerint gyermekirodalmi élmény például a *Tóbiás és Kelemen*, de csak mint mondóka. Illik-e epikai skatulyába sorolnunk? De illik-e nem oda sorolnunk, amikor már a kisiskolás számára epikai élmény is? Nagy Sándor-i mozdulattal levágtam a szörny ezen fejét is. Nyomban kettő nőtt helyébe, ha nem több. Mert most már szigorúan csak olyan művekre figyeltem, melyek szövege margótól margóig íródtak. És utamba került Bajor Andor Cincogó Feliciánja. Paródia, rebegtem lelkesen, s már szuszakoltam volna a megfelelő skatulyába, amikor kiderült, hogy nem fér bele. Ha az *Utunk*ban jelent volna meg, ismét könnyebb dolgom lett volna. Am a *Napsugár* olvasóinak túlnyomó többsége nem olvasta — mert nem olvashatta — a perszifláz tárgyát. Kétségtelen élvezettel olvassa viszont a különös, fordulatossá, helyenként kissé homályos szövegű mesét egy bátor egérről. Paródia hát, vagy nem paródia? Rendszeremő indulatomban arra a következtetésre jutottam, amire minden gyermekszobában rendező felnőtt: a kölyök zavarja össze a dolgokat, ő a rendetlenség okozója. Rendet tartani úgy lehet, ha kiiktatjuk a gyermeket. Félre tehát az ő szempontjaival, boyolult életkori meg lélektani sajátosságaival, melyektől megfájdul a felnőtt ember feje. Foglalkozzunk ezután csakis a művel. Levágtam a szörnynek ezt a fejét is. Az volt az érzésem, hogy sokat világosodott a helyzet, ám a lelkiismeretem, mint minden gyermekdolgozatban radikális felnőtté, nem volt egészen tiszta.

Jöjjön hát Propp, jöjjön hát Bremond, jöjjenek a strukturalisták, jöjjön a történet logikai elemzése. Ment minden, mint a karikacsapás. Az eredmény csodálatos volt és — semmitmondó. Megbizonyosodtam felőle, hogy Nagy Istvántól és Asztalos Istvántól Méhes Györgyön és Fodor Sándoron át egészen a *Forrás* nyolcadik nemzedékének gyermekszereiig mindenkinél megtalálható — többé-kevésbé nyakatekert spekulációval felszínre hozható — a páciens, az ágens, a befolyásoló, mindegyik a maga alfajainak teljes garnitúrájával. Ugyanúgy a peripetia összes állomásai megfelelő számban. Fáradtságos és áldozatos munkám végeredménye drágakőként ragyog fel a következő megállapításban: Propp és Bremond elmélete a kolozsvári Béke téren (itt székel a *Napsugár* szerkesztősége) is helytálló. Levágtam a sárkánynak ezt a fejét is.

Ha eddigi vagdalkozásaim könnyelműeknek tünnek, ez utóbbi egyenesen meg gondolatlanságnak bizonyult. Leléptem a rendszerezés kényelmes és kitaposott ösvényéről, s a szempontok rengetegébe keveredtem. Majd eligazodunk mi itten, biztattam magam: oszonunk fától fág. E varázsige ötletet adott. Kányádi és a többiek, azok a legfontosabb szerzők, akiket ismerünk, akiknek életművét már úgy-ahogy feltérképezték, de a *Napsugár* szépprózájának területére eső részt nem rajzolták meg kielégítően — ez vezérel ki bennünket a sűrűből. Gyönyörű lehetőségek állnak előttünk, még a gyermekpróza specifikumának feltárására is. Összehasonlítjuk például Kányádi Sándor *Fától fág* című felnőttversét a *Kenyérmadár*

* Voigt Vilmos: Hermeneutika. In: Világirodalmi lexikon, IV. Akadémiai Kiadó. Bp., 1975.

című gyermeknovellájával, s kezünkben a kincs. Hogyan dolgoz fel egy jelentős író azonos és alapvető gyermekkori élményt prózában kisgyerekek számára és versben felnőttek számára? A vizsgálódás alkotáslelektani szempontból is érdekes: nyomon követhető a téma fokozatos megközelítése, egymás alatti rétegei feltárásának sorrendje, a módszer különbözőségéből adódó üzenetkülönbség. Vizsgálódásaim eredményét — nevezetesen, hogy Kányádi mindkét célját adekvát eszközökkel és kiváló eredménnyel érte el, tehát Kányádi kiváló író — helytállónak érzem. Már készültem újabb szerző vizsgálatába kezdeni, amikor arra lettem figyelmes, hogy az egyszerűsítés kedvéért most már nemcsak a gyermekolvasót sikerült kiiktatnom vizsgálódásaim köréből, hanem magát a *Napsugárt* is. A helyzet így sokat világosodott, de fájdalom, beláttam, hogy ezt házigazdám itt és most nem vennék tőlem jó néven. A sárkány újabb feje hullt a porba.

Nagyjából ugyanígy jártam következő kísérletemmel, a *Napsugárban* huszonöt esztendő alatt megjelent prózai művek stíláriis elemzésével is. Pedig szigorú tudományossággal jártam el, és a lehető legkorszerűbb eszközöket vettem igénybe. Munkahipotézisként elfogadtam azt, hogy a gyermekpróza stílusvizsgálatában legfontosabb a szöveg hírértékének felderítése. Felderítettem, s eljutottam addig a következtetésig, hogy e tekintetben az írók kétféleképpen nyilvánulnak meg: a jó írók jól, a rossz írók rosszul írnak a gyermeklapba is. *Nomina sunt odiosa*, sárkány feje a porban. A *Napsugár* itt is elkallódott útközben. (A hírértékszint egyébként Bajornál a legmagasabb, énnálam a legalacsonyabb, mert sohasem írtam szépprózát a *Napsugárba*.)

Nem jártam különül a kimondottan történeti szempontú analízissel sem. Ugyanúgy felismertem 1957-től kezdődően a sarkalatos társadalmi problémák és fordulatok hű avagy torz tükröződését, esetleg kivételülését, néha tüneteit a gyermekprózában, mint a felnőtt prózát e szempontból vizsgáló kartársaim. Ez a sárkányfej sem végezte különül. Csak nem fogom felróni a *Napsugárnak* azt, ami minden lapunknak és csaknem mindannyiunknak felróható? Ellenben, dicsérni sem fogom azért, amiért... Azazhogy: igen.

És tudományos munkám utolsó részét épp azért nem olvashatom fel, mert ebben végül visszatértem a *Napsugárnak* mint szerkesztői teljesítménynek értékelésére, huszonöt évnyi szépprózájának tükrében. Ez a rész, miután felsorol néhány kifogásolhatónak tűnő jelenséget, rögtön megtalálja a mögöttük rejlő objektív okokat is, s ezáltal a vége felé valósággal himnikus hangvételűvé válik. Arról szól, hogy a fentiek és egyebek ellenére, valamint az összes szempontok ellenére, annak ellenére, hogy a tudományosság adós maradt a gyermeki irodalom vizsgálatának elméleti, interdiszciplináris megalapozásával, hogy a kritika az utóbbi időben majdhogynem rá se hederített teljesítményeire és gondjaira, hogy a szempontok ellentmondásosan, de felkiáltójelosen örökké változtak az elmúlt huszonöt évben, hogy végeredményben roppantul hálátlan műfaj a *Napsugár* szépprózája, amely csekély fenntartással a hazai magyar gyermekszéppróza teljes egészét jelenti — eredményeiben egy szinten áll szépprózánk egészével. Sőt. Ha a fentebb éppen csak jelzett impedanciákat figyelembe vesszük, az eredményt csodának tekinthetjük. Az eredmény egyszerűen monumentális. Ez pedig azoknak az érdeme, akik a folyóirat indulásának percétől gondot viseltek arra, hogy munkatársi gárdájába a legjobb írókat tömörítsék, hogy ezt a gárdát folytonosan frissítsék, akik nagy nevelői céltudattal, irodalmi ízléssel megőrizték a folyóirat széppróza-anyagának művészi színvonalát, és azt mindvégig a legnemesebb célok szolgálatába állították. Nevük megtalálható a *Napsugár* évfolyamaiban.

Jakobovits Miklós • A kép legyen önálló nagyhatalom

Csaknem huszonnégy évvel ezelőtt Asztalos István író és Kádár Tibor, kitűnő tanárom gyermekrajz készítésével bízott meg az akkor alakuló *Napsugár* számára. Próbálkozásom sikertelenségbe fulladt, helyesebben belső dilemma lett úrrá rajtam: tulajdonképpen milyen is kell hogy legyen egy gyermekekhez szóló rajz, melyek azok a tényezők, amelyek alapján determinálhatják egy felnőtt rajzoló számára a gyermeklélekhez való közeledés milyenségét, milyen fokon vagyunk képesek arra, hogy a gyermeki lélek legmélyebb rétegeibe behatoljunk, a gyermek euforikus lelkesedését megértsük, vele együtt örülni tudjunk, de érezzük át apróbb szorongásait, a környezettel, a felnőttekkel kialakult konfliktusait is.

Tudtam, hogy nincs jogom csupán jópofa, játékosan hangulatos rajzokat csinálni, hisz ezt maga a gyermek se veszi komolyan, de indokolatlannak tartottam

a túlzottan deklamáló, didaktikus irodalmi rajzokat is, ugyanúgy, mint a gyermek lelkét egyelőre még megterhelő erőteljes, mély érzelmi töltetű, pesszimiztikus vagy romantikus rajzokat is.

Ilyenformán, ennyi belső gáttal és dilemmával küszködve, nem tudom, szabad-e nekem jelen esetben kiváló grafikus kollégáim rajzait, munkáit mérlegelés alá vennem, hisz konkrétan — színben és formában — ma sem tudnék erre élő plasztikai választ adni. Ez a válaszadás annál is nehezebb, mert napjainkban, a televízió korában a gyermekek optikáját, képzőművészeti látását állandóan bombázza a mesefilmek tömege.

A képzőművészek, a rajzfilmkészítőknek meg kell értenie azt a tényt, hogy rajzaik azon kívül, hogy gyermekekhez szólnak, hordozniuk kell temperamentumi jegyeket is, egy tájegységet, egy népi-nemzetiségi hovatartozást is ki kell fejezniük. A plasztikai képeken megfigyelhető például a szláv népek rendkívüli melegsége, egy csaknem naiv, de mégis mély leszállás a gyermeki lélekbe. Más lényegeket fejez ki a Walt Disney-féle virtuóz rajzfilmkezelés, karakterábrázolás, a történések fordulatosága, ötletessége; a francia, olasz gyermekfilmek csaknem az absztrakciótól, a meghökkentő formai újításig, a nagy tömörítésig menő képi keresése. Úgy érzem, nemzetközi szinten a *Napsugár* rajzolói elsősorban a horvát, szerb, lengyel, cseh, orosz, magyar, valamint az amerikai rajzfilmekkel mutatnak lelki rokonságot — továbbfejlesztve mindezt a népi motívumok felhasználásával, a formai melegség, a harmónia, az erő szempontjából egy sajátosság erdélyi iz felé, amelyben a kalotaszegi világ plasztikai és lelki tényezőit érzem a legjobban kifejeződni.

Nagyszerű élmény a *Napsugár* 25 évfolyamának számaait átlapozva látni: hogyan jőzanodtak ki művészeink az ötvenes évek formái és eszmei szűrkeségéből, a „lelkiismeretes“ sematizmusból, a vakság szürke konstatálásából, hogyan mertek élményszerűbbek lenni, hogyan tudnak mindjobban együtt játszani a gyermekekkel az önfeledt képzőművészeti alkotásokban. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, vajon a Pionírnap e kitűnő lapja az erkölcsi ráhatáson túl mennyiben járul hozzá a gyermekek esztétikai neveléséhez, ahhoz, hogy nyitottá tegye a gyermeki lelket a nagy remekművek befogadására vagy a modern képzőművészet megértésére? Hisz a lap, mely örvendetes módon olyan bő teret nyújt a gyermekrajzok reprodukálására, egyben alkalmat ad ifjú olvasóinak arra is, hogy a gyerekrájzok tömör, szuggesztív, elrajzolt, naiv szépségét összemérjék a képzőművészek iskolázott látásával, rajztudásával.

Emez összehasonlítás kapcsán helyenként több élményerőt vagy tömörítést kívánnék néhány képzőművészninktől, mélyebbről felszakadó szint, öröm vagy borzongás kiváltását. Szívesen látnám olyan művészeknek az alkotásait is e lapokon, akiknél nem elsődlegesen a rajztudás, hanem az élmény dadogó őszintesége, sajátos színe a lényeg. Így meggyőződésem, hogy Incze János-Dés torzításig fokozott kövér nőfigurái vagy Benczédi Sándor dinamikus alakjai valami sajátosság helyi szint jelenthetnének a gyermek sok irányban keresgélő képzőművészeti érdeklődése számára. Nem feltétlenül a szép rajz a jó rajz — inkább a kifejező rajz jelenti ezt a legmagasabb fokot.

A kifejezés fokáról próbálok tehát leolvasni a *Napsugár* képzőművészeti képét, arra gondolva, hogy az élmény ereje a leglényegesebb a gyermek számára; gyakran megfigyelhetjük rajztanítás közben, hogy a leggyengébb tanulók készítik a legélménydúsabb, plasztikailag legszibongóbb, legmegdöbbentőbb, legfelszabadultabb rajzokat. Valahogy úgy, ahogy Thomas Mann mondja: „Az nem igaz, hogy a gyermek nem figyel, csak a gyermek másra figyel.“ A rossz magaviseletű vagy csintalan tanuló, akinek az értesítője tele van elégtelennel, sok esetben jobban meg van áldva lelki gazdagsággal, tudat alatti értékkel, pozitív kihatású belső elmentékekkel, mint a jegyvadászok, a lecke pontos felmondói. Ha az ilyen gyermek élménydús, színes, megrázó plasztikai képet kap, elképzelhető, hogy a művész látomását közvetítő rajz nevelőbb jellegű, mélyebb nyomot hagy, mint egy unalmas, didaktikus osztályfőnöki óra; mert a gyermek szilaj, zabolátlan egyéniségét tiszteljük meg olyan képi látónivalókkal, amelyekből ő boldogan választhat. Ezek a képek emberi alakulásában, jelleme csiszolásában éppúgy részt vehetnek, miként az élményszerűen megírt, karaktereket bemutató, jellemformáló irodalmi alkotások.

A leglényegesebb, hogy a kép, a rajz műfaja révén szabad, szuverén módon, optikailag hasson a gyermekre, s ne csupán a szöveg illusztrációja legyen, kullogó jó barátja az irodalmi tartalomnak; a kép legyen önálló nagyhatalom, ne csak elbátortalanodott társ, legyen öröm a szemnek, az érzékeknek, a léleknek. Nem annyira a gyenge rajz, hanem az élmény nélküli maníros munka árt tehát a legjobban a gyermek rácsodálkozásának és őszinte közeledésének. Csupán rend-

szeresen leszállítani és odavetni a havonta megrendelt rajzokat nemcsak felelőt lenség, de beláthatatlan károkat okozhat a gyermeki lélekben, felszínes, maníros, sőt giccses mederbe terelve a legfiatalabbak képzőművészi eszmélését.

Rendkívül nehéz és háládatlan téma 25 év *Napsugár*-számainak a grafikai értékelése, hisz nem szándékunk a leltári számbavétel, a nevek felsorolása, ugyanúgy nem, mint a művészi értékek kategorizálása. A művészi munkában ez szinte lehetetlen. Itt különösen az, mert játékos, könnyed, humoros rajzfelfogást csak játékos felfogással lehet viszonyítani, a szuggesztivitás irányába elrajzolt vagy torzított munkákat szintén csak az expresszivitás vonalán lehet összemérni.

Eppen ebből kiindulva, a legszerencsésebb jelenségnek azt érzem a 25 év *Napsugár*-számait áttekintve, hogy formai megjelenésében a legnagyobb színességnek, variáltságnak, színbeli, kifejezésbeli differenciáltságnak lehetünk szemtanúi; olyan különbözőségnek, mely mindenfajta temperamentumnak, karakternek megadja az öt megillető lelki, esztétikai táplálékot, hisz megtalálhatjuk itt a legaprólékosabb, magyarázó, részletező rajzokat éppúgy, mint a nagy fantáziát követelő, a néző aktív bevonását kérő rajzokat, az égő kiegészítő színektől a monokrom szépiáig, a szálkás, metszetszerű vonalvezetéstől a gördülékeny, nőies, szenorizálisan könnyed vonaljátékokig. A gyermekien tiszta, tündéri arcok s a kifejezés, tömörítés, átélés megnyilvánulásai egyaránt megjelennek eme lapokon, és ilyenformán a gyermek vérmérsékletének megfelelően rögtön kiválaszthatja a számára megfelelő, lelkéhez közel álló képi élményt — sok esetben eldöntve ezáltal a kép melletti irodalmi szöveg sorsát is! Talán még azt az állítást is megkockáztathatjuk, hogy a gyermekfolyóiratok esetében az irodalmi mű és az illusztrált képi anyag között fordított arány áll fenn.

Rajzolóink, képzőművészeink eme sokrétű keresgélését megpróbálom röviden vázolni, a rajzok számától függetlenül, részben a törekvések csoportosításában.

Cseh Gusztáv rajjai fejezik ki talán a legjobban a gyermeki lelkeséget, belső élményszerűségük a kellemes ebada-, a Nemecek-típusokat juttatja eszünkbe, de ugyanakkor a játszani tudás mellett a rajz bonyolultságával, művészi szépségével, könnyedségével is megkapják a szemlélőt. Tömör, jellemző, összegező rajzain a humor, a melegség, a játékoság egyszerre lélegzik. De mindemellett dominál a figurák fizikai és lelki kifejezőereje is, egy belső pszichikai kifejezőerő, mely a korszerű szemléleten, a mába ültetésen túl rendelkezik egyfajta időtlen metafizikus erővel. Hasonló törekvéseket észlelünk Tóth László néhány, 1961—1962-ben készült rajzán is.

Deák Ferenc rendkívüli rajztudása, karakterérzéke és pszichikai érzékenysége nagyszerűen párosul történelmi érzékével, látnoki megérzésével, az ábrázolt történelmi kor átérésével. Így például *A nagyenyedi két fűzfa* képzőművészeti tálalása etikai tartásával, történelmi hitelességével, a jellemek frappáns megfogalmazásával és ropegós rajzával önbizalmat, példaképet adhat a gyermekeknek, egyben aláhúzhatja nemzeti hovatartozásának, etnikumának sajátos ízét, zamatát. Deáknál az emberi ismeretanyag is óriási; olyan gazdagon, könnyedén szedi elő képzőművészeti batyujából és memóriájából a különböző korok ruháit, hajviseleteit, királyi koronáit, hogy e gazdag szemlélet mindegyik rajzán külön tárgyi újdonsággal szolgál.

Rusz Livia *Csilicsali Csalavári Csalavér* sorozatának bravúros rajzmegoldásai, figuráinak jellemzései a *Napsugár* legjobb rajzai közé emelik alkotásait. Meglepő az a karakteri és anatómiai ismeret, ahogy a különböző állatfejeket — szemből, profilból, hátulról — ábrázolja, olyanformán, hogy mindig tudjuk, melyik állatról, milyen viselkedési módról, milyen karakterről van szó. Teljesen tisztában van térbeli helyzetükkel és dinamikájukkal is. Nemhiába nyert a művésznő díjakat Olaszországban és más államokban remek rajztudásával, hisz ezek a rajzok Európa bármelyik gyermeklapjában megállnák helyüket. Ha mégis a kákán csomót akar-nánk keresni, esetleg annyit mondhatnánk, hogy rajzai kötődnek a Walt Disney-i világhoz vagy a hasonló nyugati állatábrázoláshoz. De ez szerintem nem hiba, hisz frappáns fordulataikkal e rajzok pszichikai hatást váltanak ki, és nagyobb kitekintést adnak a gyermekeknek a tévében látható nyugati filmek felé is. Külön színt jelentenek Rusz Livia kosztümös figurái, főként a középkori nénikéi, huncut, színes alakjai, furcsa korabeli „szerelésükkel“.

Soó Zöld Margit figurái és állatrajzai a játékos kedvesség jegyében fogantak, célja a belső meghittség, intimitás, az emberi közelség, a család melege szép érzelmi kategóriáinak a kifejezése színben és formában. Ilyen légből tolmácsolnak kifejezően szép Móra-illusztrációi.

Andrássy Zoltán a *Napsugár* egyik legmunkásabb, alapító tagja, rajzai az évek hosszú során megbízhatóan keresték és kifejezték a lap szociális törekvéseit. Rajzai, akvarelljei lényegében megegyeznek a művész kiállításokon látott munkáinak szellemével, optimista munkaszeretetet hirdetnek, nevelnek — akár ifjú repülő-

modellezőkről, akár építőkről legyen szó. Reális vonalvezetésük közérthető humánumot, emberi melegséget áraszt, bár néhány esetben inkább csak konstatálja a valóságnak, mintsem annak tömörített, sűrített kifejezése. Andrásy rajzainak legélménydúsabb megfogalmazását az olyan szellemes „történelmi” lapokon látom, mint például a *Mézes Vilibárd*, ahol a páncélkosztümmök könnyed, játékos hangulatába sűríti a pórul járt lovag mozgását, karakterét. Rajzainak külön értéke az erdélyi magyaros jelleg keresése és megtalálása, különösen a harmonikus kalotaszegi, széki viselet és lelkiség kifejezése révén. Egy magyarosnak mondható jelleg azonban leginkább a Bene József munkáiban tömörödik és csúcsoszik ki; a dekoratív népi motívumok gazdag felhasználása — az egészséges népi jellegén túl — vérbő optimizmus és könnyedség kifejezője is, melyet aláhúz a színek vibráló, dinamikus vitalitása, bár nem nélkülöznek néha bizonyos felszínességet sem ezek az illusztrációk.

Kopacz Mária rajzai költői meleg, a gyermeki lélekbe behatolni tudó formákkal hatnak. Jellemzőjük a játékoság, a lelki kifejezések finomsága. E kifejezési finomságok, árnyalatok révén nevel, csiszol a gyermek lelkületén; ugyanez a törekvés érződik krónikás rajzain a világ hét csodájáról, ahol liláskékkekben, szürkékben teremti meg ezt a költői hangulatot.

Árkossy István szép vonalvezetésű rajzai rézkarcszerű ropozóságokkal és logikai rendjükkal, az arányok és formák zenei örömeivel örvendeztetik meg a szemet, nevelve egyben a gyermek szellemét a mélyebb, a felnőtteknek való grafika megértése irányában. Szellemes formai és tartalmi fordulatai, meglepetései kutató, kereső, rokonszenves grafikust tárnak elénk, akinek szilárd szándéka a rajzi szépségen túl a gyermek szellemi, tudati nevelése is. Részben rokon vele Venczel János szálkás, érzékeny tollrajzkezelése, variált struktúráival, meglepetéseivel, formai változatosságával. Krónikás sorozata a történelmi korok képi jellemzésére vállalkozik, különböző témák kapcsán mutatva be az ábrázolt korok plasztikai motívumait, amelyek elég kifejezőek ahhoz, hogy a fiatal lélek később kötni tudja művészeti tanulmányaihoz.

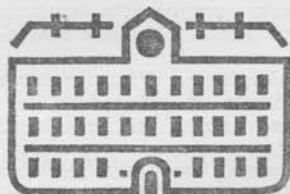
Vass Tamás általában egy szint használ, ezt az egy szint hangolja frappáns tónus- és folthatással, szürkékkel és feketével, a feketében fehér vagy szürke vonalrendszerrel vagy logikai jelzésekkel. Lendületes rajzai ritmikus kompozícióikkal és kitűnő dekoratív érzékükkel hatnak.

Unipan Helga kitűnően egyéniesített figurái szellemes, sajátos mozdulataikkal, mintegy játékosan, metafizikusan a térbe fagyva, egy különös, sajátos humor kifejezői, egyben mindig frappáns mondanivalót hordoznak. Rokon megfogalmazásnak, egyben a fiatal nemzedék egyik nagy reményégének érzem új, egyéni, sajátos meglátásai miatt ifj. Feszt László munkáit. Rajzi megfogalmazásaiban a gyermeki lelket tisztelőben tartja, játékosak, szinte gyermekiek figuráinak pszichikai megfogalmazásai — mégis nagy formai komolysággal, művességgel megrajzoltak a képei.

Tovább sorolhatnám itt képzőművészeinket, Nagy Évát humánus közelítésével, meleg, hangulatos gyermekábrázolásaival, Kovács Károlyt pontos, nevelő hatású rajzaival, melyek sok találmánysággal készültek, Avram Felicia reális, kellemes színhátású rajzait és városképeit, népmese-illusztrációit, Szöcs Agnes gyermekábrázolásait, Köllő Erzsébet tárgyakat bemutató funkcionális rajzait, Surány Erzsébet költői érzékeny, a gyermeki lelket is átmelegítő tollrajzait.

Külön értéként kell kiemelnünk Farkas János főszerkesztő magatartását: azt, hogy az évek folyamán a kezdeti édeskés, szentimentális szemlélettel szemben mind erőteljesebb és művészből rajzok cseréltek fel a képi ellágyulásokat; ezenkívül a történelmi és etnográfiai sorozatok jelentőségét is hangsúlyoznunk kell. Szólanunk kell Soó Zöld Margit tördelői munkájáról, a szelekcióról és a munkák egy-egy oldalon való párosításáról, a harmóniáról és az oldalak dinamikájáról is. Ez azért lényeges, mert a képszerkesztő ilyenformán időt enged a gyermeki léleknek, hogy betekintsen a különböző ábrázolási hangulatokba, a rokon színekbe vagy a kontrasztos dinamikába. A továbbiakban elképzelhetőnek tartanám a meleg, groteszk, elrajzoltabb ábrázolást is a *Napsugárban*, hiszen az ilyenszerű megfogalmazás szintén nyújthat valami újat, esetleg még többet, mint a ropozós rajzi bravúr. Az optimizmus, a jókedv, a jópofaság mellett létezik ugyanis belső szorongás, a szülőkkal szembeni konfliktus, meg nem értettség is.

Mi, kívülálló képzőművészek napsugaras, hosszú életet kívánunk a *Napsugár*nak. Képzőművészeink találgának lelkük mélyén még több értéket, még több élményt, amivel átmelegítik a gyermekek lelkét, és ezáltal emberi, nemzeti méltóságukat is emelik.

Mit kaptam az iskolámtól?

Dánielisz Endre • *Fluctuat nec mergitur*

Szívesen indítanám emlékező soraimat azzal a büszkélkedő mondattal, hogy magam is annak a fényes múltú schola salontaiensisnek voltam diákja, majd lettem a tanára, ahol a magyar nyelv legnagyobb művésze, irodalmunk kiváló epikus, Arany János tanult, majd tanított. Azonban — szem előtt tartva ama parancsoló követelményt, hogy „az igazat mondd, ne csak a valót” — e vallomást dicsekvéssel nem kezdem. Mert bár való igaz, hogy nyolc éven át ennek a gimnáziumnak a küszöbét koptattam, volt olyan időszak, amikor említeni sem volt szabad a nagy elődöket.

Hogy ezt a nevelési tényezőt mennyire mellőzték tanáraink — ki tudatosan, ki tudatlanságból —, arra akkor döbbsenem rá, amikor tanári fokozati vizsgámra készülve megírtam a nagyszalontai oktatásügy és a középiskola történetét.

Levéltári okmányok tanúsítják, hogy itt tanult Földi János XVIII. századi orvos, természettudós, költő, műfordító és nyelvész, Lovassy László, a 48-as szabadságharc egyik eszmei előkészítője, utána tíz éven át Arany János, Rozvány György 48-as honvédtiszt, Nagyszalonta történetének tudós kutatója, majd fia, Rozvány Jenő ügyvéd, a Román Kommunista Párt alakuló kongresszusának egyik szervezője és előadója; a XX. század írói közül Erdélyi József, Zilahy Lajos és Bihari Klára, tudósai közül Kiss Ferenc Kossuth-díjas orvosprofesszor és Kulin György, a nemzetközi hírű csillagász.

A híres iskolamesterek, nevelők sorát ugyancsak Földi és Arany nyitja. Időben őket követi Szilágyi István, akinek feledhetetlen érdeme, hogy Arany János figyelmét az irodalom felé tereli. A XIX. század derekán az a Ladányi Gedeon áll a református iskola élén, akit a kolozsvári egyetem professzorainak sorában is számon tartanak, akárcsak Viski Károly nyelvész, a salontai tárgyi néprajz megörökítőjét. Az ő helyére kerül és nyomdokaiba lép Szendrey Zsigmond, az akkor még virágzó helyi folklór összegyűjtője.

Íme, hány elszalasztott lehetőség, amellyel az emberideált kereső serdülők irányítását, képlekeny személyiségének alakítását megkönnyíthették volna!

Elhelyett mit kaptunk? A napi politika befolyásolta, megszabta eszmei nevelést, amely gimnáziumi tanulmányaim során háromszor fordult, s mindig a korábbinak ellentétébe; a háború hullámain hánykódó iskolaéveket hosszú szénzűnetekkel, katonai behívásokkal, helyettes tanárokkal és csökkentett tananyaggal. Továbbá ifjúságom idézgetve szinte hihetetlennek találom, hogy ezek az évjáratok (a mai közép- és nyugdíjazás előtt álló nemzedék) megállták a helyüket, sőt a szocializmus alapjai lerakásának is a nehezét vállalták.

Öszintén szólva már magamon is csodálkozom: miként lettem azzá, aki vagyok? Hiszen a változó világi hatalmak mindegyike mást kívánt belőlem farnagyni. Amikor édesanyám összekuporgatott kis pénzén azzal a szép szándékkal adott középiskolába, hogy művelt iparos váljék belőlem, az ősi schola homlokzatán ezt olvashattuk: Gimnaziul Regele Carol al II-lea. Ide léptem be, ahol anyanyelvemen nem volt szabad szólnom. Ha rajtakaptak, gúny és szidás volt a részem. Mondtak bandinnak és minoritárnak, s a vasgárdista tanárok, diákok néhányunkkal, a helybeliekkel úgy bántak, mint hívatlan betolakodókkal.

Fordult a kocka, s az épületre új felirat került: Magy. Kir. Áll. Arany János Gimnázium. Most az ellenkező égtájról idetelepült osztálytársak, nyilas felnőttek kezdtek a zsidózást, oláhózást. Kevesen voltunk „öslakosok” az osztályban, de Sorean Vasile-Lacival, Moldovan Iosif-Jóskával a feliratváltozás ellenére sem adtuk fel a testvériséget.

Így köszöntött reánk az az idő, amikor betűcsoportok hullottak le a homlokzatról, s csak ennyi maradt: Állami Arany János Gimnázium. A messziről jöttek — korábbi fogadkozásaik ellenére — hűtlennek bizonyultak sokat dicsért alma

materükhöz, és maradtunk mi heten, jóban-rosszban társak, sorspróbálta barátok, akik azzal a hittel és szándékkal léptünk ki az ellentmondásokkal cifrázott iskola-kapun, hogy „holnapra megforgatjuk az egész világot“.

Életpályánk utolsó száz méterein indokolt a megméretkezés. Visszatekintve a megtett útra, dicsekvés nélkül elmondhatjuk: a megérzett és elfogadott korparancsnak eleget tettünk, betöltöttük szerepünket: ki csavarként, ki kerékként, de így is, úgy is segítve az ország előrelendítését, haladását.

Ejnye! Csak most, az anékét címére pillantva veszem észre, hogy nem feleltem a feltett kérdésre. Mit kaptam az iskolámtól? Hát ezt! Eszmei és politikai zárzavart, hiányos ismereteket, de azt is, hogy a földindulás után tüstént talpra kell állanunk, és késedelem nélkül munkához látva szusszanásnyi szabad időnkben gyűjtögessük szegényes tarisznyánkba az egyetemes művelődés szétszórt tükörce-repeit. Történelmi hányattatásunk közepette reádöbbsentünk Arany János tanácsának elévülhetetlen időszerűségére: „Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben, / Ember lenni mindig, minden körülményben.“ Ezt a hic et nunc követelményével tettük teljesebbé: mi, románok és magyarok, zsidók és németek még akkor is jó barátok maradtunk, ha a hatalmon levők egymásnak akartak ugrasztani bennünket.

Ezeket a tanításokat köszönöm Gheorghe G. Rafiroiu, Heltai Miklós, Engel Károly tanárainknak, együttérző, összetartó nagy családunknak, de mindenekfölött és szüleimnek, akik mindazt a rosszat, amit az iskola belém plántált, türelmesen kigyomlázták, s helyébe ültették a közösségi érzés, a munkaszeretet és a népszolgálat három pompázó jázminbokrárt.

Kötő József • Negyedszázados hamuban sült pogácsa

25 éves életpályák tetemrehívását jelezte az ősi alma mater nagy hírű csengője tavaly a nagyenyedi Bethlen Gábor Liceumban. Az osztályfőnöki órára összegyűltek talán nagyobb megilletődöttséggel ülték vissza iskolapadjaikba, mint amilyen elfogódottsággal ugyanennek a csengőnek a hangjaira kiléptek az iskola kapuján. Akkor a labancverő diák sorsformáló erejébe vetett rendíthetetlen hitével, ma is kuruc hitvallással, lélekben ugyanazon zászló alatt, de a lobogó széle csatatüzektől pörkölten lengedezett, s tapasztalt harcosok módjára nemcsak a rohamra vezénylő parancsszót ismerték, hanem a rugalmas visszavonulások, erőgyűjtések stratégiáját is.

Amint a szem végigpásztázta a résztvevőket, elégedetten nyugtázhatta: nem vert hadak látványa az osztály. Sorsát hittel valló és vállaló gyülekezet, mert — mint mindenki elmondotta — pályája során mindenkoron kísérté Bethlen Gábor vigyázó tekintete, melyet megismerni és megismertetni valamennyi tanár és diák alapvető emberi és szakmai feladata volt.

Nehéz időkben önmagunkat megtartani az emberség alapelvei szerint: tisztelni a szülőföld minden lakóját, érvényesülni a szorgalom, tehetség és munka árán, európai módra sajátos értékeket őrizni — íme a feltarisznyált szellemi táplálék. Életformáló hagyomány. Megtanultuk ezt átmenteni, minden körülmények között e szerint élni.

Példák sora ötlük fel. Az akkori órák végét jelző csengőszó be sokszor Csehi Gyula óráit rekesztette be, aki alkotó marxista lévén természetszerűen keveredett vitába az akkori idők dogmatikus szemléletével, s Enyedre száműzték „bűnein“ elmékedni. Tőle tanultuk meg: nem az a fontos, HONNAN nézi az ember a világot, hanem milyen magasról. Mikor Michelangelo széklábat faragott, hogy a szellemnek becsületet szerezzen, Vita Zsigmond akkor is a „Tetón“ járt, Áprilyról mesélt nekünk, a szellemi tartás belső kényszerét plántálta belénk. Ha a kornak aprómunka kell, azt végezzük — példázza munkássága —, eljövendő nagy tetteket alapozva. Az idő őt igazolta. Emlékszem örökké szunyókáló történelemtanáromra. Darálva olvastuk fel a leckét feleléskor, társunk hátának támasztva a „nagy Rollert“. Most értjük bölcsességét, hogy kell hibernálva virrasztani, kivárni az igazi történelemórák idejét. Számtanánárunk mondogatta örökké: gondolkodjatok, minden percben gondolkodjatok, nekem — tette hozzá — cipópucolás közben jönnek a legjobb ötleteim. Íme, napi gyakorlattá változtatva a Bethlen Gábor-i eszme: a gondolkodva cselekvő ember.

Lehet, a sors külön kegye, hogy az enyedi kollégiumba vezérelt életem, ahol élő hagyomány formáiba öntötték végleges alakot kereső egyéniségünket. Csak olyan iskolának van helye a nap alatt, amely ilyen hagyományt ápol — és teremt.

Úgy éreztük, negyedszázados hamuban sült pogácsánk még sokáig erőt adó útravaló lesz, s jut belőle gyermekeinknek, talán hetediziglen is.

Végtelen türelem?

Egy hét színház és taps

KEZESSÉG

Jól fordítom-e Marin Sorescu *Există nervi* című darabjának címét, ha magyarul ezt írom: Végtelen türelem? Vagy talán pontosabb volna azt mondani: Az embernek vannak (azért) idegei? Ez a Sorescu és a korra annyira jellemző, abszurdba hajló vígjáték lehetővé teszi, hogy eljuttassunk a különféle változatokkal; a költő Marius Robescu például a *Teatrulban* közölt kritikájában megfordítja a címet, amikor a békés és kiszolgáltatott városzéli lakásban hivatlanul megjelenő Professzor nagy felfedezésének mondja, hogy ... a türelemnek nincsenek határai, nyugalmunk végtelen („nu există nervi”). Végül is nominalista vita ez, a szerző és az olvasó, a rendező és a néző, a hivatásos és a nem kevésbé hivatott sok ezer kritikus egyaránt tudja, hogy milyen jelenségekről van szó.

Hasonlóképpen belekezdhetnénk Fănuș Neagu drámája, az *Echipa de zgomote*, azaz a Zajbrigád magyar megfelelője keresésébe. De hát azon még kevésbé érdemes vitatkozni, hogy zaj- vagy zöreijbrigád a helyesebb. A magyar megfelelőt én nem is így értem, hanem úgy, ahogy azt egy József Attila-verssor tudatosíthatja bennünk: „Idegünk rángó háló.” És minthogy az idézetet ezúttal fölösleges folytatnunk („vergődik benn’ a mult sikos hala”), mert nem az összekötő vagy elválasztó előzményeket kell kimutatnunk, hanem a jelen irányában továbbindulnunk: épp az említett két drámai alkotás kapcsán érdemes újragondolnunk a kezességet — egy rovat és egy törekvés értelmét, közeli vagy távolabbi hatását, jelentését. Hiszen túl könnyedén tesszük ki néha a „kezesség” címkét, hajlandók vagyunk illúziókba ringatni magunkat egy lényegében illúzióromboló korban. Annál fontosabb tehát, hogy ne menjünk el figyelmetlenül, legfeljebb egy vállrándítással olyan írói, művészi alkotások mellett, amelyek illúziótlan szemléletükkel, szigorú köz- és önvizsgálatukkal nemcsak elkülönülnek a szellemi tucatárúktól, hanem, szerencsés módon, szélesebb körben is hathatnak.

Sorescu és Fănuș Neagu darabjait emeltük ki abból az „antológiából”, amely 1982 márciusának első hetében lázban tartotta a kolozsvári román színházkedvelőket, de tulajdonképpen az egész hétről beszélnünk kell, jólesően regisztrálva és értelmezve a helyi színháztermekben estéről estére (sőt délutánról délutánra) felhangzó tapsot, illetve a jegyszédőket elsöprő bejáratí csődületet. Soha rosszabb, alantasabb rendező! És soha kevésbé felületes tapsot! Még ha olykor csak egy-egy gesztusnak, kiszólásnak szólt is a terem egészét magával ragadó tetszésnyilvánítás (mint amely például a Bulandra Színház *Interjú*-előadásán Tamara Buciuceanu epizódalakítását fogadta). Ezek a nyíltzini tapsok ugyanis nem az „antológia” egészét meghatározó hangulattól függetlenül, annak ellenére csattantak fel, hanem a kevésbé intellektuális, egyszerűbben, közvetlenebbül lereagálható ábrázolás és kifejezés elismerését jelentették, mondhatni ugyanabban a szellemben, amelyet etikailag és esztétikailag a legmagasabbrendűen az *Există nervi* és az *Echipa de zgomote* képviselt.

Maga a keret, az „antológia” csak annyiban új, amennyiben a Színházművészeti Szövetség (A. T. M.) végre Kolozsvárt is részleteti évek óta rendszeresített színházi fesztiváljaiból. (Ezek közül a romániai magyar olvasó és színházlátogató főképpen a Sepsiszentgyörgyön kétszer, 1978-ban és 1980-ban megrendezett nemzetiségi színházi találkozót és kollokviumot tartja számon; az 1982-ben esedékes folytatásra a jelenlegi elképzelések szerint ősszel kerül majd sor.) A kolozsvári Nemzeti Színház magáévá tette a helyi művelődési hetilap, a *Tribuna* sokfelé megforduló, „jómozgású” szinikritikusának, Ion Cocoranak az ötletét, s a nagy szervező, a kitűnően tájékozott (legutóbb Hubay Miklóssal Bukarestben interjút készítő), országos súlyú színházi esztéta és sajtóember, Valentin Silvestru segítségével a legjobb román társulatokat hívták meg (csak a bukaresti Nemzeti Színház hiányzott közülük) a közelmúltban bemutatott legjelentősebb mai román darabok előadásai-

val. A szervezési elv szerint fesztivál volt tehát ez a javából, páratlan alkalom a tájékozódásra. Amit a korábbi években csak egy-egy bukaresti „terepélményünk” nyújtott (főképpen a Bulandrában, Liviu Ciulei színházában), az most majdnem teljes szinképpé állt össze, legalább egy hétre olyan színházi-közéleti atmoszférát teremtve Kolozsvárt, amiről a Bukarestben élők nemegyszer mesélnek. És ha az első „antológiára” hivatalos Bulandra, Nottara, Giulești, Teatrul de Comedie, Teatrul Mic (pontosabban Teatrul Foarte Mic) s a bukaresti főiskolások színpada mellett a temesvári, marosvásárhelyi és kolozsvári Nemzeti Színház, valamint a pár héttel előbb idelátogató nagyváradi román társulat előadásait is tekintetbe vesszük, nyugodtan megpróbálkozhatnánk az egész kortársi román színházi életet valamiféle összegezésével. Beleértve a drámaírók és színpadi szerzők törekvéseit is, hiszen valóban tekintélyes a bemutatott darabok íróinak névsora: Horia Lovinescu, Paul Everac, Marin Sorescu, Dumitru Radu Popescu, Fănuș Neagu, Dumitru Solomon, Tudor Popescu, Ecaterina Oproiu, Teodor Mazilu, Paul Cornel Chitic. (En ide számítom Alexandru Severt is, akinek *Un os pentru un câine mort* — Csontot a döglött kutyának — című, figyelemreméltó darabját éppen most játssza sorozatban, sikerrel a kolozsvári román együttes.) A rendezvény rangját, felvonulás-jellegét nem utolsósorban az országos hírű színészek biztosították, olyanok, mint George Constantin, Mircea Albulescu, Amza Pelea (hovatovább ebbe a kategóriába kell sorolnunk a kolozsvári Nușcutu is, aki Alexandru Sever darabjában remekelt); film- és tévésztárok vonzották a közönséget, Gina Patrichi, Octavian Cotescu, Aurel Giurumia, Sanda Toma, Iurie Darie, Tamara Buciuceanu például — jó néhányan különböző címek és díjak birtokosai (igy a *Szépségverseny* kegyetlenül harsány hangadója, Cornel Vulpe vagy a Sorescu-vígjátékban kitűnő Constantin Báltărețu — ő az idén kapta meg az A. T. M.-től az év legjobb alakításának a díját). A rendezők közül inkább a fiatalabbak képviseltették magukat; mindenesetre Alexa Visarion, Dan Micu, Florin Fătulescu és Alexandru Tocilescu nemcsak nemzedéküket képviselték méltóképpen, hanem az egy-két évtizede az országhatárokon túl is számon tartott román rendezőiskolat. (Harag Györgyről nem itt a helye külön szólnunk — noha az „antológia” romániai magyar meghívottjaként a Kolozsvári Állami Magyar Színház az ő igényes rendezésében játszotta el, újította fel ebből az alkalomból Huszár Sándor *A mennybemenetel elmarad* című darabját.)

Persze, a legfényesebb nevek szerepeltetése ellenére is lehet egy antológia szürke, unalmas. Hogy a kolozsvári távol állt ettől, azt a részben már említett drámáknak, vígjátékoknak — s ami (színházról lévén szó) ennél több: maguknak az előadásoknak tulajdoníthatjuk. Noha a rendezvénysorozat megnevezésében a kortársi jelleg csak a darabok megszületésének időpontjára és nem a tárgykorra, a cselekmény idejére vonatkozott („Antologia spectacolelor cu piese românești contemporane”) — a politikai színház fesztiváljának Temesvár ad otthont —, a kolozsvári színházi hét a legmaibb jelen vagy a jelenben érzékelhető közelmúlt jegyében zajlott. Történelmi drámákat hiába kerestünk volna tehát a műsorban; még olyan izgalmas, közvetlenül hozzánk szóló színpadi mű és előadás helyett is, mint ilyengen Sorescutól (illetve Dan Micu rendezőtől) a *Răceala* (Hideglelés), inkább a sokfelé közönségsikert arató, magyarul is játszott Oproiu-darabot hozták el, az *Interjú*t. Aminek következtében a Bulandra Színház felszínesebben mutatkozott be ezúttal, a konkrét sorsproblémáknak vagy a mélyen megragadott általános emberinek egy női-riportos, majdhogynem feminista változatát láthattuk — bár egyes jeleneteiben ez sem volt érdektelen. A színpadi hatásesszközökben szintén nem váltogatós *Szépségverseny*, Tudor Popescu komédiája itt és most többet jelentett viszont Alexandru Tocilescu-féle, a hivatali előkelőségeket csöppet sem kímélő, a harsányságot tehát nem öncélúan vállaló változatában. Az talán túlzás, hogy a *Szépségverseny*t Caragiale nem halványuló remekéhez, az *Elvesztett levél*hez próbáljuk hasonlítani (Ion Cocora ezt teszi az „antológia” hetilap terjedelmű, újság formátumú műsorfüzetében), „a nagy hal felfalja a kis halat” igazsága azonban valóban itt is érvényesül; és tényleg párhuzam vonható a Kótyagos Polgár „kire szavazzak?” s a kutyaszépségverseny zsűriének „kit díjazunk?” kérdése között. (Cocora további Caragiale-jellemzést is idéz, magyarázatul: „curat murdar, coane Fănică!” — vagyis: tisztára piszokság, Stefi úr...) A nyíltszíni fürdetések helyzetkomikurnán túl van ebben az ügyes darabban és a nem kevésbé jól megkomponált „vígshízi” előadásban olyan központi mag, amely nem csupán a rekeszizmainkat foglalkoztathatja. A produkció egésze fölé emelkedő két színész, Cornel Vulpe és Aurel Giurumea pedig emlékezetes színpadi karikatúrát teremt, amelyben a megalkuvás és hízélgés a nav hajthatatlansággal kerül szembe; a deus ex machina ehhez a küzdelemhez képest másodlagos — jóllehet a szerző jó érzékel találta meg a kiutat a maga bonyolította konfliktushelyzetből.

Aki a közelmúlt (és utalásokban a régmúlt) felé nyit ablakot, aki annyi félig lezárt vagy lezáratlan iratsomót, pert nyit újra, mint D. R. Popescu az *Avar lovas-sírban*, az természetesen nehezebb helyzetbe hozza önmagát, hőseit és nézőit. Regényeihez hasonló módon, Dumitru Radu Popescu drámában sem korlátozza fantáziáját, ő aztán igazán nincs tekintettel a klasszikus hármasszabály akár valamiféle mai csökevényére — hiszen új, a temesváriak jóvoltából Kolozsvárt is látható drámájának a címét is hosszú kimondani: *Studiul osteologic al unui schelet de cal dintr-un mormint avar din Transilvania* (ezt szelídítette a fordításban *Avar lovas-sírrá* Veress Zoltán; a magyar szöveg a budapesti Színház című lap 1981. januári számának mellékleteként olvasható). A nyíltan fasiszta fajúldozás éveitől jószerivel máig követi a kiválasztott figurákat, az avar sírok iránt érdeklődő Eduardot csakúgy, mint az ötvenes évek Micisapkását, aki élet és halál urának, elvvé emelkedett végrehajtnak hiszi magát (hiheti is jó ideig). A különféle végletek képviselői közt megteremtődnek az átmenetek, a lényeg azonban a szerző felfogása szerint nem a kiegyenlítődés, hanem a népi-nemzeti állandóság, amelyet a mindent túlélő parasztasszony, Mária testesít meg. Történelmi változások, tragédiák után és közben sem feledkezik meg a tyúkok etetéséről, a juhnyírásról, hogy ezzel az énekkel zárja le a drámai történéseket: „Nem jutunk be, kedvesem, mert nem élünk kegyesen, vagy ha mégis valahun, hát a hátsó kiskapun: komámasszony, én meg te, csak így jutunk a mennybe...“ Mesz-sze vezetne, ha megpróbálnánk a magunk számára rendet teremteni a rendkívül változatos és szerzteágazó, sokféle gondolatot, igenlést és tagadást, népi-történelmi mítoszt és kritikai szempontokat tartalmazó D. R. P.-i szövegben (amely összetettségében valószínűleg túltelez Popescu előző darabjain is). A temesvári rendező, Ioan Ieremia kettévágta a gordiuszi csomót, s egy-két, metaforaként használható — egyúttal színpadszervező — ötletre alapozva (lombját váltó fa, az emberek sorsát meghatározó, a fa körül körbejáró autó) a történelem menetét eléggé publicisztikusan sugallta. Ami ennél íróilag, művészileg sokkal több az *Avar lovas-sírban* — és amit annak idején Alexa Visarion az *O pasăre dintr-o altă zi* (Más napok madara) kolozsvári rendezésében érzékeltetni tudott —, az itt jórészt rejtve maradt. Ieremia, talán rendezői hajlamainak megfelelően, ismét történelmi tablót állított színpadra.

Dan Micu Lovinescu-előadását a másik végletnek nevezhetjük: a *Jocul vieții și al morții în deșertul de cenușă* (Élet és halál játéka a hamusivatagban) nagyon kulturált, kiegyensúlyozott lélektani dráma, remény és reménytelenség konfliktusa az összezártságban, egy világkatasztrófa — negatív utópia — hátterére vetítve. Káin és Ábel történetét Horia Lovinescu gyökeresen másképp időszzerűsíti, mint ahogy nagyjából ugyanebben az időben Sütő András tette (a „főlemelt fej“). Lovinescu drámai történetében tulajdonképpen az Apa (azaz Ádám) a főszereplő, az ő érzelmi fellángolása, illetve búcsúzása az élettől igazán átizzított drámailag — ezt persze a nagyformátumú színészgyéniség, George Constantin jelenléte a színpadon még inkább felfokozza. Alakítása régebbi zseniális Lear királyával egyenrangú. A Nottara Színház előadása pedig a szakmai komolyság, megbízhatóság, művészi egyensúly példaképe.

Ami azonban a kolozsvári „antológiának“ valóban saját fényt, messze előremutató jelentőséget adott, az a bevezetőben említett *Există nervi* és az *Echipa de zgomote*. Noha a két író, Sorescu és Fănuș Neagu s a két előadás, a Teatrul de Comedie és a Teatrul Giulești produkciója közé nem lehet egyenlőségjelet tenni, a kötőjelet, azt hiszem, jogosan tűntetjük fel. Mindkét darab, a négy fal nyomasztó hatása alatt, a hazug, megnyugtató elméletek érvényesülését s a lázadás elmaradását, a végtelen türelmet ábrázolja — hosszú színpadi csendben vagy elviselhetetlen zöreijben. Mindkettő hétköznapi vagy legalábbis hétköznapiként elfogadható közegben játszódik (Sorescu darabja egy városzéli tucatlakásban, a Fănuș Neagué bukaresti filmgyári műhelyben, ahol a zajbrigád, konkrétan a lódobogást vagy egyéb zörejeket előállító alkalmazottak, a Szabadság utca 14. alatt lakó Rîmniceanu család tagjai dolgoznak) — és mindkét dráma cselekménye, az alaphelyzet logikus továbbgondolásával, abszurdba vált át. Összehangzásuk azért különösen elgondolkodtató, mert sem Sorescu, sem Fănuș Neagu nem tagadja meg korábbi önmagát: az *Există nervi*-et ugyanaz a költőiség élteti, amely a *Ioanát* (Jónás), a *Paraclicerult* (A sekrestyés), a *Matcát* (Anyaföld), sőt a váradiaiktól most látható *Casa evantail* (A legyező-ház) is áthatja; Fănuș Neagu viszont ezúttal sem metaforákban gondolkodik, pontosabban saját mitológiáját látatja a kiválasztott drámahősökben, a vad bölény emléke s a hóhér éppoly valóságos e különös manézsban, mint a végletes kiszolgáltatottság, a drill. (Nicolaie Balotă meggyőzően elemzi ebben a vonatkozásban az *Echipa de zgomote* kapcsolatát a szerző többi, prózai művével.)

Az abszurd mindkét változata, a sorescui és a Fănuș Neagu-i, lélegzet-állító — az utóbbi azonban kegyetlenebb. Sorescu, amikor robbanásig feszítette a lakásban értelmetlenül összekerült emberek szembesítését (egyre lehetlenebb a helyzet, hiszen a ház nem vonat, sehová sem lehet utazni rajta, hiába képzelik vagy mondják annak!), ablakot tár a kozmoszba — és ez legalább költői vágyként visszahoz a színpadra valami emberit. Florin Fătulesscu legjobb rendezői megoldása — az indító képből némán egymásnak feszülő két figura mellett — épp a zárókép lírai álomszerű kivetítése, a többszöri váltás a „földi“ és az „égi“ között. Alexa Visarion ugyancsak a szerzői szöveg szellemében fokozza tovább, a teljes elviselhetlenségig, a megaláztatástól és kiszolgáltatottságtól már üvöltő, egymás torkát is elharapni kész (a kinti vérebeikkel versenyző), mégis a láthatatlan személy parancsszavának engedelmességek emberek — és a nézők — szenvedését. Kegyetlen színház ez, látványos kegyetlenségek nélkül is, mert egy lelki (kollektív) mechanizmust gondol következetesen végig, és ábrázol egyértelműen. (Albee tud ilyen kérlelhetetlen lenni hőseivel; és a fiatal Tompa Gábor rendezésében láttam legutóbb felfokozni, túlcitálni rokon pszichikai helyzetet, a *Mese az állatkertben* marosvásárhelyi előadásán; de erről külön kell majd írni, megközelítve az elemi erejű élményt.) És a csapat tagjai, a Giulești Színház művészei, fenntartás nélkül követik a rendezőt, aminek eredményeként nemcsak egy-egy ragyogó alakítás születik (a Mircea Albulescué és a Dorina Lazăré mindenekelőtt), hanem olyan együttes teljesítmény, amilyenre a legjobb színházakban is ritkán van példa. Ilyenformán végül is egy hatalmas színházi metaforaként hat a „zajbrigád“ tragédiája, olyan kiáltásként, amit nem meghallani teljes sükettség kell. Ez az a színházi alkotás — darab, rendezés, színészi játék —, amelyet maradéktalanul exportképesnek vélünk, de amelyre itt, a belföldi piacon ugyancsak a legnagyobb szükség van.

De honnan táplálkozik a mai román színház? Hogyan képes annyi új tehetőséget kitermelni? A bukaresti színművészeti főiskolások 1982-es bemutatkozása Dumitru Solomon *Intre etaje* (Emeletek között) című darabjában, úgy tűnik, választ ad a kérdésre. Ezen a főiskolán a jelek szerint a lehető legkomolyabban veszik a mesterséget — a művészi felelősséget. Ahol egy Amza Pelea nemcsak tanári minőségében, hanem színésztársaként is szigorú, féltő szeretettel irányítja a pályán most indulókat, ahol a drámai gyakorlat gondolati tisztázást és ötletességét, művészi ösztönösséget is jelent (erről szól, szerencsésen, Dumitru Solomon, illetve ez a kerete okos játéknak) — ott elképzelhető, hogy kinevelődnek a holnap színészei és rendezői. (Egyébként Tompa Gábor is ennek a főiskolának ifjú végzettje.) Ha valahol, hát itt van értelme a türelemnek. Hogy a következő színésznevezések még következetesebbek legyenek a színpadi igazság — s az életigazságok — keresésében, és még türelmetlenebbül követeljék a nézőtől az azonosulást mindazzal, amit jónak-szépnek hisznek, s a szakítást azzal, ami embertelen, képtelen, elviselhetetlen.

Ui. Beszámolóm végén nyugtalanul nézek vissza a sok névre, a terjedelmes címlistára. Önmagamnak talán jó emlékeztető akár egy könyvnyi tanulmányhoz vagy esszéisztikus hangulatképhez a nyolcvanas évek elejéről — de mit olvas ki belőle az, aki nem lehetett jelen ezeken a kolozsvári forró színházi esteken? Vajon sikerült-e megéreztetnem legalább a közöset, színpad és nézőtér egymásra találását a színházesztétikai medret kapott indulatban s a megkönnyebbítő kacagásban? Mert arról nem táplállok illúziókat, hogy az egyediből, a sajátosból is megragadhattam valamit. A kortárs román színházművészetet fémjelző főbb törekvésekhez alighanem csak úgy juthattam volna közelebb, ha egy-két előadásra összpontosítok, ha néhány egyéniségre figyelek — azokra, akiknek (a kifejezés legpozitívabb értelmében) sikerült sokkolniuk a közönséget. Talán nem is szabályos színházi elemzést kellett volna írni, hanem (ma divatos szóval:) esettanulmányt például az *Există nervi* vagy még inkább az *Echipa de zgomote* előadásáról 1982. március elején, a Győzelem téri román Nemzeti Színházban.

A drámaíróknak könnyebb a dolga, mint a kritikusnak? Hát a rendezőnek? A színésznek? Vagy tehetség kérdése az egész? Megnyugtatom egyelőre magam, hogy Visarion kalandja is a zajbrigáddal még 1971-ben kezdődött, és csak tíz évvel később juthatott el ehhez az eredményhez...

KEZESSÉG

Múzeum az idő ködében

KORUNK
PRÓZÁJA

Az éjszakát aránylag nyugodtan töltötte. Azok a kisebb görcsök, amelyek egyszer-kétszer magához térítették, mulékonyaknak bizonyultak, hamarosan visszasüllyedhetett az alátató okozta ernyedtség kábulatába. Reggel már hatkor nagy zajjal bevonult a takarítónő, hozta vízzel telt vedrét s a kefeseprút, a rágöngyölt felmosóronggyal. Az álom azonnal kiszökött mindannyiuk

szeméből, elkezdődött az új nap, megszokott rendjével és leselkedő veszedelmeivel. Megvolt a reggeli, megvolt a vizit, Zolti most is kedves volt hozzá, de mintha sietősebben intézte volna el, mint előző nap. Ezen nem ütközött meg, rengeteg gond nehezédhet a vállára, s talán sürgős operáció is vár rá. Különben sem lát-szik bőbeszédű embernek, inkább a katonás kimértség a jellemző reá, röviden fogalmaz, a lényegre tör.

Úgy tíz óra tájt a nővér — egészen más, mint a szőke, testes és barna hajú — egy állványt helyezett el az ágya mellett, fémrúdját megfelelő magasságra állította be, majd egy palackot fogott reá.

— Klári vagyok — mutatkozott be —, megkezdjük a glukóze adagolását, tessék kényelmesen elhelyezkedni az ágyon, mert hosszan tart majd. Kérem fel-szabadítani a jobb karját.

Meztelen karján megkereste a megfelelő eret, beleszúrta egy nagyobbacska tűt, azt ragasztószalaggal több helyen is odaerősítette, majd egy gumicső s egy üvegtölcsérke segítségével a palackhoz kapcsolta. Aztán megengedte a folyadékot, vigyázva arra, hogy cseppenként, szabályos egyenletességgel jusson a vérébe. Megkezdődött a „felerősítése“.

Feküdt ott mozdulatlanul, és nézte, mint gyöngyöz csepp csepp után a kis üvegtölcsérbe és onnan a csövön át őbelé, és mindinkább elmerevedett, mindinkább kívül került a környezetén, egyre inkább a saját sorsa körvonalalaiba záródott. Egy darabig számolta a cseppeket, míg aztán már nem tudta, mit is számol, mi pereg ily kimért pontossággal, hacsak az idő nem. Igen, az idő, az órák, napok, hónapok, évek, azok csöppennek ily kitartóan és folytonosan, és halmozódnak fel az emberben. Ez a harmadik, halállal fenyegető megpróbáltatás, ami életében éri — mennyi idő telt is el a másodiktól? Bizony már több mint húsz év. Míg az első és a második közé nagyjából tíz esztendő ékelődött be, addig a második és jelenlegi megpróbáltatását két évtizednyi idő választja el egymástól. Mindenesetre csapásait szépen osztotta el a sorsa, úgy, hogy jusson belőle egy a zsenge ifjú korára, egy a krisztusi életkorra és egy a mostanira, amikor 55 évével már idősnek mondhatja magát. A hármask szám, a bűvös hármask kiteljesedett. Vajon nem azért, hogy a teljesség egyúttal a véget is jelentse? Nem érzett félelmet, de a számok mágiája néha megdöbbenően érvényesül. Második kalandja, elhurcoltatása és hazavergődése a cselekvés, az akció jegyében ment végbe, mozgás és vállalás volt, méltóan a meglett férfihoz. E harmadik viszont — az ágyhoz kötött, száználmasan leromlott, tönkrement idős ember kalandja — ki tudja, milyen eredménnyel zárul. Lesóványodva, megviselten került haza akkor is, de korántsem erőtlentül, rövid pihenő után már elindulhatott, hogy a gyökeresen megváltozott körülmények ellenére munkát és szerepet vállaljon. Ha ezt a válságot is átvészeli, vajon képes lesz-e tovább munkálkodni?

Igen, akkor volt ereje és — bátorsága is erre. Mert bátorság is kellett ahhoz, hogy munkáját újra elkezdje. A felesége, míg a távolléte alatt történekről be-

számolt neki, megemlítette azt is, hogy járt Bányai Lacinál, segítségét kérve az ő érdekében. Laci idegesen rántott egyet amúgy is rángatózó vállán, és minden közbenjárást elhárított magától. Teljesen hiábavaló lenne.

— Csak meg ne szokjön, csak ilyesmi ne jusson eszébe! — mondta az aszszonynak. — Ez kétszeres bajt zúdítana rá.

És ő megszökött, s most nem tudhatja, mi lesz ennek a következménye. Úgy indult el a rája bizott nyomtatványokkal a Népi Szövetség helyi központjába, hogy számolhatott a katonai hatóságoknak való átadatásával. Vakbuzgó emberek mindenütt akadhatnak. Éppen adta át a csomagot az egyik aktivistának, amikor valahonnan csak előbukkant Laci. Elképedve nézett rá.

— Hát te itthon vagy? Mit hoztál?

— Propagandanyomtatványokat a Szövetség központjától.

— Igen? Sikerült kiszabadítaniok?

Kissé félrevonta őt, és halkán ezt mondta neki:

— Nem, Lacikám, nem szabadított ki senki, megszöktem. Sajnos, feleségem nem juttathatta el hozzám baráti figyelmeztetésedet.

Habogott valamit, majd összeszedve magát, mintha mi sem történt volna, természetes közvetlenséggel jelentette ki:

— Hallod-e, aztán számítunk reád! A Központ bizalma kötelez. Hol fogsz dolgozni?

— Ahol eddig is, az Egyetemi Diákasztalnál.

— No, azonkívül más feladatot is vállalnod kell, kevesen vagyunk, s a tennivaló sok.

— Kérlek, a munkától sosem féltém.

— Helyes, rendben van. Majd meglátjuk, mivel bizunk meg.

Minden intézményt át kellett szervezni, köztük az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet is. E régi intézmény főtítkári tisztségébe választották meg. Az új elnök Asztalos Sándor dr. lett, a Vásárhelyi Találkozó egyik szervezője, neves ügyvéd, Sándor József pedig, az egyesület alapítója és mindvégig irányítója, a hajdani magyar párti szenátor, demokratikus érzelmeire való tekintettel mint diszelnök maradt a vezetőség tagja.

Feltette magában a kérdést: vajon ez volt az a megbízatás, amit Bányai szánt neki? Laci személyesen nem folyt be a dolgok alakulásába, a Népi Szövetség részéről Balogh Edgár szorgoskodott nagy buzgalommal az ügymenet lebonyolításán. Mozgósította a Móricz Zsigmond Népi Kollégium diákjait, a fiatal tanárokat — köztük szökevénytársát, Jóskát —, és az értelmiségből azokat, akikre az egyesület munkájában számítani lehetett. Az öreg Sándor Józseffel már korábban megértő kapcsolatai voltak, ahol lehetett, fel is használta őt a baloldal akcióiban, talán ezért bocsátotta meg neki magyar párti ténykedését, és hagyta meg az új vezetőség keretében. Abból azonban, hogy Balogh éppen őt javasolta a főtítkári tisztre, mégis arra kellett következtetnie, hogy ez már előre el volt döntve, s hogy Bányai osztotta rá e szerepet. Ha így is volt, ez nem akadályozta őt abban, hogy megbízatását megtiszteltetésnek tekintse, és igyekezzék úgy tenni eleget neki, hogy mind a köz, mind a nagy múltú intézmény hasznot lásson belőle.

Nem volt könnyű a dolga, hisz az egyre súlyosbodó közéleti gondok közepette a Diákasztal vezetése egymagában is elég terhet rakott a vállára. Egyszerre irányítani egy ilyen, a gyomrok kielégítésére szolgáló, gyakorlati jellegű intézményt, és egy másikat, amely a szellemi éhséget volt hivatva kielégíteni, egész napi elfoglaltságot, szüntelen munkát követelt. Nehezítette a helyzetét, hogy az egyesületnél sem csupán művelődési feladatok várták, hanem gazdaságiak is. Az egyesületnek régebben kiterjedt birtokai voltak különböző helyeken — többek között a gr. Kuun Kocsárd által reá hagyományozott uradalom Algyógy község-

ben —, bérházai, ingatlanai. Ezek a két világháború közt jórészt az állam tulajdonába mentek át. De még itt-ott megmaradt valami ebből a vagyonból, néhány hold föld, szőlő, lakóház formájában. Mindezeket a továbbiakban a helyszínen számba kellett vennie, a bérlőkkel tárgyalni, új szerződést kötni velük. Ezenkívül egy 48—49-es történelmi emlékmúzeummal is rendelkezett az egyesület; e múzeum anyagának szintén utána kellett néznie, merre van, „elmenekítették-e”, vagy lappang valahol. Főhetett a feje az első hetekben, hogy minderre mikor és hogyan kerit majd sort. [...]

Hullanak még a glukóze-cseppek? Hullanak, hullanak kitarthatóan. Akkor is pergett hétre hét, fásaszó munkában, hol egyik, hol másik intézménynél. A közművelődési egyesületben gyűlés gyűlés után, ilyen tervek, olyan tervek, a kopottan vagy úgy is lehetne mondani: koszosan öltözködő Sándor József, ha félig lehunytt szemmel elkezdett beszélni, a gyakorlott szónok élvezetével a végtelenig nyújtotta megnyitóját vagy felszólalását, messze elrugaszkodva a valóságtól, a múlt áttörhetetlen vonzaskörében élve. És mások is szerettek beszélni, terveket szőni, javasolni. S mindezek jegyzőkönyvbe foglalása reája hárult. Nem tudta megtagadni önmagát, ezt is a legnagyobb gonddal végezte. Olyan szép, kerek, részletes jegyzőkönyveket talán sohasem készítettek, mint ő azokon a hosszasan tartó gyűléseken! Orosz Klári, az egyesület gépirónője alig győzte lekopogtatni.

Az egyesület raktárában nagy mennyiségű könyvnyomópapírt fedezett fel, a gépirónő felvilágosítása szerint a *Hitel* című folyóirat megmaradt papírstockja volt az, amelyet a lap megszűnte után ott helyeztek el. A könyvkiadás akkor még nem indult meg, a *Világosság* című napilapon kívül más nyomtatott betű nem került a magyar olvasók kezébe. Az írók épp csak kézbe vették ismét a tollat, új, a megváltozott viszonyokat és lelkiséget tükröző irodalmi művek még nem születhettek. Azt a néhány verset, karcolatot, ami már a szabadság légkörében fogant, a Balogh Edgár szerkesztette *Világosság* adta közre. Az irodalom ebben a szakaszban még jórészt a publicisztikára korlátozódott. Főként megfelelő színdarabok hiányoztak, mind az újjászervezett színház számára, mind az éledező műkedvelő csoportoknak. Ez támasztotta benne azt a gondolatot, hogy a váratlanul birtokába jutott papírmennyiséget — nagy kincs volt ez akkor! — néhány könyv, főképp színdarab megjelentetésére használja fel. Az ötletet elfogadtatta a vezetőséggel, s most már azon törte a fejét, mi is legyen az, amit elsőként a sorozatba iktathat. Ekkor villant eszébe Nagy István *Özönvíz előtt* című drámája, amely korábban díjat nyert az Erdélyi Szépművés Céh pályázatán, amelyet az akkori színház nagy sikerrel be is mutatott, de amely nyomtatásban azóta sem jelent meg. S mi lenne alkalmasabb olvasmányul is, előadásra is ennél a színdarabnál! Az író éppen annak a polgári társadalomnak a csődjét tárja fel benne, amely most bukott meg, s azoknak az illegális harcosoknak az életébe enged bepillantást, akik áldozatos munkájukkal hozzájárultak a győzelemhez. Soha aktuálisabb mű! Beszélt barátjával, a szerzővel, és megkapta tőle a kéziratot. A szerkesztői és nyomdai munkában sokévi tapasztalattal rendelkezett, a Szépművés Céh könyveinek a fele az ő kezén ment át, szerkesztette és nyomdailag kivitelezte a *Termést*, nagyobb nehézséggel e tekintetben nem kellett megküzdenie. Felkereste hát a nyomdai intézetet, ahol szintén úgy mozgott, mint otthon, és egykettőre megállapodott velük. A művezető, akivel részleteiben beszélte meg a dolgot, egy korábbi szedő, Kiss Márton volt, miután elődjét, Szabó Zoltánt vele egyidőben vetették fogságba és hurcolták el. Szegény Szabó elsőnek kapott vérhast a csoportjukban, és az első között halt meg. Tragédiáját az tette groteszkké, hogy amikor elfogták az utcán, éppen közhirdetmények kefelevonatait vitte a győztes sereg katonai parancsnokságára! Kiss Márton s még egy-két ismerős tőle értesült kollégájuk szomorú sorsáról.

Nyomdatér bőven volt, könyvekkel nem nyaggatták a nyomdát, az *Özönvíz*

előtt így hamarosan elkészülhetett. Csinos, jól kezelhető formátumban jelent meg, *EMKE Könyvek* sorozatcím alatt. A háború után a mi tájainkon ez volt az első magyar nyelvű könyvkiadvány. Elkelt az utolsó példányig, megfelelő hasznót biztosítva az egyesületnek.

A sorozat második kötetül Madách egyfelvonásos színművét, *A civilizátort* választotta. Ezt a kevéssé ismert, már-már elfelejtett Madách-művet haladó eszmevilága tette időszerűvé, no meg az a nem elhanyagolható szempont, hogy műkedvelők is könnyen színpadra állíthatták. Mellesleg klasszikus irodalmunk jó hagyományainak ápolását is jelentette. E kötet nyomdára állításával volt éppen elfoglalva, amikor egy nap csak betoppant hozzá régi jó barátja, Bözödi. Pesti rokonaitól érkezett haza, és ott állt egymagában, azt se tudva, hova hajtsa le fejét. Volt az egyesületnek a város központjában, az Óvárban egy emeletes háza, egyetlen, ami e városban a régi ingatlanaiából megmaradt. Azt már „birtokba vette”, s tudta, hogy míg a földszintet lakják, az egész emelet üresen áll. Az összefüggő három nagyobb helyiség mellett volt ott egy kis szobácska is: ezt ajánlotta fel barátjának lakóhelyül addig, amíg további sorsáról dönt. Gyurka hálásan fogadta segítségét. Majd elmesélte, mikén ment át az ostromlott Pesten, hogy utána órála és családjáról érdeklődjék. Röviden beszámolt ő is hátborzongató odysseyjáról, és arról, hogy nemrégiben fia született.

— Mostanában csak halnak az emberek, jólesik hallani, hogy valaki születik is — mondta Gyurka, megviselt arcán egy átfutó mosollyal. Majd a barátok után érdeklődött.

— Laci? — Mármint Szabédi.

— Szentgyörgyön van, a Székely Múzeumnál dolgozik.

— Jékely?

— Ő itt, de visszavonultan él, mindössze egyetlen cikke jelent meg a *Világosságban*, éppen az írók pillanatnyi helyzetéről.

— Asztalos?

— Ő még nem került haza.

Elindult vele a házhoz, hogy birtokába adja a kis szobát. Gyurka igen jól találta, egy ember számára éppen kitűnőnek.

— A pakkjaimat egy ismerősömnél hagytam, majd felhurcolkodom. De mit csináltok ezzel a három szobával? Itt állnak majd mellettem üresen?

Ekkor — váratlanul — egy gondolat villant át agyán.

— Óriási! Kitűnő ötletet adtál! Tudsz arról, ugye, hogy az egyesületnek volt egy szabadságharcos történelmi múzeuma. Régen a Mátyás szülőházában székelt, itt né, a szomszédban, aztán elköltöztették onnan valahová.

— Igen. A Redutba — mondotta Gyurka, mint valami magától értetődő dolgot. — Meglehetősen el volt dugva a legfelső emeleten, alig látogatta valaki, de én jártam benne.

— Hát akkor megvan, ott kell keresni, hacsak össze nem pakolták, és el nem vitték. És ide kell elhozni, ebbe a három szobába, jobb helyet számára nem is találhatnánk! Most ötlött eszembe, a te szavaid nyomán. Segítségemre lehetnél ebben? Te foglalkoztál a szabadságharc korával.

Gyurka szíves örömet ráállt. Űgy egyeztek meg, hogy már másnap utána-néznék a dolognak.

De csak néhány nap múltán kerülhetett rá sor. A Diákasztalhoz kiszállt az egyetemi dolgozók szakszervezetének bizottsága, mert a hallgatók panasszal fordultak hozzájuk, hogy gyenge a koszt. És ez igaz is volt, a beszerzés mind nehezebbé vált, étolajhoz már alig jutottak hozzá, az ételek bizony soványak, zsírtalanok voltak. A szakszervezet elnökének tisztét Bartalis János töltötte be — igen, Bartalis! —, aki akkor az Egyetemi Könyvtárban dolgozott, akárcsak Jékely. Vele nem volt nehéz megértetnie a helyzetet. Intézkedtek, hogy teherautót

kapjanak, s ő meg egyik kíséretje menjenek a szomszédos megyébe, ahol étolaj tekintetében jobban állnak, és hozzanak onnan. Két napját vette igénybe ez az út, de végül is több hordó olajjal tértek vissza.

Csak ezután mehetett el Gyurkával a Redutba, hogy a múzeum anyagának utánanézhessen. A kapusfülke őre azt mondta, nincs ott semmi, az egész épület üres. De hogy nem engedtek a magukéból, végül is bebocsátotta őket, járják végig a szobákat, lássák maguk is. Helyiségről helyiségre haladtak, és valóban: pusztá termeken kívül egyéb ott nem volt. Már a legfelső emeleten is végigcsámborogtak, amikor az épületszárny legvégén, egy kisebb szobában a padlóra szórva nagy halom papírra akadtak. Megbomlott iratkötegek is voltak a csomóban, s az egészet vastag porréteg fedte. Míg a váratlan felfedezéstől meglepődve, tanácstalanul álltak ott egy pillanatig, szeme megakadt egy papírselesten, amely a többitől különváltan hevert a szemétdomb szélén. Önkéntelenül lehajolt, és kézbe vette. Halványkék papírra nőies gyöngybetűkkel írt levél volt az, „Kedves Uram” megszólítással, s amint futólag beleolvasott, látta, hogy valaki eltűnt férje után érdeklődik benne. Megfordította a papírlapot, s a levél végén aláírásként ez állott: Szendrey Júlia.

Olyan pillanat volt ez, amit sosem tud elfelejteni. Megreszketett kezében a levél, és szemét könny borította el. Mialatt odanyújtotta Gyurkának is, az érzések és gondolatok valóságos orkánja viharzott át rajta. Idő és tér összekavarodott... a sikok áttűntek egymásba, s azokra a hasonló jellegű levelekre gondolt, amelyeket akkor is száz és száz anya, feleség, testvér küldözgetett szerteszét, hogy megtudjon valamit eltűnt hozzátartozójáról. Végigolvasva ismét a levelet, most már sorról sorra, Szendrey Júlia alakja is átrajzolódott benne, az „özvegyi fátylat” eldobó, a költő emlékének könnyen hátat fordító nő helyét az eltűnt után kétségbeesetten kutató, elkeseredett, mindent megpróbáló szerelmes feleség képe foglalta el... Nagy kincsnek tekintette ezt a dokumentumot, s elhatározta, hogy az újjászervezett múzeum díszhelyére állítja majd.

Mert nem volt kétséges, hogy ez a papírhalm a múzeum keresett anyagához tartozik. De hol a tárgyi anyag? Egy, a szobához csatlakozó másik helyiségben megtalálták azt is. Hasonlóan szétdobálva vagy a falhoz támasztva ott hevert számos kisebb-nagyobb tárgy, amelyeket közelebről most nem volt értelme átvizsgálni, majd ha megkapják új és méltó helyüket. A lényeg az volt, hogy — ha ilyen szétzilált, szörnyű állapotban is — a múzeum anyaga megkerült, felkészülhetnek elszállítására és megfelelő elhelyezésére.

Ahhoz, hogy ez megtörténhessék, a szobákat előbb el kellett látnia a szükséges berendezéssel. Tárlókat, üveges vitrineket igényelt a várostól, s kellemes meglepetésére minden huzavona nélkül, azonmód megkapta azokat. Sok visszamaradt, köztulajdonba vett berendezési tárggyal rendelkezett akkoriban a város, ezek közt akadtak neki megfelelő darabok is. Gyurka ezalatt kiásta a porból a Redut-beli anyagot, s nagyjából elrendezve alkalmassá tette az elszállításra.

Több hetes megfeszített munka után — amelynek oroszlátnrészt Gyurka vállalta magára — csinos kis múzeum jött létre abban a három, kisebb teremnek is beillő szobában, jól elérhető központi helyen, az első emelet kellemes világosságában. A múzeum legértékesebb részét a Kossuth- és Damjanich-relikviák alkották, könyvek és különböző tárgyak, köztük Kossuth ceruzacsonkja, amelyet halála után Turinban az asztalán találtak, s amelynek hitelességét fia, Kossuth Ferenc igazolta néhány sorban, és Damjanich golyó átütötte zsebórája, amely egyik csatájában az életét mentette meg. Nagy értéket képviselt a múzeumban az a fényképtár, amely a szabadságharc még élő résztvevőiről készült a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben. Jobbára egyszerű emberek arca tekintett le e képekről, parasztok és kisemberek, magyarok és románok, a szabadságharc történelemkönyvekben számon nem tartott hősei vagy csupán szürke szereplői. Ritka-

ságszámba menő volt köztük az a fénykép, ami az akkor Szamosújváron raboskodó Rózsa Sándorról készült. Finom, jellegzetesen magyaros sasorr, nemes arc, a szép száj fölött pödrött bajusz, összevont szemöldök s alatta messze tekintő, bátor sasszem. Aki e képre nézett, csak egyre gondolhatott, Möricz Zsigmond regénycíme: *Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét*. Másik értéke a gyűjteménynek az a számos visszaemlékezés volt, melyeket annak idején a résztvevőkkel írtattak meg a múzeum létrehozói. Még teljesen feldolgozatlan anyagként állt ez ott, Böződi vetett rá szemet. Jelentős lapgyűjteménnyel is rendelkezett a múzeum a 48-as sajtóból.

De a látványosabb anyag a tárgyakkól került ki. Az egyik terem falán a tizenhárom vértanú arcképét láthatták az érdeklődők nagyméretű gipszdomborművek formájában. A gipszmodellről készült bronzöntvények a közben lebontott aradi emlékművet díszítették. Ott állt Petőfi kisebb méretű gipszszobra is, Köllő Miklós alkotása, amellyel annak idején megnyerte a segesvári Petőfi-szoborra kiírt pályázatot. A véglegesen kivitelezett szobor szintén a lebontás sorsára jutott. Noha nem tartozott szorosan a múzeum jellegéhez, helyet kapott még ott egy szoboralkotás: Fadrusz Mátyás-szobrának a művész által eredetileg megmintázott feje. Ezekon kívül számos kisebb tárgy sorakozott a vitrinekben: negyvennyolcas bankók, egy akkori aranypénz is, különböző méretű és alakú pisztolyok és olyan használati eszközök meg művészi csecsebecsék, amelyeket a rabságra vetett szabadságharcosok készítettek szalmából és más elérhető anyagokból — többek közt kenyérbélből — a börtönök sziklába vágott odúiban. E szerencsétlenekre emlékeztettek a szép számban ott lógó kéz- és lábbilincsek is. Egy kézzel vontatható kis ágyú pedig, a hozzá tartozó vasgolyókkal, a hegyi harcok emlékét idézte.

Szendrey Júlia levélét — úgy, ahogy elhatározta volt — a legszebb vitrin legvonzóbb pontján jól láthatóan helyezte el. A papírhalmából is kivált ott fenn a Redutban, mintegy elkülönítve magát más irományoktól, hadd álljon itt is különváltan a többi levéltől, mint egy másokkal nem azonosítható férfi másokkal nem azonosítható feleségének, „a feleségek feleségének“ meghatóan szép megnyilatkozása...

— Csepeg még az a folyadék? — ébredt a valóságra, felnyitva szemét.

Nem, már nem csepegett, akkor rántották ki a karjából a tűt, fejtették le róla a ragtapaszokat, talán éppen ettől tért magához.

Minden tagja dermedt volt a több órás mozdulatlanságtól. Ilyen hosszan moccanatlanul életében még nem feküdt, nem csoda, ha leállt benne minden, a szívet és az agyát kivéve. Az agyában peregtek emlékei, a szíve érzelemmel töltötte meg ezeket, újraélt mindent, a maga teljességében.

De az a teljesség még csak a kezdet volt, igazán teljessé akkor vált a kis múzeum története, amikor véget ért. Mert néhány év múltán az egyesület föloszlott, s vele együtt megszűnt működni a múzeum is. Anyagát, gondosan becsomagolva, az Erdélyi Múzeum Egyesületnek adták át, de nemsokára rá azt is tágabb keretek közé vonták, tárait ide-oda elosztották. Később megpróbált utána nézni a dolgoknak, megtudni, hová is kerültek a kis múzeum nagy értékű kincsei. Azonban minden próbálkozása hiábavalónak bizonyult. Választ erre sehol sem kapott. Milyen kár — sóhajtott fel akkor, és most, hogy immár józanul, ismét a valóságra nyíltan gondolta végig ezt, csak megismételhette: — Milyen kár! Az az anyag okulására lehetett volna újabb nemzedékeknek, a szabadság s az érte való küzdelem eszményét ültethette volna el lelkükbe, közös nevezőre hozva hajdani, talán ellentétes, talán csak annak látszó törekvéseket. Nagy nevelőereje hasznosan érvényesülhetett volna. Igen: milyen kár...

**KORUNK
PRÓZÁJA**

Emlékező kérdés

*Nincstelen kis nép dalosa:
Hinni? Szeretni? Lehet-e?*

1935-ben kérdezte ezt keserű magától egy romániai magyar költő, akit 1943. február 27-én munkaszolgálatosként lőttek agyon, mert valójában székely-zsidó volt, kommunista és költő. Pedig verse végén azt felelte vissza magának:

*Hinni kell hittel, lelkesen,
hitem ad kenyeret, vizet,
én kóbor, nyugtalan kutya
nem pusztulok el, mert hiszek.*

Tífuszt kapott, és lelőtték, az a valóság. Gyönyörű sors, és nem is magányos. A kérdés kérdés marad hát: mire jó a vers, miért írják annyian, ha be se takar, meg se véd? S mert a vers mindig is a hit műfaja volt, olvasója tovább kérdez: *miért* hisznek a költőemberek valamiben, amiről sokszor csak annyit bírnak mondani: jobb jövő; verseikkel azt írják körül. Amikor minden lesz majd, ami most nincsen, és mindenkinek.

Salamon Ernő hetvenéves lenne most, a maga jobb jövőjében. Sok kortársa túlélte őt, ki így, ki úgy. Sokan haltak hozzá hasonló vagy más, akár erkölcsi halált. Mégis, mindannyiuknak fel kellene tenni az elindító kérdést, mely nem is olyan nagyon „költői“ errefelé, hiszen emberek haltak bele:

*Nincstelen nép kis dalosa:
Hinni? Szeretni? Lehet-e?*

Mit felelnék erre, mindannyian, Salamon Ernő után?

Régóta már nem „a mindenséggel mérjük“ itt a költőket, inkább őszinteségük a mérce, ama sokszor halálos becsület: a tiszta beszéd hasznosabb, mint a szép. Nem az örökkévalóságnak dolgoznak itt a szellemek, hanem a holnapnak.

De fontos-e — hasznos-e? — tudnunk, mai holnapiaknak, amit Salamon Ernő a gyergyói famunkás-világról, a belső száműzetésről, a börtönökről, a maga életéről ránk hagyott? Kellene-e a nyomor s a romlás képei: van még bennünk valami, amire meg- és ráfelelnek? Ki díszíti összkomfortja falait rongyos rönkölök, csúf vénasszonyok, beteg gyermekek képeivel? Mementóként? — ugyan! Miért emlékeztetne mindez arra, ami vissza amúgy sem fordul a sűrűjével, tehát nem kell majd újra osonva eligazodnunk benne?

Ezek valóban „költői kérdések“. Szükséges, ha nem is elégséges válaszuk ugyancsak egy Salamon Ernő-verssor:

Engem az öntudatom tart.

Az tart mindannyiunkat. A Salamon Ernőével közös hit és szeretet. A hit, hogy leírva-kimondva tisztul a zavaros valóság, kiemelkednek szép és ellenséges részei, látunk akár beomlott bánya, akár a víz mélyén. Igenis, fontos tudni a ködös telepi reggel beteg köhögésekkel felszaggatott csendjét, és életbe vágóan fontos lehet egy gyom levelén csillanó esőcsepp. Hiszen — legyen olyan, amilyen — ez maga a lét; akár a tegnapi. A mi létünk, egy olyan pillanatban, amikor ráérezünk. Es hozzá hasonlóan szeretni tudjuk legnehezebb, akár legrútább pillanatában is.

Salamon Ernő földközeli költészetében ez a szeretet üt szíven. Amikor boldog eufóriában sorolja megtalált kedvesének: miből mentette ki a szerelem, a szeretet, mely a köréje halmozott rémségek között még tisztábban ragyog, s amazokat is fényébe vonja. Amikor a tiszta szobában a tiszta ruhás férfi sajogva szereti rongyos, koszos múltját s benne társait; mert az is az övé, az nevelte megértésre.

Gyönyörű sors.

Ha igaz volna, hogy a nyomor sajtolja ki az emberből az igazi költészetet, túlságosan sok lenne a zseni. De ugyanúgy igaz:

„Az, aki maga is szenvedett, nem okoz szívesen szenvedést másoknak; aki börtönök levegőjét szívta, meggondolja százszor is, míg valakit odaküld. Aki sokszor nem ebédelt, örül majd a főtt petrezselyemnek is, egy karéj kenyérről nem is beszélve. Hiszek a dolgozóknban, mert keresztülmentek az igazságtalanság, félrevezetés, kiszolgáltatottság, a szolgaság, a műveletlenség, éhezés és betegség hétrőbáján. Nem úgy, hogy minden dolgozó egy-egy gáncstalan lovaggá változott volna, vagy minden munkásasszony dicsoszorús matrónává, hanem hogy kigyöngyöztek magukból okos jóságú, tiszta tekintetű, rendületlenül bizó férfiakat és nőket — olyan élcsapatot, amilyennel rajtuk kívül más osztály vagy réteg nem dicsekedhetik. Ez a hétrőba, melyben jogunk gyökerezik a jövőhöz: ez a gyönyörű sors!”

Tiszta, hitese beszéd — a *Végrendeletben*.

Talán ezért van mégis szükségünk a költőkre, ezért *hasznosak* is: kimondják, amit velünk együtt tudnak. S ha olyan becsületesek mernek lenni, amilyenek mi a valóság szövevényében bolyongva nem sokszor lehetünk, úgy mondják ki, akár végrendeletben: életük, haláluk a tét. A fej vagy az írás.

Mivel zárul a vers, a *Gyönyörű sors*?

*a Kifosztott él s tesz oly időért,
milyenről nem is álmodott.*

Egy költőről szólva, mindig mindenkiről beszélünk.

*Ha minden tökéletes lesz a világon,
akkor is akad valaki, aki tökéletesebb.
En világbékén, úrállomásokon túl
megvert, száműzött és megölt költők
névével örökké tüntettek.*

Ezt a vallomást már Szócs Kálmán írta.

Életkora, származása és illetősége szerint lehetett volna akár a Salamon Ernő fia: a visszakérdező utóda, aki „lemondással lázít, ha nincsen jelszava”.

A gyönyörű sorsokhoz hozzátartozik az is, ami a végrendeletek teljeseése után történik. Új nemzedékek öröklék a házat, amelyben nem laktak az apák, a hitet, amelyet halálukkal hitelesítettek, egy teljes — mert más — életet, világot: mégis újra, előlről kezdik a kérdést.

Igy teljeseedik be Salamon Ernő sorsa is egy fiatalember megszakadt életében. Olyannyira különböző haláluk idején mindketten harmincegy évesek voltak. De az indító kérdés feladatként mindig fennmarad.

David Prodan köszöntése

David Prodan akadémikus az öt nyolcvanasztendősként köszöntő történészek körében őszinte, tiszta emberségű szavakkal mondotta el: örvendenie kell, és tud is igen-igen örvendeni annak, hogy munkálkodását megbecsülik. Kinek ne esnének jól annyi erőfeszítés, kemény dologtevés után a melegséget, szeretetet sugárzó szavak, az értékelő tiszteletadás igaz mondatai? Miért ne vallanók be: másokkal való kapcsolatainkban leszünk valakivé, önmagunkká, közösségben formálódunk, és mindnyájan megmérítettünk, mi tollforgatók, hogyan szolgáltuk népünket, nemzetünket, tágabban az emberi világot. A jól, hosszan, fáradságot nem ismerőn szolgálatot teljesítő David Prodan a szaklapokban, de a művelődési élet más orgánumaiban is értelemmel, szépen és megérdemelten méltatták; hiszen csak igaz jussát adták ki neki akkor, amikor könyveit, tanulmányait dicsérték, a román történetírást gazdagító, sok ezer oldalas múltbésztesését megköszönték.

Mi magunk, magyar nemzetiségű munkatársai örömmel csatlakozunk az ünnep-lökhöz. Az életmű gazdagabb annál, mintsem hogy futó, vázlatzerű bemutatására még csak gondolni is mernénk. (Egyes alkotóelemeiről Jakó Zsigmond, Demény Lajos, Kiss András, mi magunk és mások amúgy is írtak már.) Ő maga a Bolyai Tudományegyetem folyóiratában is közölt tanulmányt, társszerzője volt a nekünk annyira kedves *Kelemen Lajos Emlékkönyv*-nek, és számtalan magyar nyelvű történelmi munka lapalji jegyzeteiben, a forrásfelSORLásokban ott található a neve, figyelmet felhívóan, azt jelzően, hogy a hídverést lehet így is, nem csupán csak hídveréssel munkálni.

Történetírói munkamódszeréről azonban szükséges és hasznos is néhány szót szólnunk. Mindenekelőtt jellemző rá az eredeti források tisztelete. Első két cik-két levéltári problémákról írja. Mintaszerű kétkötetes forráskiadványában (*Urba-riile Țării Făgărașului*) meggyőződését így summázza: „főleg olyan sajátos irat-anyag kiadására van szükség, mint amilyen az urbárium, leltár, számadás, gazda-sági utasítás és így tovább, amelyek az ilyenszerű [népiségtörténeti] tanulmányok közvetlen dokumentációját alkotják. Olyan források ezek, amelyek a maguk tel-jességében, részletezettségében is konkrét módon fedik fel előttünk a feudális viszonyokat, a maguk teljes összeszövődöttségében [mutatják be] a feudális életet nem esetleges hullámszámaiban, robbanásaiban, hanem mindennapi folyamatosságá-ban, viszonyainak állandóságában.”

Vallatára fogva az információt rejtő iratokat mindig megkísérli kiformaló-dásuk, keletkezésük szerves egységében és teljességében megismerni őket. Doktori disszertációjának témájához (*Răscăla lui Horea în comitatele Cluj și Turda*) 1938-ban már a belső kapcsoltságú megyei levéltárakat kutatja. Az ilyenszerű organikus zárttságában megőrzött forrásanyaghoz úzi őt különben korai szembe-fordulása a kizárólagosságot követelő, a sok vonatkozásában avult és a heteronóm célok szolgálatában devalválódott eseménytörténettel. A vidékről ír, s az egy táborba sodorja a nagyvilágbeli élenjárókkal. A parasztkról ír, a hagyományok rendjéről, s az szintén a történeti megismerést korszerűsítő, a leghaladóbbak társává teszi. Természetesen nem csupán a téma miatt, hanem a tárgykör kínálta lehetőségek kihasználása okán. Különben a következetes forrásanalízis vezet el új módszerű vizsgálódáshoz, az pedig további feltáratlan anyag munkába vételére kötelezi. A vidék, a parasztság, a hagyományok krónikásává szegődött tudóst a szerkezet, a formákba építkező valóság érdekli. Jobbágyágtörténeti főművének (*Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*) előszavában pedig a tények, a való-ság, az intézményekben és intézményesült viszonyokban jelentkező adatok feltá-rását és az anyagi életviszonyok aprólékos kutatását jelöli meg céljaként. Vizs-gálja tehát „a hétköznapi anyagi élet általános folyamatát, a mindennapi munka-végzést mint a történeti fejlődés előrevivőjét, a munkaviszonyokat, amelyek ere-detetik a harcot”. A „tényeket” (miként a szociológiát alapozó Émile Durkheim) a biztos alapnak kijáró tisztelettel kezeli. Ha lehet, számokat gyűjt, ha nem, számlálhatóvá alakítható jelzéseket, de nagyon sokat. Mert „ahhoz, hogy az álta-lánosításig eljuthassunk — írja —, le kellett szállnunk a részletek világába, vállal-koznunk kellett aprólékos elemzésekre, s be kellett hatolnunk a viszonyok bo-nyolult mechanizmusába”. A közös, a jellemző jegyeket, a törvényszerűségeket a tények és a köztük lévő kapcsolatok sűrűjében, az apró részletek sokaságában keresi.

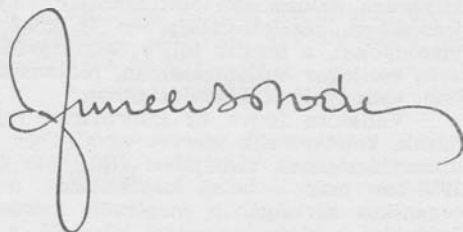
A nagy erdélyi román parasztfelkelésről írott monográfiájában (*Răscăla lui Horea*) a történeti forrásokat nagyon beszélni hagyja. Nem akar szórványos törté-nelmi tény, mint jelentőset vagy kivételeset, mint jellemzőt közölni, hanem azo-kat akarja publikálni, amelyek a közösség mentalitását tükrözik. Az értelmezés-ről pedig azt mondja: „Előbb a tények emberi tumultusukban és meztelenségükben és azután, ezekre alapozottan a jelentés”, az értelmezés kifejtése. Még a nemzeti eszmélkedésről szóló könyvében (*Supplex libellus Valachorum*) is így építkezik. Itt azonban az abszolutizmus és a felvilágosodás széles távlatában jeleníti meg a román nemzeti törekvéseket.

A David Prodan műveit olvasónak mindenekelőtt a szakmai tudás előtt kell tisztelegnie. Az a szemléletmód, amely őt uralja, ugyanis különösképpen tudás-igényes. David Prodannak nagyon sokat és bizonyosat kell tudnia a társadalom minden egyes rétegéről, minden intézményi keretéről, minden szellemi, eszmei áramlatáról ahhoz, hogy a maga módján vállalkozhasson a múlt rejtett útjain való kalauzálásra. A tények tisztelete és a megismerésükre vágyakozás ugyan-akkor rendkívül munkaigényessé is teszi a „prodani műfajt”.

Ezért gondot okozó David Prodannak valaminő történeti iskolába való besoro-lása. Munkamódja a hajdanvolt, történelmet alapozó nagy elődöt, Leopold von Rankét is helyeslésre készíthette volna, s mennyire távol került mégis tőle. A

pozitívista az ő „konkrét tényei“-ben önmagukbanvalóságokat, önálló erőt tételezett volna fel. Ő azonban a viszonyok, viszonylatok rendjében elemzi őket, s történelmi materializmusát tanúsítón elsősorban a munkára, az anyagi életviszonyokra alapoz. Az sem véletlen, hogy — elméleti-módszertani fejtegetésektől, utalásoktól való tartózkodása ellenére — életművének ünnepi szemrevételezői, munkásságának elemzői sorában mind többen rokonítják őt az Annales-iskola legjobb képviselőivel, s szemléletét hol Pierre Goubert, hol Fernand Braudel nézeteivel vetik egybe. A lényeges az, hogy korszerűnek tekintik, mint ahogyan annak látjuk mi is.

Szerettük volna életvitele példáját is mintaként fölmutatni, hiszen olyan önkéntes rendtartást szabó szigorral írta elő önmagának a sok és nehéz munkát, hogy aszkéziséért talán még sajnálnunk is kellene, ha nem tudnók, milyen sok örömet hozott az számára. Nem is kívánunk neki, a nyolcvanadik évét betöltött tudósunk más, mint sok-sok további dologtevést és pihentetőként szép napos vasárnapokat a nagy bükkí gyaloglások idejére.

A boldogító átok

Van — sok más között — egy sajátos adottsága Ince Ferencnek: nem hagyja közömbösen az embert. Vannak, akik elvetik, főleg a pályatársak; vannak, akik elismerik, főleg az előítélet-mentesek. Kifogásolható sok minden a pik-túrájában, de a mondanivalója marad. A mondanivaló, ami nagyon sokunkhoz szól. Hozzám először úgy 35-40 évvel ezelőtt, egy szinte üres, tisztán-pusztán csak hulló vízecseppeket ábrázoló festménnyel, az elhagyatottság, magány és sivar kilátástalanság számomra máig felejthetetlen kifejezésével. Ezt később, sajnos, átfestette, mert kellett a vászon, a drága vászon, újabb és újabb képekhez, mert festeni kell, festeni muszáj, és ha kenyérre nincs pénz, vászonra-festékre kell hogy legyen, mert meg kell festeni az elsüllyedt gyermekek tündérvárosát, a lesújtottságot és az elragadtatást, a szerelmet és a megaláztatást, azt, ami van, és azt, ami nincs, ha nem létezőnek jelentjük ki az álmok valóságát.

Lehetetlenül kapcsolódnak a tárgyak és emberek egymáshoz Ince képein, az arányok eretnek módon viszonyulnak az ortodox kánonhoz, a testméretek az anatómiához. Hol nem tudni, honnan jön a fény, hol meg az árnyéknak is árnyéka van. Pedig láttam tőle olyan klasszikus, régebben festett aktot, melyet vállalhatna akárhány akadémikus festő; a perspektívát pedig nem körzővel-vonalzóval kinozza ki, hanem játszik vele látszólag könnyedén, mint zsonglőr a labdáival. Rálátásokat nyújt nekünk városunkra, szédületes magasságból, és bepillantásokat a vágy, ösztön- és álomélet homályos területeire. Szabadon közlekedik az erdélyi tájak és a világűr mérhetetlen térségei között, ahova néha elragadja palettája, és repül kozmikus tájakon: félig próféta, félig tragikus Münchhausen.

Nehéz a festőnek a saját hazájában, de másutt is. Különösen, ha egyáltalán nem képes vagy nem akar lemondani az egyéniségéről, és csak úgy hajlandó festeni, ahogyan tud. Ince lassan kifesti magát az akadémikus ízü, valamikor egyedül üdvözítő, natúrához ragaszkodó szemléletből. Mindmáig azonban tudatosan megőrzött egy bizonyos szecessziós vonalvezetést egyre komplikáltabbá váló kompozícióiban. Volt, mikor szecessziós reminiscenciáit hánytorgatták fel; de mit tesz isten!? Azóta a szecesszió múltból előtörő nosztalgiahulláma utolérte Incezt és ellenlbasait is, s a negatívumból pozitívum lett. Mert a művészeti áramlatok, akárcsak a váltóáram, néha ellentétes előjelet felvéve folynak tovább.

Ince Ferenc saját külön szimbólumvilágában van gyertya, szebeni templom- és Eiffel-torony, lombok és boszorkányseprű, homokóra, földgömb, Eva almája, sze-

rencsekocka, zodiákus-ringlispil, villám és vonagló fák. De mindezekben és mindek mögött: egy vonagló lélek.

Kifejezési eszközei között — logikusan a látszólagos anarchiában — egyre nagyobb szerepet játszanak a kezek, hosszú, néhol már-már csápszerűen ható karok végén. Az utóbbi években valóságos arabeszkek fejlődtek ki a fura fonadékká komponált karokból és lábakból. Az emberi testet teljesen önkényesen torzítja — főleg nyújtja — néha homályos, de többször explicit mondanivalója szolgáltatában. Szerencsére — némely pályatársával ellentétben — vásznai jobbak, mint hozzájuk fűzőtt magyarázatai.

Teljes szubjektivitására jellemző, hogy a legfantasztikusabb mesetájakra mutatva mondja, hogy: „Itt minden táj erdélyi.“ A maga módján igazat hisz, mert ugyebár, az ember csak Erdélyben van otthon és a saját fantáziavilágában. Képzelőerejének horgonyai — ha vannak — valóban Erdélyben vannak, az erdélyi tájban, a patinás Szebenben és Kolozsváron. Ez az Erdély azonban az ő külön, saját, szinte magán-Erdélye, ahol az UFO, a mesés-valódi Repülő Csészealj is erdélyi cseréptányér, „made in Korond“, természetesen, és ahol a tündérország-erdélyi táj hegyei mögül fűzőld óriás kéz nyújtja ujjait esküre az égig. „A magam élményét vetitem világra“, mondja Incze, és ha ez a kivetítés nem mindenkinek és nem mindig világos, maradnak a külső formajegyek. Ezek segítségével azután a festőt beleygőmszőlhetik egy-egy skatulyába vagy rubrikába, ilyenféle felirattal, hogy: szecessziós, expresszionista vagy szürrealista, de az ember mindig kilóg valahol. Mert ha ugyanazok vagy hasonlóak is az alapélményeink, különbözőképpen éljük át őket, alkatumknak megfelelően, és még különbözőbb módon fejezik ki azok, akiken rajta van a művészsé levés boldogító átka.

... És ha nem hajlandó kifejezni igazul azt, amit igaznak tud, a cethal is kiköpi, legyen művész vagy próféta. Tudja ezt ő, akiben — képei tanúsága szerint — vannak prófétai hajlandóságok is, s bár nem tudja megváltani magát sem, meg akarja váltani a világot. (Bár erre is volt már példa nemcsak művészek, de komoly szociológusok és szakállas közgazdászok között is.)

A művészek könnyű: ha sárkánnyal kell megküzdenie, csak odafesti kézszen legyőzve; ha szükségét érzi, angyalszárnyakat fest magának, úgy dicsőül meg. De tud ő szárnyak nélkül, gyalog is repülni, a palettájával emelkedve messze az apró város fölé, agonizáló erőfeszítéssel.

Ezt érzi és festi a legvégső teljesítménynek: a keserűen részvétlen Város fölé emelkedni, mely gögös másoknak megadja azt, amit tőle megtagad.

Igy legalább *képein* lesz ő a főszereplő, ő van az előtérben, akár lesújtottan kúszik, akár a magasságban repül, s karjai a végtelenbe érnek.

Túlhajtott énje kozmikus nagyságában a hóna alatt tartja a földgömböt, vagy onnan nézi a földet, ahol a felhőtájak és a földi tájak már egybemosódnak.

Önbecsülésének a hosszú mellőzöttségéből származó túlzásai metaforikusan szárnyakat adnak a fantáziának és valódi-festett szárnyakat a piktornak.

Néha pedig tagadhatatlanul grandiózus látomást nyújt, egy Altdorferre, egy Brueghelre emlékeztetve.

A művészek mindig önmagukat adják, önmagukat festik, ha őszinték, de akkor is, ha hazudnak. (Habár hazug művész nincs, csak hazug festő.) Őszinte ő akkor is, mikor hihetetlen, sőt képtelen dolgokat fest. Egy elkínzott lélek, aki a maga számtalan egyéni, valódi és képzelt bajához hozzáérzi a világ bajait és tragikumát.

Sokan érzik magukat tragikus hősnek. Vannak — az egészen nagyok között is —, akik a borzadály határterületein állva formálják meg önmaguk arcképét. Caravaggio megfesti magát mint legyőzött s lefejezett Góliátot, Cristofano Allori odafesti a maga arcát a szép Judit kezében lógázó Holofernéz-fejre. Tizian Salome ezüsttálcájára helyezi a fejét, ama aszketikus próféta képében. Incze álzerényen nem ezüsttálcára, hanem saját festőpalettájára mintázza halottimaszk-önportréját.

Nem akarom Inczét az együttfelsorolás örven egy szintre helyezni a műtörténet által megszentelt nevekké, de azoknak a sorába beletartozik, akik anyagi-erkölcsi siker mellett vagy ellenére kínos-fájdalmas arcukat hagyják az utókorra. Teheti ő ezt annál is inkább, mert a siker az utóbbi időkig bizony nem nagyon üldözte.

Ebben, valamint gyötrelmes hangú önarckép-kompozícióinak létrejöttében „érdemeket szereztek“ azok a pályatársak is, akik meg nem festett nagy képüket nagyképűséggel és fölényeskedő-gyűlölködő gúnyolódással pótolják.

Mert önarcképek sorozatát festi leplezetlenül, megkínzott-meggyötört önmagát is, nemcsak a Titánt, hanem az éhezőt a szó valódi értelmében, az elismerésre — az *ithonai* elismerésre — szomjazót, mert nem vigasz, hogy a párizsi Salon des Indépendants kiállítója, ezüstérmes kitüntetettje és örökös tagja a Société des Artistes

Français-nek, azzal szemben, hogy a Képzőművészek Szövetsége kolozsvári fiókja nem tartja elég jónak arra, hogy tagja legyen. Pedig adhatna a maga fölősből fantáziát, művészi bátorságot, kompozíciós készséget, lelkiismereti elkötelezettséget a világ dolgai iránt, és még szakmai felkészültséget is jó néhány halandzsázónak — és olyanoknak, akik mindig az éppen menő formulákba kapaszkodva úszkálnak a felszínen.

Nem egy szemlélője érezheti bele — és helyettesítheti virtuális önmagát ezekbe a revelatórikus erejű, önéletrajzi ihletésű önarcképekbe. A maga nemében, a mi tájainkon szokatlan (hogy ne mondjam, páratlan) fantáziával egybekapcsolt kifejezőerő nyilvánul meg bennük, a kompozícióban, az arcon, az önkényesen, de nem értelmetlenül megnyújtott karokon-kezeken.

A festő kivetíti azt, ami belül munkál benne, és ez nemcsak a nyomás alatt túlnőtt „ego”, a szubjektív személyiség. A nagy problémák átérése igen sokszor megragadó, gondolatot és képzeletet foglalkoztató képpé érlelésben nyilvánul meg. Paradoxális módon a — néha megjátszott — nagy pózok és drámai fintorok mögött valóban tragikum van.

Vélt és valódi sérelmei elősorolásakor elmondhatná ő is Emőd Tamással:

Öklöztök? üttök? Út árkába rugtok?

Egy út, egy árok. Miért haragudtok?

Incze Ferenc festészete lehet, hogy különös, lehet, hogy szokatlan, lehet, hogy abszurd, de közömbösen nem hagy, hidegen nem hagy, nem lehet három másodperc után továbblépni a képe elől. Ócsárolni lehet, sőt szabad, de tudomásul nem venni nem lehet. Ő nem a langyos festő, neki nincsenek langyos nézői. Csodálják vagy lesajnálják, kicsinylik vagy becsülik, elvetik vagy szeretik, de el nem feleli senki.

S ha majd esetleg mégsem kerülne a festők külön paradicsomába, az Akhe-rón ama partjára semmi esetre sem fog jutni, ahol — legalábbis Dante szerint — a langyosak vannak, a közönyösek,

... kiket nem ért dicséret, sem gyalázat.

Mert dicsérjük benne a tudást, az élményteremtő-képességet, a teljes odaadást, a lobogó hitet a művészet erejében és a munkában, amelyet végez.

Ötven!

F. Nagy Éva: Napsugár-címlap

Vizuális kultúra — képes folyóirat nélkül?

Üttörő jelentőségű munkát vállalt magára Mezei József, amikor a hazai képzőművészeti közírás helyzetét mérte fel, négy sajtóorgánium két évfolyamának mennyiségi és minőségi elemzése alapján (*Képzőművészeti közírásunkról a hetvenes évek fordulóján*. Korunk, 1981. 12.). Következtetéseivel, problémafelvetésével nagyjában egyetértek, az alábbiakban tehát inkább kiegészíteném tanulmányát. Figyelmes olvasata ugyanis hiányérzetet kelt bennem.

Előljáróban meg kell jegyezni, nem lapom, az *Új Élet* belső munkatársának minőségében szívek hozzá a cikkhez. Magam is azokhoz tartozom, akiket a szerző „a képzőművészetekhez (a képzőművészekhez) is vonzó riporter”-nek nevez; kimutatásában négy művészeti tárgyú közleménnyel a tárgykörben viszonylag rendszeresen publikálók közé sorol. De éppen ezért érzem kötelességemnek — részben vitatkozva — kiegészíteni az általa bemutatott körképet. Vitára készlet az a mód, ahogyan a tanulmány „a vizuális kultúra előretörésének korában” a romániai magyar művészeti közírást elemezve mellőzi a legnagyobb példányszámban megjelenő képeslapokat (*Dolgozó Nő, Új Élet*), valamint a legnagyobb közönséget magáénak tudó televíziót. Tehát éppen azokat, amelyek elsődlegesen alkalmasak a vizuális információk széles körű terjesztésére. Amelyek, mint a tanulmány szerzője is megállapítja, „részt vesznek, illetve részt kellene hogy vegyenek, főként közönségnevelő funkcióval, a művészeti életben”. Az elemzés alapjául szolgáló lapokat, folyóiratokat a szerző természetesen a maga szempontjainak, értékítéletének megfelelően szabadon választhatja meg — ez jogában áll. Nem vitás, hogy *A Hét*, az *Utunk*, az *Igaz Szó* és a *Korunk* jelentős szolgáltatásokat és tesz hazai magyar művészeti életünknek — amiből persze nem következik, hogy a többi lap csak „másodlagosan” teljesítene hasonló jellegű feladatokat. („A romániai magyar művelődési sajtó négy orgánumát [...] vettem alapul, minthogy ezek tekinthetők elsődlegesen nemzetiségi művelődési életünk sajtófórumainak.”) Magam is azt hiszem, „inkább kevesebb, mint több joggal” ítélkezik néhány lap fölött, mellőzi őket a felmérésében. De — ismétlem — jogában áll megválasztania az elemzésre kiszemelt lapokat, amennyiben ezek alapján a művészeti népszerűsítés helyzetére valóban megalapozottan lehet következtetni. Csak hogy itt számokról van szó, és ezek alapján vitatkozom Mezei Józseffel.

Az adatokból, az elemzésből kiderül: az *Igaz Szó* két év alatt 161 képzőművészeti alkotás reprodukcióját közölte, ami az adott körülmények között egyáltalán nem kevés. Am az 1979–1980-as folyamaiban megjelentetett nyolc képzőművészeti tárgyú közleményéből következőleg „nem kíván érdemleges szerepet vállalni a romániai magyar művészeti életben”. Ha ez így van, akkor miért vizsgálja a szerző az *Igaz Szót* is ebben a vonatkozásban? Miközben mellőzi az *Új Életet*, az ország egyetlen, részben művészeti profilú képes folyóiratát, amely alakulása pillanatában kizárólag művészeti lap volt (1958–1959-ben a címe is tükrözte ezt: *Művészet*), de amelyik a későbbiekben „szenvedett” profilváltoztatások ellenére sem mondott le egyetlen pillanatra sem a művészetek tükröztetése iránti elkötelezettségéről. Indulása óta kerek huszonöt év telt el, ezalatt nem volt egyetlen olyan lapszáma sem, amelyben ne íródott volna egy, sőt több képzőművészeti tárgyú beszámoló, riport, és ne közölt volna nagyszámú reprodukciót. Ez az egyetlen folyóirat, amelynek évfolyamaiból a kései olvasó színes reprodukciók tükrében is felmérheti a hatvanas-hetvenes évek művészeti termését* Egy ilyen lapnak a szerepét, jelentőségét figyelmen kívül hagyni „a vizualitás korszakában” — ez már nem szubjektív megítélés kérdése. Ez: tévedés vagy éppen: hiba.

Mezei József írásának fő erénye, hogy elemzését adatokra alapozza. Az általam szükségesnek vélt kiegészítést én is adatokra alapozom, igaz, némileg

* Az *Új Élet* színes reprodukcióinak minősége, nyomdatechnikai okokból, sajnos, nemegyszer torz tükrö volt az eredeti műnek. Újabban viszont már csak fekete-fehér képek jelennek meg a lapban. (A szerk.)

kényelmesebb megoldást választva, ugyanis érvelésem alátámasztására elegendőnek véltem egyetlen évfolyam feldolgozását. Íme, az 1980-ban megjelent, 24 számra vonatkozó statisztika.

Ebben az évben, az ipar- és népművészeti alkotásokat is tükröző írások illusztrációjaként, a képzőművészeket bemutató fényképeket beleértve, a lapban összesen 140 reprodukció jelent meg (85 fekete-fehér, 55 színes, ezek között nagyformátumú, egész oldalas, kivágható és bekeretezhető hátlapok). A képzőművészeti tárgyú tudósítások, kiállítási beszámolók, műterem-látogatásokról szóló riportok száma: 57. Igaz, a tudósítások, beszámolók, ritka kivételtől eltekintve, „nyúlfarknyiak”, de ezen belül egyetlen év alatt 71 alkotó művész munkásságáról adnak hírt (illetve, hogy ne hamisítsák a tényleges helyzetet: az írások közül néhány történelmi jellegű, szerepel közöttük Barabás Miklóst megidéző is). Huszonkilenc szerző írta az említett írásokat. Ennyit a számokról.

Mezei József, utalván mindenekelőtt *A Héttben* megjelent anyagokra, a „nyúlfarknyi” megjelölést pejoratív értelemben használja. Elgondolkoztató szempont. A világ jelentős művészeti, kulturális folyóiratainak gyakorlatából tudjuk: a szerkesztőségek egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az ilyen kis terjedelmű írásoknak. A kis terjedelem nem azonos a minőségi engedménnyel — ezt Mezei József mint gyakorló szerkesztő bizonyára maga is tudja. (Más kérdés, hogy vannak művészeti közíróink, kritikusaink, akik terjedelmes — olykor terjedős — tanulmányaik számára nehezen találhatnak közlési lehetőséget.) A mai szerkesztési feltételek között, amikor minden egyes művelődési-társadalmi profilú lapunk legalább két-három szakfolyóirat hiányát hivatott pótolni, a rövid anyagok igénylése természetes. Am ettől eltekintve: egy képezlap esetében ez sajátos követelmény is, kevés szöveg, sok kép — ebben is „a vizuális korszak” követeli a maga jussát.

Jómagam — és itt már nem értek egyet a szerző álláspontjával — egyenesen *A Hétt* (és következősképp az *Új Élet*) érdemének tartom, hogy kialakított egy olyan munkatársi hálózatot, amely tud vagy legalábbis kísérletet tesz röviden, velősen írni. A *Le Monde* kritikásai tíz mondatban emeltek az égbe, vagy rántottak le a sárba kiállító művészeket, és ezek a rövid írások szakmai szempontból is apró kis remekműveknek bizonyultak. Nálunk szegény Varga Katalin volt az, aki úgy tűnt: értett ehhez az írólag-szakmailag egyaránt megalapozott, rövid műbírálathoz. Csak remélni lehet, hogy lesznek hasonló képességű követői. Az *Új Élet* e tekintetben igyekezett rávenni munkatársait a rövid írások gyakorlására. Azt nem merném állítani, hogy teljes sikerrel. Tény, hogy huszonkilenc szerző között nagyjából ugyanazokkal a nevekkel találkozunk, mint a feldolgozott két hetilap és két folyóirat hasábjain. Közöttük: Banner Zoltán, Borghida István, Ditrói Ervin, Gazda József, Jánosházy György, Murádin Jenő, E. Szabó Ilona. Ugyanazok, akik képzőművészeti kiadványok, kismonográfiák szerzőiként is nevet szereztek. Vajon a rövid műfaj náluk is minőségi megalkuvással járna?

Végezetül csak annyit: az *Új Élet*, akár a *Korunk*, a szerkesztőségi szobáit hosszú évek óta a kiállító művészek rendelkezésére bocsátotta. Az *Új Élet* Galéria kiállításai már az ötvenedik sorszám felé közelednek; az már a szerkesztőség hibája, hogy nem tudta olyan társadalmi eseményre izmosítani a megnyitókat, mint teszi azt a *Korunk*. De ötven kiállítás! — a mai, teremszüke időkben, amikor egy-egy művésznek évekig kell várakoznia, hogy a közönség elé léphessen, olyan tett, amit szintén nem szabad figyelmen kívül hagyni.

Lenne itt még sok minden, amiről szólni kellene, egyebek között az állami mecénatúráról, amelyet tapasztalatom szerint ma már hatékonyan kiegészít a miniatűr magángűjteményeket kialakító — nagyobbrészt értelmiségiekből verbuválódó — vásárlóerővel rendelkező réteg; szólni lehetne arról is, hogyan furakodik be a művészeti produktumot kereső-vásárló műgyűjtő bizalmába az álamatőr, aki valahol a giccs fölött, de az értékálló alkotás szintje alatti tákolmányaival elárastotta a piacot. De érdemben csak akkor lehet e téren is következtetéseket megfogalmazni, ha valaki — mint Mezei József — ilyen irányban is számszerű vizsgálatokat végezne. Ijesztő adatokat gyűjtene össze — az utóbbi években az amatőrmozgalomban tapasztalható fellendülés káros melléktermékéről, árnyoldaláról, az álamatőrség terjedéséről. Úgyes kezű ügyeskedők a második, rejtett gazdaság szolgálatába állították a kép- és szoborgyártást — elegendő körülnézni orvosok, tanárok, mérnökök, mezőgazdászok, különösen a vidéken dolgozó értelmiségiek lakásai-ban, hogy lássuk: mennyire hiányzik az a bizonyos közönségnevelő funkciója a művészeti közírásnak, kritikának. Annak idején Sóni Pál az egyik hazai ősbemutatót porrá zúzó cikke fölé azt a címet írta: „Vigyázat, nem irodalom!”

Amatőr, álamatőr festészeti-szobrászati kiállításról szóló cikkben még nem láttam azt a figyelmeztetést: „Vigyázat — nem művészet!”

Erdélyi Lajos

Közgazdászok tartozása

Meglepetéssel olvastam a *Korunk* 1982. februári számában Papp József András cikkét a közgazdasági műveltség szükségességéről. Nem értem, mit akar a szerző bizonyítani vagy elérni e cikkel? Én is közgazdász vagyok, s egyetértek a szerzővel abban, hogy „a gazdasági ismeretek, a gazdasági műveltség nálunk általában még nem foglalta el az általános kultúra rendszerében az őt méltán megillető helyét”. De ha ez így igaz, és sokan úgy érezzük, hogy ez így nincs jól, akkor mi a teendő? Erre nem kapok választ az írásból. Az egyetlen utalást egy Pillich Lászlótól idézett rész tartalmazza: „ha kialakul bennünk, közgazdászokban az írás igénye, s amennyiben kialakulnak a közgazdasági jellegű írások közlésére állandósult keretek is.”

Kezdjük az idézet második részével. Ha Papp József András számításából indulunk ki, aki szerint több mint húszezerre becsülhető a magyar anyanyelvű, gazdasági munkakörben dolgozók száma (amit szerintem még el kell osztani legalább öttel, hogy megkapjuk azok számát, akiket valóban jó középfokon érdekel a gazdaságtudomány), akkor is úgy gondolom, a keretek adottaknak tekinthetők, tudniillik ott a *Korunk*, *A Hét*, néha az *Előre* és a *Kriterion*, valamint a *Dacia* kiadó, s bizonyos vonatkozásban a *Ceres*. Vagy nyisson a *Kriterion* közgazdasági alkkiadót? Vitatom a szerző azon állítását, hogy „lapjaink pedig — kevés kivételtől eltekintve — ugyancsak mellőzik az ilyen írásokat”. Az a meglátásom, inkább hiányolják. (Zárójelben hadd említsek egy konkrét esetet. Velem történt. Még 1977–78-ban megegyeztem a *Kriterion* kiadóval egy gazdasági témájú könyv megírásában. Biztatást kaptam, dolgozni kezdtem, a bemutatott résszel meg voltak elégedve, de azután minden abbamaradt. Nem a kiadón múlott.) Megemlíteném, hogy az *Előre* eddig minden gazdasági tárgyú könyvismertetésemet közölte. Meggyőződésem, hogy elsősorban azért, mert kevés ilyen írást kapnak, és nem azért, mert jól sikerültek voltak. Szóval, még ha figyelembe vesszük azt a véleményem, hogy a kiadókban túlnyomórészt filológusok és történészek dolgoznak, s emiatt talán egy irodalmi vagy közgazdasági írás nem egyforma eséllyel indul, akkor is csak azt a következtetést tudom levonni, hogy a jó cikkeknek helyet adnak (adnának). Bárcsak annyi problémánk volna az anyagi termelés területén a mérnökökkel, mint az „írásstermelés” terén a filológusokkal!

S itt térjünk rá a Pillich László-idézet első részére, nevezetesen arra, hogy kialakult-e az írás igénye a közgazdászokban? Lehet, hogy igen, de ez önmagában még kevés. A témát nagyon kell ismerni, méghozzá az alapokat, és mindezekről illik „könnyen emészthető” stílusban írni. És ne csak a felszíni jelenségeket, a napi hullámmást reagáljuk le, hanem azokat a törvényszerűségeket is, amelyek ismeretében a következő hullám megjelenése már nem hat meglepetésként.

Úgy érzem, elnézést kell kérnem néhány szakembertől (Furdek Mátyás, Kun János, Papp József András, Tövissi Lajos, Vita László, Vorzsák Álmos), akik eddig is egyáltalán tettek valamit közgazdasági műveltségünkért, de állítom: alapvető, hozzáállásbeli hibánk, hogy mindig az elmélettel magyarázzuk a napi jelenségeket, tehát az elmélet követi (próbálja követni) a gazdaság napi eseményeit — azt a benyomást keltve az olvasóban, hogy utólag könnyű okosnak lenni —, és nem elsősorban az alapvető jelenségekkel, tendenciákkal és törvényszerűségekkkel foglalkozunk. Ne értsük félre, a csillagász is megmagyarázza minden napfogyatkozáskor a jelenséget magát, de a részletes elméleti leírás a csillagok mozgásának általános rendszerébe ágyazva már létezik, függetlenül attól, hogy mikor következik be újra napfogyatkozás.

Összefoglalva: arról, hogy a hazai magyar nyelvű gazdasági szakirodalom hiányos, elsősorban a hazai közgazdászok tehetnek. Írni kell, sok és főleg jó cikket, könyvet, s ha az olvasók ezeket olvasva jobban értik a világot, nyilván megszeretik, igényelni fogják munkánkat, s nem lesz szükség arra, hogy siránkozzunk tehetetlenségünk fölött.

Török M. László

„nincs oly tükör, kibem magam lássam”

1.1. Horváth István utolsó, gazdag alkotói szakasza — valamivel több mint tíz év — legalább három fő irányban teljesedik ki: egy nagy jelentőségű monográfiában (a *Magyaródi toronyalja* című írói falurajzban), továbbá költészetének és prózájának — az életmű jelentős részét alkotó — darabjaiban.

E szakasz verseiben a magakeresés, az emésztő önvizsgálat eszméje kerül előtérbe, a személyiség keresi helyét a társadalomban (és a megbomlott világegyetemben), s keresi azokat a szálakat, amelyek szűkebb közösségéhez fűzik és fűzhetik. És szembe kell néznie a költőnek a jelentkező öregséggel (halállal) és elmagányosodással is.

1.2. Ugyanakkor megerősödik a szándék az íróban, hogy az izzó lírai önflektio és létélmények versbe sűrítésével egyidőben az emlékezés keretei között és a higgadt elemzés módszerével is mérje föl, vegye számba élete és sorsa alakulását. Azonos kérdések fölvetése és a válaszkeresés ezekre különböző hurokon, a műnemek eltérő törvényszerűségei szerint történik.

A „Ki vagyok én?” kérdése foglalkoztatja állandóan, az önszemlélet magas igénye válik elsődlegessé versben és prózában egyaránt. (Nem véletlen az sem, hogy írói falurajzának bevezetőjében egyértelműen kijelenti e tudományos munkáról: „Én vagyok ez a könyv. De nem csak én. Az a nép is, amelyhez tartozom, amellyel — vagy amelyekkel — összefűznek a borzongató hiedelmek, varázslások, szokások, játékok, a népköltészet gazdag csillagos ege, s a nyelv, melynek egyes szavai a ködös ősidőkből visszhangoznak ide.”) A végleges válasz azonban — tudja ezt a költő — nehezen születik meg, hiszen „nincs oly tükör, kibem magam lássam” (*Azért... In: Kiáltás halál ellen. Kvár, 1973*). Számunkra létezik a Mű, államból újratemethető Horváth István emberi-művészi nagysága.

1.3. Összetett, bonyolult képlet a Horváth István-jelenség. De nemcsak e jelenség egyik, objektíve adott oldala, a korszak, hanem az egyéni-szubjektív oldal is. Előbbiről írja Cseke Péter a prózai műveket tartalmazó gyűjteményes kötet (*Kipergett magvak. Novellák, emlékezések. Sajtó alá rendezte, az utószót írta és jegyzetekkel ellátta Cseke Péter. Buk., 1981*) utószavában: „Az a történelmi korszak, amelyik a társadalom tektonikus mozgásai folytán a mélyből feltarajlotta Horváth István sorsát, és amelynek hite szerint maga is alakítója volt, még keresi helyét, hogy reális történelmi távlatba állíttassék.” Tudunk már ezt-azt e korszakról, de talán ennél még kevesebbet a belső folyamatról, mely szerint (a) Horváth István(ok) élete alakult.

E fejlődésnek, illetve tudatállapotoknak leplezetlen feltárását követhetjük nyomon — néhol magas esztétikai érték formájában — késői költészetében és emlékező prózájában, önéletrajzi regényrészletében.

1.4. Íróként, művészként a lelki kettősség, személyiségének kettős kötődése lesz központi kérdése. Lírában és emlékező prózában is. Falu és város világa ütközik meg benne egyrészt, másrészt pedig a kiemelkedő egyéniség és az őt akadályozó-befolyásoló környezet mindennapos konfliktusai épülnek be személyiségébe.

Családja teljességgel a faluhoz és a paraszti osztályhoz tartozik, ő maga is Ózdon születik, de első maradandó gyermeki élményei nagyvárosiak (szülei Budapesten szolgálnak a tizes évek elején, ahová őt is magukkal viszik). Ugyanakkor itt kell tapasztalnia a rendkívüli érzékenységgű fiúnak a társadalmi igazságtalanságot és megkülönböztetést.

Hazatérve szülőfalujába (édesapját behívják katonának), idegenként érzi magát — és viszont: környezete (gyermekek és felnőttek) őt érzi idegennek. („Szülőhelyemre visszatérve, újra csak idegenbe érkezem.”)

Íme, az a tudati kettősség, amely már korai verseiben is tükröződik, a gyermekkorban szerzett élmények által határozottatott meg. Utolsó alkotói szakaszában már általános emberi távlat jegyében alkotja az önmeghatározás nagy versét:

„Egő csillag fut. / Öntüzeben ég el. / Nincs hol lehulljon. / Csak ég és sajoj.“ (Magam keresve. In: *Tornyot raktam*. Buk., 1972.) Ugyancsak 1967-ben keletkezik a *Megválaszolóskok* című vers is, amelynek főbb eszmei pontjait a honnan jöttem — mit tettem — mi marad utánam gondolatsorral jelölhetjük.

Mohó kíváncsisága és tudásvágya ugyancsak szokatlan, rendkívüli jelenséggé teszi környezetében. „Jobban gyermek tán nem vágyott / Megismerni a világot, / A tudást, a mindenséget: / Bennem örök-lánggal égett / Nagy szerelme minden szépek. / S a vágyak csak égtek, égtek.“ (*Villás-jaág játékökröm*, 1963.) A kiválasztottak sorsa jut neki: azonos külső körülmények közt zajlott az élete a falujabeliekével, „csak egy volt más — a gondolat“ (*Mint a hegy ormán szirti kő*). Mesélőkedve, képzelőereje hozza egyszer a gyermek Horváth Istvánt kellemetlen helyzetbe. Kikacagják, mert azt mesélte — szerintük: hazudta! —, hogy repülőgépen ült. Repülőgép valóban létezik, képét Budapesten látta is az újságokban — érvel az önéletrajzról a főhős, tehát gyermekkori önmaga logikájával —, szülőfaluja határa szintén létező valóság, csupán ő nem ült a gépen, és nem repült — de ülhetett volna, ha van!

Képzelt, kitalált világával már gyermekkorában kiemelkedik környezetéből, összeütközésbe kerül vele. Mint annyszor később, felnőtként is. De ekkor, választott világában, a városban sem érzi jól magát. Iszonyodott a várostól, holott falujából azért (is) távozott, mert (írói) hajlamai nem találták megértésre, s a várostól remélte a befogadó közeg megtalálását. Találón írja Deák Tamás a gyűjteményes kötet, a *Tornyot raktam* előszavában: „a parányi Kolozsvár Babilon zűrzavarát és Ninive bűneit idézi fel riadt tudatában.“

1.5. Töredékben maradt önéletrajzi regénye (*Mint a magból kikelt fáska*, 1975—1976) gyermekkora világát, élményrétegeit boncolgatja. Szinte elmaradhatatlan része a gyermekkor minden önéletrajznak, hiszen a személyiség fejlődését döntő módon határozza meg. De nem teljes és részletes gyermekkorral ismerkedünk meg: szelektál az író, kiemel néhány jellemző mozzanatot, történetet, amelyet vagy az ő emlékezete őrzött meg, vagy másoktól, szüleitől hallott később. És magyarázza, kommentálja ezeket. Máskor meg lelki struktúrájának, kivételes érzékenységének eredete után kutat, s helyesen utal azokra a tényezőkre, amelyek már születése előtt, árvaságban, szolgasorsban felnőtt édesanyja révén befolyásolták személyiségfejlődésében: „Az ösöktől kapott gének százezer évek életanyagát hordozó gazdagsága mellé, megfogamzástól szegény anyám méhében a szakadatlan izgalmak villámkiűlései koszorúztak körül. Amit mások a faluban eszmélő koruktól évekig tanultak, édesanyám órák, napok, hetek alatt kellett hogy megtanulja. Figyelő, nemegyszer gúnyos tekintetek előtt. Ki tudná megmondani, hogy azok a villámlások is nem járultak-e hozzá, hogy nem mindennapi érzékenységű idegzettel születtem? Nem azokat is sajoztam, sajgom egy életen végig?“

Apjától a szociális érzékenységet örökölhette. Az egyik Bánffy bárónál szolgálva, éjszaka az úr birtokára mennek lopni; s a rettegő, félnék feleségnek így indokolja tettét az apa: „Mind a mű kezünk munkája után terem.“ És ez az apa, aki budapesti szolgálata béréből földet vesz falujában, részt vesz a megmozdulásokban, az 1912-es „vérvörös csütörtökön“, mint telefongyári szakmunkás. Milyen nyomokat hagyott ez vajon az apa lelkében?

Nagy kár, hogy az 1914-es háborús év őszéig juthatott el csupán élettörténetének megírásával és újraélésében. Az önéletrajzi regényrészlet azonban kiegészíthető *A király abrosza* (1950), *Amikor nem volt ég Bukarest fölött* (1973), *Fekete fellegek* (1957), *Szűzdohány* (1970) című elbeszélésekkel, amelyek az író életének egy-egy szakaszát, mozzanatát mutatják be és ábrázolják a kispika eszközeivel. Az emlékezés szálaival átszőtt írások ezek. Közülük kettő emelkedik ki mind gondolati-eszmei súlyánál fogva, mind művészi megformáltság tekintetében: a bukaresti élményekre alapozó *Amikor nem volt ég Bukarest fölött* és a két világháború közötti erdélyi falu közeletére, a paraszti-kisebbségi sorsra összpontosító *Fekete fellegek*.

2.1. A pályakezdő Horváth István elbeszélőként is alkot maradandó értéket. A Móricz- és Tamási-próza erőterében alakul pályája — akárcsak a *Termés* című folyóirat prózaeszménye. (Vö. Cseke Péter: *A Termés szerepe Horváth István világszemléletének kialakulásában*. In: *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok* — 1981. Buk., 1981.) Mindkét prózafelfogásra találunk példát a negyvenes évek első felében keletkezett elbeszélésekben. A *Kipergett magvak* (1943) a tragikus kimenetelű történet tömör előadásával, pontos megszerkesztettségével kataritikus erejű. Az ábrázolt események és a bemutatott alakok sorsa lényeges üzenet hordozója, s erre még természetes módon épül rá egy szimbolikus jelentés: a „kipergett magvak“ az elbeszélés folyamán művészi kidolgozott szimbólummá nő — a történelem viharában, a társadalomfejlődés sodrában széthulló népi-paraszti

világot jelképezi. Témája alapján is szoros kapcsolatot mutat a magyar népi irodalom akkori törekvéseivel.

A bevezető leírásban (gyermekek játszadoznak a néptelen falusi utcán) jól exponálja a paraszti szemlélet és a földkérdés ellentmondásait is (sokgyermekes család — egykezés). Az öregasszony megjelenésével felgyorsulnak az események: a negyedik gyermekkel terhes lánya „érdekében” ármánykodik a vénasszony, miáltal a család többi tagja arat a határban. Estére be is következik a baj, s másnap délre már Kalári halott. Az anya megőrül (a „bűnös” orsókkal járja a falu utcáit), és az özvegyen maradt fiatal férj is már-már öngyilkosságba menekülne, ha nem kerekedne felül benne a legutolsó pillanatban a megért „élet” iránti ősi ragaszkodás ösztöne: „... a másvilágról is visszafutott volna, hogy ne hagyja kárba menni az áldást.”

A paraszti sors fájó mélységeit sejteti a *Vasárnap* (1944) című elbeszélés is, amely ugyancsak a móríci művészet vonzásában született.

2.2. Ugyanez a zárt falusi világ a háttere a játékos hangulatokba, lírai hangnembe átsapó novelláknak. Ifjúság és szerelem, hétköznapiak és ünnepek e novellák témái; főtáru a falu (faluja) gazdag szokás- és hiedelmvilága, megkísérléi láttatni az író ember és természet egységét. Például: *A ugaron* (1944), *Ha nem születtem úrnak* (1944), *A nyakravaló* (1944), *Erdőlés* (1943), *Karácsony* (1943), *Útmarti Jóska* (1944). A Tamási-próza jegyében létrejött művek ezek. Az utóbbi novella főhőse, Útmarti Jóska (beszélő név!) a népmesék vándoraira emlékeztet leginkább, de az otthontalanság és kitzasztottság eszméje erősödik föl benne, s a szociális indulat megfogalmazásáig jut el írója.

2.3. Az 1945 után keletkezett elbeszélések egy részében folytatódik ez a gondolat — a forrongó, osztályfeszültségekkel terhes falu életét mutatja be Horváth István (*Kaszások*, 1947., *A tudós*, 1951., *Falubeliek voltak*, 1960). A *Csali gróf akar lenni?* (1952) című kisregényben a fiatal népi hatalom árnyoldalaira mutat rá. Bátor hangú írás volt abban az időben.

A *Ribnifa* (1951) című kisregény tárgya tekintetében egyedülálló alkotás Horváth István életművében: egy fogolytábor utolsó napjaival ismertet meg; a visszavonuló német csapatok tartják felügyelet alatt a táborn — kommunistákat őriznek —, és az utolsó pillanatban örült tettet hajtanak végre: likvidálják a kommunista foglyokat. Egy túlélő pártmunkástól (Gáll Mátyás) hallotta az író a borzalmas történetet.

2.4. Elbeszéléseiről szólva megkerülhetetlen kérdés a szülőföldje nyelvjárási elemeinek, az ózdi tájszóknak és kifejezéseknek túlzott használata. A szereplők beszédét szómagyarázat nélkül néha meg sem lehet érteni. Hibájul rótták fel ezt a szerzőnek, már korábban is — tudjuk meg a körültekintően összeállított jegyzetekből. Ezért (is) dolgozta át egynémely elbeszélését később. Most a korai elbeszélések sajtó alá rendezésekor Cseke Péter az 1944-es kötetet, tehát a művek eredeti változatát vette alapul. „A korai elbeszélések és későbbi változataik összehasonlító szövegvizsgálata arról győzött meg — írja Cseke —, hogy az átírás, a stilizálás eredményeképpen az egyes írások csiszoltabbá váltak ugyan, viszont sokat veszítettek eredeti színükből, hangulatukból, kifejezőerejükben.” Vajon így van ez? Az egyes művek „színét”, „hangulatát” stb. kizárólag valamely tájnyelv túlhajszolt használata biztosítja, vagy az élet- és emberábrázolás irodalmi nyelven megfogalmazott hitelessége? A szereplők tájszólásának hű utánzása még nem jelenti azok művészi ábrázolásának hitelességét is!

2.5. Meg kell mondanunk azt is, hogy néhány kivételtől eltekintve Horváth István prózai művei elsősorban saját életművének határain belül hordoznak irodalomtörténeti értéket; az adott életmű teljességének tárgyalásakor mint írójuk alkotói útjának dokumentumait kell számításba vennünk őket.

Es szintén egy monografikus tanulmányban kellene kimutatni szülőfaluja szellemi kincsének hatását Horváth István munkásságára. Annál is inkább, mert ehhez a vállalkozáshoz az alapművet (*Magyarózdi toronyalj*) éppen az író tette közkincsé.

3.1. Figyelmet érdemel *A Hold* (1975) című írás. Horváth István szemléletmódjának és írói világképének lényeges elemeit találjuk meg benne. Világképének (nem rendszerszerűen kifejtett) összegezése.

Az esti égbolton — mondja a narrátor — félelmetes üldözőként jelenik meg a Hold, amint a gépkocsiban ülő író elhagyja szülőfaluját. Ez a helyzet indítja el a reflexió és önvalomás fonalát. Feltűnő a Holdnak ez a képe, mert amíg együtt élt ő, az író a természettel, addig inkább játékosnak ismerte meg holdunkat. Most pedig szorongás fogja el. Vajon azért, mert nem a végtelen természetben szemlélheti szabadon az égitestet, hanem egy ember alkotta technikai „csodában”, a robogó gépkocsi bezártságában?

Csodálatos a gép — a kozmoszt meghódító űrhajó is —, folytatódik tovább a gondolat. De mit láthat, mit érezhet az űrhajós például? „Számára új világra tekint. De csak annyit lát, amennyit az ablak kerete megszab neki, amennyit az az öt magába zárt világ engedélyez. A teljes világ megoszlik két világgá. Egyik a végtelen, magábanvaló, másik a mesterséges, amelybe bezárkózva a teljességből zárja ki magát az ember. Ezt a ki- és bezártságot éreztem a rohanó gépkocsiban, az éjszakai úton.“

Előbbi kérdésünkre az író válaszolt — igennel. És megtaláljuk verseiben is az elveszített teljesség gondolatát. Adyra emlékeztetően írja: „A mindenség már cseréppé törtött.“ (*Óreg paraszt emberi sóhaja*, 1967.)

3.2. Horváth István azon kevés írástudók közé tartozik, akik saját mindennapi (paraszti) gyakorlatukban tapasztalták meg a világegyetem egységét és teljességét, én és nem-én egymásraultaltságát, harmóniáját. Azt a bizonyosságérzést, ami például a klasszikus görög kultúrából sugárzik felénk, s ami után a modern ember egyre reménytelenebbül sóvárog.

Versben is megfogalmazta Horváth István saját élményét: „A mindenség szíve közepében álltam, / Nagy, teremtő kedvvel / Piros alkonyokra lángot én dobáltam.“ (*Örökségem az ifjúságból*, 1963.)

Ne csodálkozzunk, ha írónk élő dialógust folytat a Holddal, az „emberi lábnyomtól pecsétes“ égitessel. Az ember járta égitest valós ténye döntő módon határozza meg ember és világ viszonyát. Ezért különbözik oly nagy mértékben a természeti létben élő ember félelme, szorongása is a maiétól. A mai ember szorongásának igazi oka ugyanis a másik ember, a Te. A régmúlt idő embere ugyan-csak szorongott, de nem tudta a szorongást.

Fejlődésében az emberi nem újabb minőség, „küszöb“ elé került. „A mai emberi tudományhoz méltó és társadalmi valóság szintjéhez mért új, másszerű gondolkodás szükséges ahhoz, hogy a megbolydult ember felülkerekedjék gyötrelmes válságán, félelmetes szorongásain. S mert válságának egyik, mélyben rejlő gyökere éppen a másiktól való állati félelem, ezt kell a küszöbön innenfelől hagynia, s túlhan rajta már csak Emberként haladni tovább az okosan szervezett fejlődés félelmetlen útján.“

3.3. Szemléletének előrelátó, tiszta emberi bölcsessége a kételyt sem kerüli meg — hogy ti. képes lesz-e erre a lépésre az emberiség —, de végső válasza pozitív: a megismerés, a tudomány embert szolgáló szerepét hangsúlyozza.

A természetet nem legyőzni kell, nem háborúban kell vele állnia az embernek, hanem ember és természet egyensúlyára, harmóniájára kell törekedni, mert — mondja ki Horváth István a végső szentenciát — „Az ember tetteiért nem a természet, önmaga felelős. De ha a tetteivel megbontja a természet szép egyensúlyát, bosszúlatlan ez sohasem marad.“

Alaptételét pedig így fogalmazza meg: „A megkettőzött Egy, a természeti és társadalmi szembeállítás szikizofrén nyugtalanságot termel azokban, akik nem egységben élnek a kettőt.“

Bizonyára ez Horváth István világnézetének legtávlatosabb, legmagasabb eszmei pontja, s ennek birtokában és követelményei alapján törekedett a rendteremtésre.

Borcsa János

Elvi viták, eszmei harcok

Ludwig Grünberg könyvének* megjelentése az olvasóközönség egyik régi elvárásának tesz eleget. A kortárs filozófia töredékeire való számos utalás (irányzatok, változatok, szerzők, recenzciók stb.) mellett mindinkább felmerült egy összefoglaló munka igénye, amely nyíltan vállalja a kérdések frontális és globális

megvitatását. Csakis a merész vitázás szellemében születhetett meg egy olyan könyv, amely differenciáltságában és összefüggéseinek teljességében mutatja be századunk filozófiai gondolkodásának alapvető vonulatait. És csakis a globális kérdésfelvetés szemszögéből világíthatott rá kellőképpen a marxizmus más elméletekkel folytatott dialógusának fő vetületeire. Fenntartás nélkül állítható, hogy Grünberg könyve az előítéletmentes dia-

* Opțiuni filozofice contemporane. Editura politică. Buc., 1981.

lógus jegyében íródott, ami önmagában tételezi a dialektikus és történelmi materializmus elveinek alkalmazását. Mindezekelőtt a marxi filozófia dogmaellenes, alkotó, pártos és harcoss jellegére gondolunk, de nem tekinthetünk el a kritikus szelekció, valamint az árnyalt megközelítés elvétől sem. A kijelölt szempontok figyelembevételével lehetőségessé válik a mai filozófiai gondolkodás irányzatainak és ezek változatainak több irányú megközelítése, illetve szembeállítás a dialektikus és történelmi materializmus álláspontjával, miáltal az eltérő vélemények vagy ellentétek mellett (bizonyos időszakban úgyszólván kizárólagosan ezekről esett szó) megfogalmazódnak az együttes útkeresés gondolatai is. A szerző figyelmesen elhatárolja az eszmei és magatartásbeli különbségeket, miközben következetesen vitába száll azokkal az irányzatokkal, amelyek ellenségesen viszonyulnak a materialista gondolkodáshoz.

Grünberg könyve, jóllehet témája közvetlenül kapcsolódik a jelenkori filozófiai gondolkodás történetéhez, mégsem pusztán filozófiatörténeti munka. „Történeti” jellege tudatosan alárendelődik egy lényegileg „filozófiai” felfogásnak. A filozófiatörténeti utalások csupán arra szolgálnak, hogy újabb szempontokból segítsenek megvilágítani egy kimondottan filozófiai-metafilozófiai kérdéskört.

Miután kifejti véleményét, miszerint Rousseau filozófiája az a „törzs”, melyből a mai filozófiai gondolkodás „ágai” kibontakoztak, a szerző ismerteti a marxista filozófiai gondolkodás és gyakorlat erejéit. Központi gondolata, hogy a dialektikus és történelmi materializmus kifejlődésének „mértani helye” a kreativitás filozófiájának és a filozófia kreativitásának metszéspontja. (41.) Ebben a tematikái és eszmei téren gyökerezve, a marxizmus tekinthető „a jelenkor egyetlen nagy és teljes filozófiájának”. (63.)

A könyv első része kritikai szellemben ismerteti és vitatja két befolyásos, nem marxista filozófiai irányzat, a neopozitivizmus és az egzisztencializmus tételét. Ezek egymással szemben is kölcsönösen ellentmondó nézeteket vallanak, ám a marxizmus álláspontjait is kétségbe vonják, egyebek között a bölcsélet síkjainak és értelmének megítélésében. A filozófia síkjait az előbbi irányzat esetében a „fogalmi elemzések”, az utóbbi iskola számára pedig a „szubjektív átlések” jelentik. A neopozitivizmus az „álproblémák” mellőzésének, illetve a „pozitivitás” és a „logikai szigor” érvényesítésének igényével lép fel. Az egzisztencialisták, ellenkezőleg, azt állítják, hogy „komoly” filozófiai kérdésként csu-

pán az kezelhető, ami az ember egyediségét, szubjektivitását és szabadságát taglalja. A két irányzat mégis elkerülhetetlenül találkozik a szubjektivizmus széles frontján, hiszen egyöntetűen vallják, hogy az ember nem haladhatja meg szubjektivitásának korlátait, és nem törhet ki valamely külső valóság síkjára, sem a megismerés, sem a cselekvés tekintetében.

E beállításokkal ellentétben, a marxista filozófiai szintézisek új felfogást valának az emberről és létkörülményeiről. Mint biológiai, pszichikai és társadalmi lény, az ember kiléphet a világba, megismerheti a valóság titkait, és ezáltal beavatkozhat fejlődésébe. Az ember nem rabja kognitív szubjektivitásának, amint a neopozitivizmus hívei állítják, de az egzisztencialista irodalomban oly előszerttel idézett szabadságra „ítélt” ember képe is hamis. Szellemi és gyakorlati kreativitása révén az ember nem csupán kivívhatja, de szélesítheti is szabadsága körét.

Ludwig Grünberg könyve a strukturalizmust „az ember halálának”, az „új filozófiát” és az „új jobboldalt” pedig „a hatalom szakralizálásának” jegyében mutatja be. Információkban, elemzésekben, egyéni eszmefuttatásokban igen gazdag fejezete ez a könyvnek, ám ezúttal a gyümölcsöző dialógus mellett (főleg a strukturalizmus megítélésében) mindinkább előtérbe kerülnek a konfrontáció motívumai. Bizonyos értelemben teljesen jogosan. A strukturalizmus egyes embertelen vagy éppen humanizmusellenes vonulatait nem lehetett elvi fenntartások nélkül hagyni, másrészt, az „új filozófia” és az „új jobboldal” heves marxizmusellenességére is eszmei, elvi következetességgel kellett válaszolni. Az utolsó fejezet a kritikai párbeszéd jegyében összegezi a pragmatizmus régebbi és újabb változatainak eredményeit, valamint a pszichoanalízis művelődés-filozófiai vetületeit.

Grünberg gondolatokban gazdag könyvét vitairatként is felfogható fejezettel zárja, nevezetesen Louis Althusser tétéleivel szemben fejt ki álláspontját „a filozófia válságával” kapcsolatosan, különös tekintettel a dialektikus materializmusra. Egy ilyen válság létezését elismervén, a szerző igyekszik kifejteni a válság vetületeit, és rámutat azokra a körülményekre, amelyek lehetővé teszik a kortárs bölcsélet tárgyilagos elemzését. „A filozófia válsága” kifejezéssel jelölt állapot meghaladását a szerző egy „novum organon dialecticum” kidolgozásával véli megvalósíthatónak. (331.) Ennek, a jelenkori filozófiai gondolkodás fogalmi és magatartási „szélsőségeinek” túlhaladása mellett, olyan elméleti és

módszertani filozófiai keretet is meg kell teremtenie, amely minél kedvezőbbben fogadhatta be a mai tudományos gondolkodás eredményeit. Véleménye szerint egy ilyen organon megvalósításának elvi támpontja csakis „a Marx által kezdeményezett filozófiai paradigma” lehet (330.), amelyet világosan és tudatosan, alkotó módon kell továbbfejleszteni. (332.) A marxista filozófia „válsága”, véli Grünberg, „a növekedés válságaként” értelmezendő. (333.)

Egy ilyen válság lehetőségének megítélése végett merül fel a közvetlenül és végletesen sarkított kérdés: „Mit jelent korunkban marxistának lenni?” A kérdés nyilván csupán elvileg merül fel, de végső soron ebben csúcsosodik ki minden vita a marxi gondolkodásról, jelenlegi helyzetéről. Álláspontját Grünberg összegező tömörséggel fogalmazza meg: „a marxizmus élő lelke a konkrét helyzetek konkrét elemzésének dialektikus módszere.” (342.) Ezt a véleményt igazolandó, több ízben hivatkozik Leninre is.

Egyetértve mindazokkal, akik elismerik a dialektikus módszer érvényességét és időszerűségét, megjegyzendőnek véljük, hogy egy módszer nem válhat életképesé, és nem őrizheti meg életerejét szilárd elméleti alapok nélkül. Ezeket az alapokat (fogalmak, ítéletek, tételek, törvények stb.) explicit módon kell körvonalazni. Szerzőnk valószínűleg úgy vélte, hogy ezek beleértendők a szövegbe. Valójában azonban igen lényeges dolog az elméleti tartalmak előtérbe helyezése és kiemelése. Nem elég ezeket csupán a feltételezés körébe utalni. Jelenleg, még ha a marxizmus egyes fogalmai időszerűtlennek tűnnek is, „marxistaként” feladatunk világosan

felmutatni azokat, amelyek megőrzik érvényességüket; és általuk válik a marxizmus fogalmilag visszavezethetlenné más irányzatokra. Tulajdonképpen minden filozófiai metodológia többféleképpen kezelhető. A módszert nem egy esetben éppen kidolgozója ellen fordították. Úgy véljük, hogy a marxizmushoz való csatlakozás nem korlátozódhat a módszer elsajátítására. Ezt megelőzőleg elméleti tartalmát is el kell ismerni. Leninnel idézve a marxi „módszer” jelentőségét, nem tekinthetünk el attól, hogy ugyancsak Lenin hangsúlyozta azt a lényeges elvi tényezőt, miszerint a marxizmus „ereje” tulajdonképpen „igazságában” rejlik.

A könyv egyéb vonatkozásainak, állításainak megvitatásától, noha erre bőven adódna alkalom (Rousseau mint az egész kortárs filozófiai gondolkodás forrása, „a dialektika dialekticizálásának” gondolata, korunk más materializmusainak tulajdonított figyelem), egyelőre eltekintünk. Annyit jegyzünk meg csupán, hogy egy könyv, amely az eszmei viták jegyében íródott, elkerülhetetlenül újabb viták forrásává válik. Ez is tagadhatatlan érdeméért könyvelhető el.

Megválaszolatlanul hagyott kérdéseitől eltekintve azonban Ludwig Grünberg új könyve példamutató marad gondolatgazdagsága, életképes elgondolásai, árnyalt szemlélete, akárcsak logikája és stílusa, jövőbe mutató vitázó szelleme és filozofikus elmélyültsége révén. Valamennyi erényét összegezve, joggal állíthatjuk, hogy ez a kötet méltó tekintélyt fog kivívni filozófiai irodalmunkban, és újabb sikerrel gazdagítja a Politikai Könyvkiadó legnépszerűbb és legrangosabb sorozatát (*Idei contemporane*).

Komáromi Béla fordítása

Ion Irimie

Nyelvünk gondjairól

A kelet-európai államok és népeik fejlődésében, mai állapotában számos hasonló vonást figyelhetünk meg mind gazdasági, művelődési, mind politikai szempontból. Ezekben az országokban a nemzetet alkotó nép mellett kisebb vagy nagyobb számban nemzetiségek is élnek. Egyik állandó gondjuk az anyanyelv ápolása. Azé a nyelv, amely nemzeti-ségi voltuknak elengedhetetlen ismérve.

Erről győződhetünk meg Jakab István nyelv művelő munkáját* olvasva.

E kötet „írásait mindennapi nyelvhasználatunk igényei hívták életre. A szerző hasznos tanácsokat ad az olvasónak, hogy miképpen kerülhetők el a kétnyelvűségből fakadó nyelvi zavarok, eligazít a köznyelvi és nyelvjárási szó-

* Jakab István: Nyelvünkről — nyelvünkért. Madách Könyvkiadó. Pozsony, 1980.

használat gyakran vitatott kérdéseiben, arra törekedve, hogy anyanyelvünket nemzetiségi magyarként is a művelt magyar köznyelv szintjén, szabatosan és szépen beszéljük — olvashatjuk a borítólapon. Az előszóban megfogalmazott elvi felfogással mindenben egyetérthetünk: „Egy magyar nyelv van. Ezt használja a magyar nemzeti társadalom, ezt használják anyanyelvükként más országok magyar nemzetiségei és szórványai. Fontos tehát, hogy ez a közös nyelv egységes, minden magyar számára egyformán érthető legyen.“ (7.) Ennek megfelelően egyetérthetünk célkitűzésével is:

„...A csehszlovákiai magyar nyelv-művelésnek egyik fontos alapelve ez a tény. Szeretnénk, ha az olvasó meg nyelvhasználatának egyik alapelveként fogadná ezt el. De nemcsak gondolatban vagy ígérettel, fogadkozással, hanem a mindennapi nyelvhasználatban való érvényesítéssel, bizonyítással is.“ (8.) Sőt a kitűzött célt szavatoló feladat-megjelöléssel is egyetérthetünk. Eszerint a nemzetiségi nyelv-művelés feladata „a magyar nyelvben már társadalmivá lett elemek megismertetése, elterjesztése a nemzetiségi magyarok közt, a magyar nyelv rendszerének, szellemének megfelelő szerkesztésmód erősítése tudatunkban s mindezzel a nyelv különfejlődésének megakadályozása.“ (7.)

Ezeket az elvi szempontokat tartja szem előtt a szerző a kötetben összegyűjtött rövid kis írások mindegyikében. Nem elvi fejtegetések, hanem a mindennapi nyelvgyakorlatból leszűrte tanulságok formájában. Nálunk sem elsősorban elvi vonatkozású cikkek írásával folyik a nyelv-művelés, hanem a sajtóban vagy a beszélt nyelvben jelentkező sajátosságok megfigyeltetésével, helyesbítésével, magyarázatával. Bennünket is az a cél vezet, hogy terjesszük azokat a nyelvi formákat, amelyek megfelelnek a normatív irodalmi, köznyelvi követelményeknek. És ezt úgy igyekszünk elérni, hogy felhívjuk a figyelmet a kerülendő jelenségekre, illetőleg bemutatjuk magyarázat kíséretében a helyes és követhető formá(k)at. S jóllehet elméleti jellegű kérdésekkel kevésbé jelentkezőnk, számos elvi kérdést tisztázunk ilyen módon.

A könyv első fejezetében Jakab István *nyelv és társadalom* összefüggését vizsgálja, és ezt a kapcsolatot a szorosabban ide vonható cikkekben példákkal is bemutatja. Tudott dolog, hogy a nyelv és a társadalom között szerves, szoros a kapcsolat, és a nyelv társadalmi csoportok alapján rétegződik. Így egy nyelven belül elkülönül egymástól a köz- és az irodalmi nyelv, elkülönülnek a tájnyelvek meg a szaknyelvek, de — amint

Jakab István is írja — „nem külön nyelvek ezek, hanem egyazon nyelvnek a különböző használati formái“. (11.)

A szaknyelvi jellegzetességek — köztudomásúan — foglalkozások, társadalmi csoportok, műveltségi szintek szerint alakulnak ki, ezért nem köthetők külön-külön területhez. A köznyelv és az irodalmi nyelv viszont — hangsúlyozza a szerző — „nemcsak egy-egy a nyelvhasználati formák közül, hanem a kettő együtt tulajdonképpen az összefogója is az egyes formáknak, s egyben a nemzeti nyelv normál szolgáltató központi típusa. Ez biztosítja a művelt nyelvhasználat egységét, s ez az eszköze a kultúra terjesztésének. Azért kell óvni és ápolni, azért kell ügyelnünk tisztaságára, hogy ezt a szerepét minél jobban betölthesse.“ (13.) Ennek érdekében a szerző mindenekelőtt szükségesnek látja, hogy a nemzetiségek ismerjék meg mindazokat az új szavakat, amelyek a magyar nyelvben az utóbbi időben létrejöttek, hogy ne kelljen más szavakkal megnevezniük az új fogalmakat. Ilyenek például a *szakmáit* 'segédmunkást szakmunkássá képez', a *súlycsökkentés* 'az az eljárás, hogy az elárúsító a számlázottnál kevesebb árut mér', az *áramtalanít* 'kikapcsolja az áramot', a *meghibásodik* '1. (gép, készülék) elromlik; 2. (élelmiszer) megromlik' és mások. Álláspontja: „nem kell minden új szót bizalmatlanul fogadni, különösen az olyat, amely szabályos szóalkotási móddal jött létre, megvan a maga szerepe a nyelvben, és a magyar nyelvterület nagy részén már meghonosodott.“ (16.) Az ilyen, elsősorban szakmai jellegű, de köznyelvivé vált szavak, kifejezések egységes használatára nálunk is felhívható a figyelem.

A nyelvjárások Jakab István szerint a nyelv kincsésbányái. Helyesen veti fel azt a kérdést, hogy a nyelvjárás ugyanolyan helyes az azt beszélők számára, mint az irodalmi és a köznyelv a normatív változatot használók érintkezésében. (Ezt a kérdést egy időben a hazai nyelv-művelés ugyancsak vitatta. Egyes szakemberek úgy vélték, hogy a nyelvjárás jellegű nyelvhasználatot nem minősíthetjük helyesnek.) A nyelvjárás jelenségek írtása szerintünk sem helyes. A társadalmi fejlődés fokozatosan — természetesen hosszú távon — írtások nélkül is kiszorítja a nyelvjárás elemeket a társadalom egészének nyelvhasználatából. A *Nyelv és társadalom* című fejezetet a nyelvhasználati segédkönyvek bemutatása zárja. (Örültünk volna, ha a szerző az itteni kiadványokra is utalt volna.)

A második, a legterjedelmesebb fejezet — érthető módon — a *Szlovák saja-*

tosságok magyar mezben című. Az itt tárgyalt jelenségek közül jórészt azokat emeljük ki, amelyek nálunk is jelentősek az együttélés hatására. Nagyon tanulságos e tekintetben az *Iskolán vagy iskolában* című kis írás. Ott a gyerek iskolára (nem iskolába) megy, internáton (és nem internátusban vagy bennlakásban vagy kollégiumban) lakik, és tanonciskolán tanul — olvashatjuk. (80.) Kevésbé választékos beszédben nálunk is hallható, hogy szakiskolán jár vagy tanul az ifjú. A jelenség részben azzal indokolható, hogy a normatív irodalmi nyelvben is így helyes: főiskolán, egyetemen, mezőgazdasági vagy zeneakadémián tanul. Viszont ki kell egészítenünk azt az állítást, hogy „A magyarban csak akkor láthatjuk el az iskola szót külvizszonyraggal [tehát -n raggal] — abban az esetben is, amikor tulajdonképpen belviszonyt akarunk kifejezni —, ha ennek 'tanfolyam' jelentése van". (81.) Ha az iskola szó valamely összetétel utótagjaként szerepel, igenis kaphat ilyen esetben -n, tehát külvizszonyragot akkor is, ha nem 'tanfolyam' jelentésű. Például a pedagógiai főiskolán, tanárképző főiskolán tanul (tanít). Ilyen példákat a szerző maga is idéz. Beszél ugyanakkor ún. alap- és középiskolai oktatásról (ebben és más cikkében is). Nem tudom, helyes-e az elemi vagy — ha tetszik — alapfokú — oktatást vagy iskolát alapiskolának nevezni. Ilyen műszót a magyar oktatási szóhasználat eddig — ismereteim szerint — nem használt. (Lehetséges, hogy szlovák nyelvi hatás, amely beszüremkedett a szerző nyelvébe.)

Több, a mi szóhasználatunkkal egyező vagy hozzá hasonló jelenséget találunk a *Szótévesztés — hibás szóválasztás* című fejezetben. Ilyen többek között a helyiség 'település' és helyiség 'terem, szoba', érem 'kitüntetésül, díjul stb. adományozott (feliratos) kis fémkorong', és érme 'fém pénzdarab', egyelőre és egyenelőre, dolgozó és munkatárs és más szavak közötti különbség. Sajnos, olykor még igényes szövegekben is találkozunk velük. Hadd említsünk meg ízeletként egy-két olyan szlovákiai sajátosságot, amelyek valójában magyar nyelvi talajon születtek, és nyelvjárási különbségekből eredően más, egymásnak merőben ellentmondó értelemben hallhatók. Kelet-Szlovákiában a kies melléknév 'szép, szemet-lelket gyönyörködtető' jelentésű, akárcsak az irodalmi nyelvben; a Csallóközben viszont 'kopár, sziklás, félreeső', azaz kietlen az értelme. A szerző szerint ez utóbbi esetben a kiesik, tehát félreeső helyre jut igével hozhatták kapcsolatba a szót, és így került át az ellentétes jelentés a fosztó-

képző nélküli alakra. — Egy másik „furcsaság“ Az „elrekeszelt“ folyó és a most épülő „műemlék“ című kis cikkben olvasható. Azt mutatja be, mire vezet a rossz fordítás. A folyót ugyanis el lehet rekeszteni duzzasztógáttal, elrekeszteni azonban ajtót, bejáratot szokás. Műemlék építését viszont ma nem lehet elkezdni, csak emlékmű-ét. Végül még egy humoros példa ugyancsak a sajtóból: az idejekorán meghalt személyről. Milyen lehet az az egyén, aki idejekorán, vagyis 'idejében, kellő időben' hal meg? Nyilván azt akarta mondani a szlovákból fordító újságíró, hogy 'korán, idő előtt' hunyt el az illető. A szóalaknak valóban az volt a régi nyelvben a jelentése, amelyet az újságíró tulajdonított neki. De időközben megváltozott a jelentése, a szerző pedig nem ismeri a szó mai értelmét. Így úznek tréfát a szavak az emberrel — olvashatjuk Jakab István könyvében. (122—124.) Tegyük hozzá: a fontos az, hogy csak olyan szavakat, kifejezéseket iktassunk szövegünkbe, amelyeknek ismerjük pontosan a jelentését.

Nem mind arany, ami fénylik címmel a szerző „divatos“ szavakat, kifejezéseket gyűjtött össze. (Közülük nálunk is kezd népszerű lenni az amennyiben köztöszó, a nagyságrendű melléknév, az állandó jelleggel kifejezés és számos körülmenyeskedő társa, a befizetést eszközözöl, bírálatot gyakorol, gyomirtást vagy térdemelést végez, hogy ne beszéljünk a rendelkezik ige főlős használatáról.) Ezek mellett beszél az ún. „agyonképzett szóféleségekről“, és szót emel a végett névutó védelmében az érdekében szemben, valamint a betűjétes terjedése ellen. Mindezekkel a megjegyzésekkel egyetérthetünk, és a mi nyelvhasználatunk jobbítására is hasznosíthatjuk őket, de egyik példája kissé merev álláspontra utal. Kifogásolja a látogatást tesz kifejezést, holott például egy államfi és kísérete tehet látogatást egy más államban, és ilyenkor nem helyettesíthető e szó szerkezet a (meg)látogat igével, mint ahogyan általában kívánatosnak tartja és tarthatjuk mi is a ragozott igealakokkal (befizet, [meg]bírá)l) vagy más igés szerkezettel történő helyettesítésüket (gyomot irt, gyomlál, térdet emel).

Igen tanulságosak a mi nyelvhasználatunk szempontjából is a *Melyik a helyesebb alak?* fejezetben tárgyalt jelenségek. A nyelvemlék irodalomban ma már általános kíváncsalmmal összhangban javasolja a vegyes hangrendű szavakban a mély hangú toldalékok előnyben részesítését a magas hangúakkal szemben (*Athénban, pozitívan, férfival*), hogy a nyelvünkben nagy arányszámban

található *e* hang gyakoriságát némileg ellensúlyozzuk.

Meggondolkoztató viszont a *Mikor nem igekötő az igekötő?* című cikk. Általánosságban helyeselhetjük az álláspontját, mely szerint sok esetben „az igekötő nem az igei utótagnak vélt alakhoz járult, hanem egy azt megelőző igealakhoz“ (164.), és emiatt nem válhat el tőle. Példái: *befolyásol, feltételez, kifogásol, kivételez, kivitelez, kivonatos, felvételizik*, valamint az *ellenőriz*. Itt is kissé túlzónak látjuk a tétel igazolására felsorolt példákat, hiszen a *nem tételiztem fel* rólad kapcsolatban például nem ítéhető el egyértelműen az igekötő hátravetése. Sőt, a ma egyre gyakoribb *nem feltételeztem rólad* forma a magam és gondolom sok más beszélő nyelvhasználatában inkább „kifogásolható“, vagy talán helyesebben szokatlan, mint a különírt. A szerző saját példáiban sem látom teljesen indokoltnak a tétel merev alkalmazását. Helyteleníti például „Az üzem a saját tervét *vitelezte ki* ebben a gyártmányban“ meg a „*Tételezzük fel*, hogy el tudja végezni“ mondatokban a hátravetett igekötős szerkezetet, holott az egybeírt alakokkal megalkotott mondatok nem ugyanazt jelentik, mint az idézettek. Az első mondatban a kifogásolt forma folyamatosságot érzékeltet a *kivitelezte* befejezett történést jelölő szóalakkal szemben. A második mondatban pedig a *be* nem fejezettség — befejezettségbeli különbséggel egy időben a határozottság tekintetében is különbség van a két megoldás (*feltételezzük: tételizzük fel*) között. Ha a nyelv lehetővé teszi, hogy kissé árnyaltabban fejezzünk ki egyes tartalmakat, használjuk ki ezeket a lehetőségeket. Egyébként — amint erre rámutattunk — a szerzőnek is az a felfogása.

A magyarországi helyesítési verse nyek nevéül szolgáló *Kazinczy-napok* mondatba iktatása kínált alkalmat a többes számú alakban használt, de egyetlen egységes fogalmat jelölő tulajdonnevek egyeztetési módjának bemutatására. Az általános szabály szerint helyes az egyes számú állítmánnyal való egyeztetés, ha a rendezvény megnevezéséről van szó: „A *Kazinczy-napok* egyetlen rendezvény neve“ (nem nevei). De ha arra gondolunk, hogy „a névben szereplő *napok* szóalak valóban napokat jelöl, tehát nemcsak *formailag* többes számú szó, hanem az általa jelölt *valóság* (ez esetben a nap) is több“, akkor „a többes számú állítmány használata a helyes“ (174.), azaz: *Megkezdődtek a Kazinczy-napok*. Ez a „kettősség“ érvényesül például a következő mondatokban: „Az Amerikai Egyesült Államok *ellene* volt a javaslatnak“ és „A Benelux álla-

mok (tehát Belgium, Hollandia, Luxemburg) *támogatták* a javaslatot“. Jakab István viszont csak ez utóbbi csoportba tartozónak tekinti a *Kárpátok, Alpok, Andok, Pireneusok* tulajdonnévi alanyú mondatokat is. Tehát „Erre a Kárpátok húzódnak“; „Az Alpok havasak“ — írja. (175.) De nem mondja meg, hogy ezek mellett is állhat egyes számú állítmány: „A Kárpátok félkörben húzódo *hegylánc*“; „Az Alpok több országon átvonuló *hegység*“ stb.

Főként stilisztikai jellegűek az igekötő jelentésmörítő meg a *fel ~ föl* igekötő használatára vonatkozó észrevételek. Az utóbbiak közül mindkettő helyes, és használatuk a változatosságot szolgálja. Az igekötő említett szerepe még inkább stilisztikai jellegű olyan példákban, amelyekből a szerző kiindul. Íme: „A nap *lemelegítette* róla a kabátot“, azaz a kabát levetésére kényszerítette. Ilyen szóhasználatra csak szépirodalmi szövegben kerülhet sor.

A *Tegyünk különbséget!* című fejezetből kiemelhetjük a nálunk is gyakori *-nál, -nél* határozóragos alakokra, a *mig...addig* páros kötőszó használatára, valamint a *Boldog újévet*, illetőleg *új évet* üdvözlét helyesírására vonatkozó észrevételeket. A hazai írás- és beszédgyakorlatban egyaránt gyakori a *-nál, -nél* más viszonyragok helyén. Ezúttal csak a szerzőtől is felvetett helyviszonyragos alak használatában megfigyelhető jelenségre térünk ki. A *-nál* ragos forma gyakran áll *-ban* toldalékos alak helyén. Ez esetben azonban ennek az ellenkezője szolgáltatott alkalmat Jakab Istvánnak a jelenség szová tételére. Példája egy újságcikk címe: „Az emberek-ről való gondoskodás a calovói nagyhizlaldában.“ Kissé humoros tartalmú cím, hiszen a „nagyhizlaldában inkább sertésekről szoktak gondoskodni, nem emberek-ről“ (219.).

Az utolsó fejezet *A nyelv és a logika*. Jakab István többfajta példán igazolja, hogy a nyelvben nem lehet mereven logikát keresni. Ezt a tényt azért és azzal hangsúlyozza, mert több olyan szavunk, kifejezésünk van, amely illogikus. Ilyen például a *nincstelen* fosztóképzős melléknév. Ez logikailag azt jelenti: *semmije nincs*, tehát *van valamije*. A *kivettek a vakbélét* kifejezés sem logikus, mert a főregnyúlványát távolítják el annak, akinek vakbélgyulladás van. De ilyen a rádióban hallható *viszonthallásra* elkészítő formula is, mert a *viszont* előtag viszonyosságot, kölcsönösséget jelölt eredetileg, ma azonban 'ismét, újra' értelemben használatos az ilyen összetételekben. A szerzővel együtt mi is csak azt mondhatjuk: ne üldözzük őket, mert jók a kialakult szerepükben, ugyanis a

közlésnek félreérthetetlen eszközei, „az egész társadalom számára ugyanízt a fogalmat“ jelölik. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy szóválasztásunkban, mondataink szerkesztésében nem kell ügyelnünk az értelmi, logikai szempontokra. Idézzünk néhány példát (hasonlókkal olykor a mi sajtóunkban is találkozhatunk): „A küldöttek az őket érdeklő és égető problémák egész palettáját vonaltatták fel“; vagy: „Az ipar és a technika fejlődése bejutott a határszéli kisvárosba, és nagy eredményeket hagyott maga után.“ Ez utóbbi példához jó érzékkel teszi hozzá Jakab: „Csak az a baj, hogy a szerző szerint *ki is vonult belőle*, ha nagy eredményeket *hagyott maga után*“ (241.); vagy: „teljesítjük célkitűzéseinket“, holott művelészet (célkitűzést) nem lehet teljesíteni. A szórendi vétség is okozhat illyenszerű logikátlan-ságot. Ezt mutatja be az „Eltévedt“ *jelzőink* című cikk. A szerző többek között ilyen szerkezetet említ: *barátságos nemzetek közötti mérközésről* ír egyik sportújság *a nemzetek közötti barátságos mérközés* helyett.

Ezt a fejezetet *A szószátyárság és a szükséztűség* című cikk zárja. A két jelenségre idézett példái közül megemlítjük tanulságképpen: „Örömmel könyvelhettük el, amikor hallottuk, hogy üzemünk képes lesz határidő előtt teljesíteni a tervét.“ Ezt így teszi tünörré és egyben helyessé: „Örömmel hallottuk, hogy üzemünk határidő előtt teljesítheti a tervét.“ És tegyük hozzá: a haté képzős származékot itt a 'valamire képes' jelentésben használta. A túlzott

szükszavúság szintén kifogásolható. Például: „A terv teljesítéséről szóló értékeléshez fűzött észrevételekre érkezett válaszokat eljuttattuk az illetékesekhez.“ Ha az egyik jelzős szerkezetet mellékmondattá alakítjuk át, megszűnik a túlzúsóftolt jelleg, és könnyen érthetővé válik a mondat. Javaslati közül ezt tartjuk szerencsésebbnek: „Azokat a válaszokat, amelyek a tervteljesítés értékeléséhez fűzött észrevételekre érkeztek, eljuttattuk az illetékesekhez.“ Tanácsa pedig: „Legjobb [...], ha sem többet, sem kevesebbet nem mondunk, csak éppen annyit, amennyit mondanivalónk félreérthetetlen közlése megkíván“ (250.). Nagyon helyes.

A kötethez felhasznált irodalom közlésével felhívja figyelmünket azokra a magyarországi, illetőleg csehszlovákiai kiadványokra, amelyekből tájékozódhatunk a mai magyar nyelv-művelés időszerű kérdéseiről. Sajnáljuk viszont, hogy nem említ egyetlen nálunk vagy Jugoszláviában megjelent kiadványt sem, pedig — amint cikkeiből és megjegyzéseinkből kitűnik — számos jelenség közös a csehszlovákiai meg a mi nyelvhasználatunkban. Nézetünk is azonosak, sőt eljárásaink sem különböznek alapvetően.

Ezzel az összevetéssel kettős célunk volt. Egyrészt rá akartunk mutatni arra, hogy nemzetiségi voltunkból adódóan milyen gondjaink vannak a nyelv-művelésben, másrészt meg az, hogy bemutassuk olvasóinknak Jakab Istvánt, a csehszlovákiai magyar nyelv-művelés legismertebb és legavatottabb szakemberét.

Gálffy Mózes

Állategészségügyi szakkönyv

Csinos külsejű könyv került a kezembe nemrég a könyvesboltban. Megörültem neki, hiszen magyar nyelvű könyv az állatok egészségvédelméről még nem jelent meg. Ezt a kötetet* haszonnal forgathatják a háztáji és egyéni állattenyésztők éppúgy, mint a termelőszövetkezetek dolgozói, s az állattenyésztési tanfolyamok vezetőinek munkáját is nagyon megkönnyíti (ők ugyanis románul tanulták a szaknyelvet, és sokszor a legegyszerűbb kifejezéseket sem tudják magyarul, kivált aki nem falun nőtt fel.)

* Nagy Miklós—Nagy Béla—Szabó Ferenc: *Háziállataink egészségvédelme*. Ceres Könyvkiadó. Buk., 1981.

A könyv szerkesztése megfelel a mindennapi életnek. Az állattenyésztőknek úgy kell tartania, gondoznia és takarmányoznia állatait, hogy azok egészségesek legyenek, s a lehető legtöbbet termeljenek. Mivel a betegségeket könnyebb megelőzni, mint gyógyítani, a kötet legelőször a környezet és a táplálkozás egészségét tárgyalja. Ennek a résznek — elsősorban a takarmányozásnak — még nagyobb teret is lehetett volna szentelni. Az általános egészségügyi rész (szerzője Nagy Miklós) után terjedelmes belgyógyászati rész (szerzője Nagy Béla) következik, majd egy-egy külön rész foglalkozik a fertőző állatbetegségekkel, illetve a parazitás megbé-

tegedésekkel (szerzője Szabó Ferenc, illetve Nagy Miklós).

A nyelvezet egyszerű, könnyen érthető, s bár a szöveget három szerző írta, viszonylag egységes. Nem ilyen azonban a parazitológiai rész. Egészen aprólékosan tárgyalja az egyes élősködők rendszerezését, régi és új némenklatúráját. A parazitológia tényleg roppant bonyolult tudomány, ha minden kórokozó féreg fejlődését tisztázni akarjuk. De nagyon egyszerűvé és közérthetővé válik, ha csak a legfontosabb betegségek okozóit igyekszünk megismertetni, és fejlődésüket csak az ellenük való védekezés szempontjából tisztázzuk. Akkor ebből a részből is elmaradhattak volna az egyszerű ember számára érthetetlen kifejezések, mint például a *parthenogenezis*, *paedogenezis* és *heterogónia* — hogy csak néhányat említsék. Jól megválogatott egyszerű szavakkal még a trichinózis okozójának bonyolult fejlődését is közérthetővé lehet tenni, s tudatosítani az emberekben, miért kell minden sertés és vaddisznó húsát állatorvossal megvizsgáltatni.

Nem kis érdeme a könyvnek, hogy gondolkodásra késztet. Olvasása közben az alábbiak jutottak eszembe a hazai állattenyésztésről.

Ha ránézünk az ország térképére, azt látjuk, hogy a Kárpátok két oldala, Máramarosszigettől Orsováig, az Érchegeység, Moldva folyókérei mind kiváló állattenyésztő területek. Előnyeik a hatalmas kiterjedésű legelők és kaszálók. Nehéz időkben inkább a takarékos, hagyományos módszerek állják meg a helyüket, mert azokat az élet alakította ki, s az idő „lefaragta” róluk a helytelen dolgokat. A parasztság az évszázadok folyamán kialakított egy legeltetési rendszert, amellyel a legtöbb állatot tartották el, a legolcsóbban, s a legtöbb tejet, húst, sajtot és gyapjút termelhették.

Az állandó istállóztatás híveivel szemben jónak látom igazát bebizonyítani. A legeltetés a legolcsóbb és a legjobb állattartási módszer. A legelőn az állatok magukat takarmányozzák, itatják és gondozzák. Öt hónapig nem kell takarmányt vinni az istállóba, almozni és trágyát hordani. Nem használnának az istállók, a szállítóeszközök, s nem fogy az üzemanyag. Kevesebb gondozó kell. Az állatok a természetüknek legjobban megfelelő körülmények között élnek. Élvezik a napfényt, a mozgást, a zöld fű egészséges hatását. A legelőn felnevelt üszöknék ép lesz a lábuk, jól fejlett a tüdejük és a szívük, edzett az egész szervezetük. Idejében ivarzanak, és egészséges borjatellenek. A legelőn járó tehennéknél ismeretlenek az állandó istállózásból származó lábhibák, ritkább

a meddőség. A tej sokkal tisztább, szagtalanabb; kevesebb baktériumot tartalmaz, mert tisztábbak a marhák is.

Persze a hagyományos legeltetésnek sok hátránya is van. Kevés és nem egyenletes a fűhozam, néhol gyenge a vízellátás, az állatok ki vannak téve az időjárás viszonyosságainak stb. De törekedjünk e hátrányok megszüntetésére! A fűhozamot javítsuk rendszeres kosarztatással és a műtrágyák szakszerű használatával. Képezzünk ki egészséges itatóhelyeket. Építsünk tartós nyári szállásokat, legeltessünk szakaszosan, csapoljuk le a vizenyős legelőrészeket, s végezzük pontosan a megelőző oltásokat-kezeléseket.

A szarvasmarha és a juh előnye a többi állattal szemben, hogy a szalastakarmányokból (amelyek olcsóbbak az abraktakarmányoknál) értékes élelmiszereket, tejet és húst termel. Ezt a tulajdonságukat kell kihasználnunk. Hogy a fejősteheneknek télen pótabrakot juttatunk, hogy a hízó borjaknak a szalastakarmány mellett abrakot is adunk, az természetes. De vannak gazdaságok, ahol abrakból termelik a tejet, és a szalastakarmányt csak ballasztnak használják. Ez a módszer túl drága.

Ezért arra kell törekednünk, hogy minél több és jobb szalastakarmányt takarítsunk be. A jó széna egyik feltétele, hogy minél rövidebb idő alatt „csináljuk”, és földel alá tegyük. A hegy- és a dombvidéken azonban sok eső esik — ki kell használni tehát a napsütéses napokat. A mezőgazdaságban viszont kevés az erős, fiatal munkaeső, s a dimbesdombos területeken nem lehet nagy kaszálógépeket alkalmazni. Minden erővel azon kell lennünk, hogy kézi kaszálógépeket használjunk. Ezek drágák, nehezen beszerezhetők, és kevés van belőlük — mégis, ha igaz, hogy az aratást lehetőleg egy hét alatt kell elvégezni, hogy minél kevesebb legyen a szemvesztés, az is igaz, hogy a füvetek minél rövidebb idő alatt le kell kaszálni s megszáritani, hogy jó minőségű vitaminnos szénához jussunk.

Aki járt hegyvidéki falvakon, például Varságon, Pálpatakán vagy Fenyőkúton, elcsodálkozhatott azon, milyen egyöntetű, sima pázsított alakítottak ki kaszálóikon. Ott nincs honcsok, kő, bokor, tövis, „csihán”: sima, mint az asztallap. A tanyai emberek úgy megbecsülték a kaszálót, mint a ház földjét. Ha ösvény szelte át, még a gyermeket is megtanították, hogy ne lépjen fölére, le ne tapossa a füvet. Az élet beléjük nevelte, hogy a fű tejet, sajtot, húst jelent. A szép gyepszőnyeg évtizedek alatt alakul ki még akkor is, ha ápoljuk, segítjük. Ez könnyen kaszálható géppel-kézzel.

A legelő gyepét hamar el lehet ronítani helytelen „kosaroztatással”, a legeltetés rendjének be nem tartásával. Ha a juhkosarat nem költöztetik el két- naponként, a marháát négynaponként, a vizelet és a gané feláztatja a gyepet, az állatok patája pedig felszaggatja. A tömör gyep még a legmeredekebb oldalakon is megköti a vizet: magába issza, s megtartja a száraz időre. Az összefonódott gyökérzet nem engedi azt sem, hogy a lefutó víz árkokat vájjon, és elhordja a termőtalajt.

Alakítsunk ki szép legelőket, kaszálókat; ápoljuk, szeressük a zöld gyepet, mert ugyanolyan hasznot kapunk utá-

na, mintha örökké szántanók s vetnők. Szerencsére van elég olyan területe az országnak, ahol jobban megterem a búza, a kukorica. Szántsanak ott. A réteken és legelőkön pedig termeljünk tejet és húst, régi neve szerint „költséget”, ami értékesebb, mint a gabona.

Ezeket a gondolatokat ébresztette bennem az ismertetett kötet, s elnézést kérek, hogy ez az írás hosszabbra sikerült, mint az érdembeni hozzászólás e könyvhöz. Útravalóul azt kívánom, hogy ne csupán a magamfajta állatorvosok tanácsadója legyen, hanem állattenyésztő barátainkat is ihlesse minél szebb állatok tartására.

Jakab Zsigmond

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

RADÓ FERENC—ORBÁN BÉLA: A GEOMETRIA MAI SZEMMEL

Szakkönyvnek nevezhető matematikai könyv ritkán jelenik meg nálunk magyarul. Ezért „megy” eseményszámba egy-egy olyan kötet, mint az évekkel ez előtt megjelent topológiai munka, és ezért figyelünk fel a Dacia Könyvkiadó népszerű *Antenna* sorozatában időnként megjelenő matematikai tárgyú könyvecskékre is. Mivel a szakirodalom nagy részéhez a matematikus idegen nyelveken jut hozzá, általában nem jelent nehézséget számára szakdolgozatait valamelyik világnyelven megírni (ennek az az előnye is megvan, hogy mindjárt több országban olvasható) — s mindez e szakkönyveket *író* és ilyeneket *olvasó* matematikusokra is érvényes.

Aki magyar nyelven ír, előre tudja, hogy művét kevesen fogják olvasni, és még kevesebben fogják valóban megérteni (nem lenne nehéz megszámolni például a Romániában élő, magyarul tudó, mértannal foglalkozó matematikusokat). Nem szorul bizonyításra, hogy mégis szükség van magyar nyelvű szakirodalomra — elsősorban az anyanyelvű oktatás fogalmi pontosságá, szaknyelvi hibátlanúsága érdekében. Ez bizonyára minden tudományterületen fontos, a matematikában azonban elengedhetetlen. A magyar nyelvű szakkönyvek „előállításával” járó többletmunkát mégis aránylag kevesen vállalják. S ha a szerzők és az olvasók száma kicsi, természetesen még kisebb azoknak a száma, akik egy olyan, sokféle megközelítést tartalmazó könyvet, mint amilyen a Radó Ferenc és Orbán Béla munkája, méltatni tudnak. Ez a recenzió is csupán egy középiskolai tanár szemszögéből teheti ezt.

Az elmúlt három évben érvényben levő kilencedikes mértankönyv körül zajló viták mindenki számára ismertek, akinek a tanúggal valamilyen kapcsolata van. A geometriának a hilberti axiómarendszer alapján való tárgyalása nemcsak a tanulókat, hanem a tanárok nagy részét is megijesztette. Számunkra tehát a mértan korszerű tanításához nyújt segítséget a szóban forgó könyv első része, mely az említett axiómarendszert az eddig nálunk megjelent műveknél szemléletesebben, rendszeresebben mutatja be. Noha az ismertnek feltételezett fogalmak valóban nem sokban haladják meg a középiskolai tantervben előírtakat (ezért a munka tanári szemszögből nézve jól használható segédkönyvnek minősül), a többi fejezet inkább az egyetemistáknak szól, közülük is a mértannal bővebben foglalkozóknak.

Van ebben a könyvben egy többletrendszeresség (azon kívül, amennyi bármely matematikakönyvtől elvárható), s ez főleg a geometriai struktúrák többféle megközelítésének összekapcsolásából és mindegyik struktúra általánosíthatóságá-

nak jelzéséből adódik. Ez egyben sajátos dinamikát ad a műnek, szinte egyik mértani struktúrából nyílik a másik, és e könyvet olvasva, vagy inkább *tanulmányozva*, a mértan saját belső logikája szerinti fejlődésének lehetünk tanúi. Szemléletessé, érthetővé teszi a leírást a számos intuitív és algebrai modell, valamint az, hogy nagyon sok fogalmat, tulajdonságot először két- és háromdimenziós térben ismerünk meg, anélkül hogy ezáltal veszítenének általánosságukból. A legtöbb szerző rendszerint lemond az ilyenszerű szemléletességről a (vélt) nagyobb matematikai pontosság és sokoldalúbb általánosíthatóság kedvéért.

A könyv ajánlása külön kiemeli a szerzők volt tanítványainak népes seregét. Mint ebbe bele nem tartozó, kezdetben elfogulatlan olvasó, aki csak e könyv megismerése után vált elfogulttá, biztos vagyok benne, hogy áttanulmányozása megéri a fáradságot (mert 300 tömören írt oldal komoly, sok időt igénybe vevő erőfeszítés). A kevésbé türelmeseknek legalább a fejezetek előtti szép, érzékletes, rövid, külön is megérthető és a kívülrőlők számára általános matematikai műveltséget adó bevezetéseket érdemes elolvasniuk.

R. S. J.

ROBERT-ALAIN DE BEAUGRANDE—WOLFGANG ULRICH DRESSLER: INTRODUCTION TO TEXT LINGUISTICS

A könyv címe szerint „bevezetés a szövegnyelvészetbe”. Tényleges értéke azonban a címében szereplő „bevezetés”-jellegnél jóval több, hisz szintézise az eddigi eredményeknek és a megoldásra váró feladatoknak, vitás kérdéseknek, és egyfajta jelzése is a tudományszak fejlődési távlatának. Tulajdonképpen első átfogó összegezése, szemléje egy új és gyorsan fejlődő, terjedő nyelvtudományi eredetű, de már korán interdiszciplináris lett tudománynak, a szövegnyelvészetnek, az általános szövegtudománynak. A szerzők is azt szeretnék, hogy munkájuk hasznos útmutató legyen a diszciplína életének gyors átmenetekkel és változásokkal jellemezhető rövid, mindössze tíz-tizenöt éves szakaszában.

A könyv egészére, valamennyi fejezetre jellemző általános szövegnyelvészeti alapfogalom: a szövegszerűség. Ezt a szerzők szerint hét tényező, sajátosság alkotja, amelyek közül mindegyiket külön fejezetben tárgyalják. E hét sajátosság megléte a feltétele annak, hogy egy nyelvi közleményt szövegnek lehessen tekinteni. Az első kettő a kohézió és a koherencia (a kettőt a szakemberek egy része egynek veszi, többen viszont, mint a könyv szerzői, elkülönítik). Az első a szavak grammatikai összekapcsolása, függősége. A második, a koherencia az előbbinek a mélyebb tartalmi, szemantikai alapja, a jelentésbeli folytonosság és feltételezhettség, függőség. További szövegszerűséget alkotó sajátosság az alkotási szándék, aztán a szöveg elfogadhatósága, a tartalom információs értéke (pl. a közéletűség, váratlanság), a helyzetek és körülmények, valamint az intertextualitás, azaz egy szövegnek más szöveg(ek)től való függése (pl. az irodalomkritika, a paródia, a cáfolat és egyáltalán az eltérő szövegtípusok).

A szövegnyelvészet interdiszciplináris jellegéről a legtöbbet az utolsó fejezet mond. Itt kerül ugyanis sor az általános szövegtudományként felfogott szövegnyelvészet és az egyedi szövegtudományok (pl. az irodalomtudomány, poétika, retorika, stilisztika, történet- és jogtudomány) kapcsolatának a bemutatására, például annak jelzésére, hogy milyen sok új irodalomelmélet, főleg elbeszéléselmélet alakult ki szövegnyelvészeti forrásokból. Ezekben az esetekben a vizsgálat tárgya valamilyen tényleges szöveg. A szöveg azonban összefügg más tudományokban (pl. a szociológiában, lélektanban, művészettörténetben, zenetudományban) vizsgált más természetű jelenségekkel (pl. a szöveg mint egy viselkedési, magatartási forma megnyilatkozása, a szövegrögzítés lélektani jelentősége és feltételei, a szöveg tartalmának, valóságra való vonatkozásának ismeret- és igazságelméleti összefüggései stb.), illetőleg a szöveg analógiaként szolgálhat más jelenség vizsgálatához (pl. a festmény vagy zenei műalkotás mint szöveg, a szöveg szerkezete mint a valóság, a „világ” szerkezete vagy a gondolkodási, megismerési folyamat mint szövegalkotási és befogadási folyamat stb.).

Ha az interdiszciplináris vizsgálatok és lehetőségek sokaságából valamit mint jellegzetes akarunk megragadni, olyasmint, ami ma felkapottabb kérdések foglalatja, ami pillanatnyilag inkább az érdeklődés középpontjában áll, mint a többi, akkor a szociológiát emelhetjük ki. A szövegfogalom értelmezésében ugyanis ma lényeges szempont az, hogy a szöveg valamilyen emberi cselekvés végrehajtásának az eszköze. Ezzel magyarázhatjuk meg azt is, hogy miért lett a szövegnyelvészetben annyira jelentős és manapság feltűnően divatos a filozófiai

eredetű és a pragmatikától áthatott általános cselekvésemélet és a szöveg vizsgálatával még szorosabban összefüggő beszédtelemélet.

Beaugrande és Dressler szintézisét általános tudományelméleti szempontból is értékelnünk kell. Idetartozó érdemeik igazolására könyvük két gondolatát szeretném kiemelni. Az egyik a humán tudományokra vonatkozik. Szerintük a fizikát, matematikát jellemző egzaktásra való törekvés könnyen dehumanizálhatja a kutatás tárgyát, és emiatt az ilyen célzatú módszerek alkalmazása aligha lehet eredményes. A másik pedig a fentiből következően az, hogy a szövegnyelvészeti fogalmi rendszerében és műszóhasználatában jobbnak látszik mindaz, ami valószínűségi jellegű, mint az, ami kategorikus értelmű. Eppen ezért nem szabályok, törvények felfedésére törekcszenek, hanem inkább szabályszerűségek, irányítottóságok, megokolások, előnyben részesítések kimutatására. (Longmann. London—New York, 1981.)

Sz. Z.

TÓTH LÁSZLÓ: VITA ÉS VALLOMÁS

A csehszlovákiai magyar irodalomban tájékozatlanabb olvasó, aki nem ismeri a pozsonyi *Irodalmi Szemlé*ben a hetvenes években közölt interjúkat, sem Tóth László verseit s egyéb írásait, e kötet jelentőségéről a szerzői szándék kiadói „reklámja” alapján aligha alkozhat magának némi képet: „A Vita és vallomás — a beszélgetések szervezője és irányítója, Tóth László elképzelése szerint — tulajdonképpen »regény«. Tizenkét »szereplőt« felsorakoztató »keretes regény«, a csehszlovákiai magyar irodalom harmadvirágzásának »regénye.« A műfaji és egyúttal tartalmi útbagazítás fedi a valóságot, a legkevésbé sem reklámfogás tehát, legfeljebb azt kell hozzátennünk, hogy ez a „regény” a dokumentumirodalomba sorolható, tehát mindazok érdeklődésére számot tarthat, akik jobban figyelnek a történelmi-szociológiai-lélektani megközelítésre, mint a látványos cselekménybonyolításra. Maga a szerző, a beszélgetések kiprovokálója így vall könyve bevezetőjében a műfajról, a műfaj életképességéről sajátos körülmények között: „a beszélgetés igen fontos és nélkülözhetetlen *műfaja* egy-egy népközösség életének, kultúrájának. Fontos és nélkülözhetetlen, mert olyan dolgok megfogalmazására és kimondására is készítheti az embert, amelyek egy-egy vers, novella, regény, tanulmány, esszé vagy önvallomás testében idegen anyagokként lennének jelen, sőt más formában esetleg meg sem fogalmazódnának és ki sem mondatnának.”

A kötet tudatosan hiánypótlásra vállalkozik: „Gondoljunk csak, példának okáért, a nemzetiségi önismeretünkben tátongó ürre, szellemi életünk foghíjasságára, az irodalmunk én-tudatát erősítő és öntudatosulását megalapozó, elősegítő munkák hiányára. Azaz: mindmáig nincs irodalmi lexikonunk, rendszerezett irodalomtörténetünk, feldolgozott nemzetiségtörténetünk, nincsenek megfelelő tankönyveink, íróinkról és irodalmunkról szóló monográfiáink, nélkülözzük a legszükségesebb bibliográfiai munkákat stb. [...] Igaz, korántsem kívántam interjúimmal belekontárkodni a lexikográfusok, irodalomtörténészek, tankönyvírók, történelemkutatók, esztéták, bibliográfusok és a többiek dolgába. Csupán kérdezni és beszélgetni, vallomástételre buzdítani szerettem volna. Miközben önmagam, önmagam helyét és lehetőségeit is kerestem nemzetiségi irodalmunkban, nemzetiségi néptörredékünk hatvanéves történelmében.”

Tóth László jó kérdező, jól kérdező; s hogy a kérdésekből és válaszokból kikerekedik az a bizonyos hiányzó „regény”, az egyrészt az interjúkészítő személyének, másrészt a megkérdezetteknek, pontosabban a közöttük kialakult kölcsönös bizalomnak, megbecsülésnek, némelykor barátságának tulajdonítható. Ábécérendben így következnek a beszélgetőtársak: Cselényi László, Csontos Vilmos, Dénes György, Dobos László, Doba Gyula, Gál Sándor, Rác Olivér, Tózsér Árpád, Turczel Lajos, Varga Imre, Veres János, Zalabai Zsigmond. A kérdések többnyire ismétlődnek, amennyiben a csehszlovákiai magyar irodalom, művelődés, nemzetiségi lét alapjait érintik, de az egyes életművek és életpályák konkrétumaihoz alkalmazkodva, természetesen belülről megfogalmazottak, a sajátosban keresik a közöst, az általános érvényűt. „Vita és vallomás”: ahogy a cím is utal rá, egyik elől sem zárkózik el Tóth László beszélgető-könyve; a műfajból eredően egymás mellé, illetve egymással szembe állítja a véleményeket — nem egyszerűsít, és nem keresi mindenáron a közös nevezőt a tizenkét interjú, azaz a meginterjúvoltak között. Az olvasóban viszont tovább dolgozik a „regényanyag”, és nemcsak akkor fogunk a (meg)nyilatkozókra s a véleményekre gondolni, amikor a csehszlovákiai magyar

irodalom történetében próbálunk majd eligazodni, hanem valahányszor újratálkozunk az ismerős kérdésekkel.

Az irodalomtörténet szakterületén túlmutatnak az egyes életutak — és nem is csupán a hatodik vagy hetedik évtizedükön túljutottaké (Csontos, Rácz, Turczel). Elgondolkoztató például az, amit megtudunk Gál Sándor szlovák iskoláiról, Tózsér Árpád pozsonyi élményeiről vagy Cselényi László többszöri párizsi kalandjáról. Tulajdonképpen szellemi kaland valamennyi, sőt — jelentését tekintve — nem is egyszemélyes. Nem (irodalomtörténeti) előzmények nélküli (lásd: Ady, Illyés, József Attila Párizsa), de nem is azonos velük. Talán a végső következtetésben mégis az; mert „Van egy szigorú törvény, amely alól senki sem kivétel. Azaz: Párizsban (vagy bárhol a világon) nem lehet úgy írni, mint itthon, idehaza pedig nem lehet úgy, mint Párizsban (vagy bárhol a világon). Más a légré, mások a hagyományok, más a problematika Párizsban, és más a Duna-völgyben. Ezért a »felfedezésért« nekem megint csak keserves és hosszan tartó tandíjat kellett fizetnem. Idehaza ugyanis, hetvenben-hetvenegyben, de még később is, partra kivetett halaként tátoztam a párizsi elképzeléseimmel. S nemcsak azért, mert idehaza senki nem tudott egy makkot se hozzászólni a dolgaimhoz, és a legjobb esetben is csendes bolondnak néztek, hanem belső törvényszerűségekből adódóan is. [...] egy évre megint hazajutottam Gömörbe, ahol lehetőségem nyílt, hogy újból, sűrűgetés nélkül átgondoljam, átértékeljem az életemet: a szülőföldélményt, a gyermekkort, az indulás romantikáját, Párizst — egyszerrel mindent. Ekkor kezdett bennem megfogalmazódni a Gömör—Párizs problematika...“ A csehszlovákiai magyar költészet neoavantgarde-jának talán leghívatottabb képviselője nem tudja és nem akarja elválasztani egymástól a két pólust — a kettő között találja meg önmagát: „Párizsban ugyanis többek között rájöttem arra is, hogy az alkotó ember számára mégiscsak a legfontosabb az önnön belső világa, a lélek mélye, mert csak ennek tanulmányozásával léphet tovább. Jó ösztönzést adott ehhez az alaposabban csak akkoriban megismert modern, a mi tájainkon még alig-alig ismert irodalom. Mindenekelőtt Beckett. Elolvastam, megnéztem minden dolgát, s az ő végsőkéig lemeztelenített, irracionizált világa (főleg a *Comment c'est?*) jelentősen befolyásolta további fejlődésemet, a nyelv felbontására, a hagyományos értékek átértékelésére, irracionizálására irányuló lépéseimet. Azt is mondhatnám, hogy Beckett (legalábbis a közép-európai poétika szerint) zsákutcába torkolló kísérletei segítettek engem kijutni a saját zsákutcámból.“ Cselényi ezzel a kijelentésével korántsem adja fel modernségigényét, mint ahogy csehszlovákiai magyar íróságához is hű marad: „Aki egyszer itt született ezen a történelmileg-etnikailag olyan nyira összekuszálódott Dunatáján, az tehet akármit ellene, a bóréből nem bújhat ki. Ezért nevetségessé ama bizonyos gyökértelességről szóló vádaskodások. Írhatnék én akármilyen vad, gyökértelessé, hagyománytalannak, a csehszlovákiai magyar valóságtól elrugaszkodónak tűnő szöveget, a mélylélektan bebizonyítja, hogy szándékom akkor is szándék maradna csupán.“

Cselényi e mondatokat válaszként fogalmazza Tóth Lászlónak arra a visszavisszatérő kérdésére, hogy mit jelent csehszlovákiai magyar írónak lenni. Az irodalompolitikus és regényíró Dobos László felelete ugyanerre a kérdésre tételszerűbb (formáját tekintve), de nem kevésbé megélt, átgondolt és átértézt: „Embernek lenni. A nemzeti érzés: emberi érzés, emberi jog. Ha az évek számát veszem, harmincesztendő bennem az emberi-nemzeti együttélés tapasztalata. A fél életem. Szinte már kódexet vagy tizparancsolatot írhatnak magamnak. Elsősorban saját használatra, s szerény ajánlással másoknak. — Jog és kötelesség: e két fogalom sok mindent meghatároz. Kötelességeim írottak és iratlanok. Írott kötelességeimet értelmem ügyeli: ez ország-közösség rendjét, törvényeit és érdekeit. Az iratlanokat érzéseim, ösztöneim hordják, de így ez már nem is kötelesség, hanem állandó viszonyom minden ittenihez. Ez az ország az anyém is. Magamra vállalom egy emberre osztható gondjait, terheit. — De jogom is ez az ország, jogom az egyenlőség. Munkám arányában egyenlő vagyok az ország minden más emberével. Amint egyenlőnek érzem magam, e társadalmi valóság nemzeti tudatommal egyenlődik. Jogom az anyanyelvem használata, s egyenlőnek tekintem az ország minden beszélt nyelvével. — A nemzetiségi tudat: műveltség, gondolkodás, felelősség, önbecsülés, de népeket becsülő szolidaritás is. S az a felemelő, ha e két további érzés együtt hathat, mert az egyik zavara magával hozza a másik torzulásait is. — Az utóbbi időben sokat foglalkoztat egy jelenség, a nemzetiségi komfort. Valamiféle közöny, érdektelenség, a dolgok kényelmes megközelítése tapasztalható. És a dolgok elhallgatása is. Elbizonytalanodás, igen, talán ez a legjobb szó. Például: egyre csökken a magyar iskolák száma, egyre kevesebb gyermeket íratnak magyar iskolába. A nemzetiségi elbizonytalanodás kézzelfogható következménye ez. Választ váró kérdések sora áll előttünk, amelyek fölött szónoki

fordulattal vagy kézlegyintéssel nem lehet napirendre térni.“ Ugyanerről a kérdésről Rácz Olivér költő és prózaíró, a CSEMADOK alelnöke így nyilatkozik: „Alapjában véve három embertípust különböztethetnénk meg a mi portánkon. Az első csak a nehézségeket látja, könnyen hajlik a rezignálásra, búsongásra. A másik türelmetlenkedik és sürgős, radikális intézkedéseket vár. A harmadik típusba tartozók vannak a legtöbben. Előszóval mondogatják: tessék minket békén hagyni; van mit ennünk, van mit innunk, megvan mindenünk, mi kellene még több? S pontosan ez az, ami engem nyugtalanít. A beletörődés, a többletmunka vállalásának és a nemzetiségi felemelkedés belső igényének hiánya. Az anyagi konformizmussal nemritkán együtt járó szellemi konformizmus nagymértékű terhódítása.“

A kérdések és válaszok súlypontját azonban közvetlenül az irodalom adja. Dobos László felhívja a figyelmet arra, hogy „a nemzetiségi irodalom önmagában még nem jelent sem erkölcsi, sem művészi minősítést. Irodalmunk egyre szélesebb területen válik a konfrontálás tárgyává, megméretünk a nemzeti irodalom serpenyőjén is.“ És ugyancsak meggyőződéssel vallja, hogy „minél kisebb egy irodalom, annál inkább a minőség útját kell járnia. S hogy ez lehetséges, azt a százados elnyomást, bezártságot élt népek írói bizonyítják, akik remekművekkel robbantak a világirodalomba. Például a dél-amerikaiak. De más vonatkozásban se menjünk messzire: Sütő András három drámája, Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című regénye olyan művészi tények, amelyek a kortársi magyar irodalom felső szintjéhez zárkoznak.“ Szükségszerűen merül fel mindegyre az anyanyelvi és a második kultúra viszonya, a kettősség egyensúlya, a közeleti és az irodalmi nyelv, a nyelvek egyenjogúságának gyakorlata (Dobos). Tózsér Árpád utal a változó közép-európai sorsra, *A homokóra nyakában* című korábbi esszéjére. Mint aktív és eredményes költő-műfordító s a Madách Könyvkiadó fordításrészlegének vezetője, nagyon is tudatában van a híd-szerepnek, de szükségesnek tartja hozzátenni e gondolatokhoz és gondokhoz, hogy „régén rossz annak az irodalomnak, amelyik csak »híd« akar lenni, azaz olyan terület, ahol senki sem kíván elidőzni, amelyre mindenkinek csak addig van szüksége, míg valahonnan valahová eljut.“ Ez a kötet viszont egyértelműen bizonyítja, hogy a megkérdéztettek korántsem mondanak le alkotói szubjektumukról. (*Madách Könyvkiadó. Bratislava, 1981.*)

K. L.

Sz. Nagy Ilona: Meseillusztráció

Haraszti Sándor emléke és a Korunk

85 éves korában elhunyt Haraszti Sándor, aki 1930-ban és 1931-ben a *Korunk* budapesti szerkesztője volt. A hírt egyszerűen tudomásul vettem, úgy értelmezve, hogy véglegesen lezárult egy vita, amelyet — nyilvánvalóan megkésve — az utókor, az irodalomtörténet nevében Harasztival, a Gaál Gábor-i *Korunk* egykori tanulmányírójával folytattam, Kassák- és József Attila-ügyben, a *Kép, világkép (A régi Korunk az új művészetért)* és *A hiány értelmezése (József Attila Erdélyben)* című könyvekben. A nekrológokat olvasva azonban — és hozzájuk olvasva Haraszti Sándor visszaemlékezésének elkészült fejezetét (*Valóság*, 1981. 4.) — be kell látnom, hogy a kérdések sokkal bonyolultabbak, s az emberről, az egész pályáról kialakult összképen nyilván módosítani kell. Persze, számomra változatlanul egyértelmű *A mai magyar irodalom ideológiai csoportosulásai* (1930. március) és a *Magyar eszerek* (1930. október) című *Korunk*-cikkek negatív hatása Gaál Gábor folyóiratának akkori ideológiai irányulásában és irodalompolitikájában, ám hogy e szakaszt mi előzte meg, majd két-két és fél évtizeddel később mi követte, azt ugyancsak szem előtt kell tartanunk, a dolgok megértése végett.

A legmeglepőbb összefüggésekre Bori Imre hívta fel a figyelmet *Haraszti Sándor (1897–1932)* című emlékezésében (7 NAP, 1982. 6.). Bori a húszas évek avantgardista Harasztijáról közöl a nagyközönség, de feltehetőleg a szűkebb szakma előtt is ismeretlen tényeket: „A forradalmak forgószéle sodorta Jugoszláviába az 1920-as évek legelején, s az is vitte tovább egy évtizeddel később. Mint annyian akkoriban, ő is Pécsről érkezett — politikai emigrációba, és Szabadkán állapodott meg, s mint másokat is, őt is a *Bácsmezei Napló* fogadta be.“ Harasztinak a jugoszláviai magyar irodalomban játszott szerepéről szólva, Bori kiemeli általában a magyar avantgarde-hoz fűződő kapcsolatait: „Ő a »lázadó kedvűekre«, a »múlttagadókra«, a »friss harcok piros szívű kedveltjeire« esküdött, s mélyen lenézte, akik egy »Babits versein hizlalták ritmuserzéküket«, és »expanzív pózon és nyafogáson kívül el sem tudnak más irodalmat képzelni«. Jól látható, hogy Haraszti Sándor ugyan Kassák Lajos irodalmi »kenyerén« nőtt fel, de a totális destrukció tekintetében túl is haladta mesterét, Barta Sándor »akasztott emberére« hivatkozott, s abban nemcsak a társadalomra, hanem az irodalomra is érvényes jelképet látott. Expresszív indulatok tudták mondatait felfűteni, amikor irodalmi és politikai ellenfeleiről beszélt, és amikor a maga pozícióit kellett védenie.“ A XX. századi avantgarde kitűnő kutatója fölteszi magának a kérdést, hogy vajon Haraszti Sándor munkásságában miért szorult háttérbe később a költő, miért feledte el maga is azokat a verseket, amelyeket az 1924-ben és 1928-ban megjelent antológiákban közölt; évtizedekkel később, írja Bori, maga Haraszti is boldogan ismert rá fiatalkori költői önmagára, „amikor eléje tártuk ezeket a költeményeket. Igaz, akkor már súlyos, késélre menő politikai harcok évtizedei, börtönök és elismerések esztendei álltak mögötte, nyilván jólesett neki is azzal a fiatalemberrel találkozni, aki önmaga volt ott az 1920-as években.“

A harmincas évek elejének dogmatikus irodalompolitikusa-kritikusa, akinek a régi *Korunkból* ismertük őt, feltehetőleg ebből az avantgarde elfogultságból is táplálkozott, amikor egyrészt a *Nyugat* íróit, másrészt a *Ki a faluba* röpiratot író József Attilát, harmadrészt a régi *Korunk*-munkatárs Kassák Lajost marasztalta el könyörtelenül — immár nem csupán a maga nevében, hanem a súlyos dogmatizmusba torkolló korabeli pártvonalat fejezve ki. Erről az időszakról Haraszti *Fény és árnyék* címmel — *Visszaemlékezés és kritika* alcímmel — közölt emlékezéséből számos részletet tudunk meg. Haraszti kevéssel halála előtt közölt emlékiratában önkritikusan tekint vissza bizonyos írásaira, jöllehet *A magyar irodalom ideológiai csoportosulásai* című felmérését nem tartja alapvetően elhibázottnak. Behatóbban tárgyalja *Korunk*-szerkesztői időszakát, mint ahogy korábbi visszaemlékezésében (*Gaál Gábor, a szerkesztő*. *Korunk*, 1964. 3.) tette. Innen idézzük: „Hónapok óta állástalanul lézengtem, amikor nagy nehezen rá-

szántam magam, s levelet írtam Gaál Gábornak, arra kérvén, hogy — ha lehetséges — cikkeimet a jövőben honorálja valami kevéssel. Gaál sebtiben válaszolt. Elpanaszolta: a *Korunk* anyagi helyzete annyira kétségbeejtő, hogy csak olyan minimális — szinte csak jelképes — honoráriumot fizethetne, amivel anyagi gondjaim aligha enyhülhetnének. Van azonban egy javaslat: vállaljam el a *Korunk* budapesti szerkesztését, amiért havi 80 pengőt tudna fizetni. A 80 pengő ugyan nem nagy összeg, de úgy véli, valamint mégis segítene rajtam. A levélben arra is kitért, mi lenne a feladatomban. Nemcsak a szerzőgárda kiszélesítése, cikkgyűjtés, hanem előfizetés-szerzés, inkasszáls, vagyis a folyóirat terjesztésével való törődés is. (Az utóbbira azért volt szükség, mert a *Korunkból* akkoriban mindössze 150 példány fogyott el Magyarországon.) Nem sokat töprengtem, elfogadtam Gaál ajánlatát, úgyhogy a következő hónapban már az én nevem került a *Korunk* impresszumára, én voltam a lap budapesti szerkesztője. Haraszi ismételten leírja a 100%-osok akcióját, amellyel rá akarták bírni Gaál Gábort, hogy szorítsa ki Kassákékat a lapból, s azt is, ahogyan Gaál, „a józan szerkesztő, aki a cikkgondokon kívül életmentésével bajlódott, kitért a kérés elől“. Az emlékezésből azt is megtudjuk, hogyan kereste föl Harasztit mint a *Korunk* budapesti szerkesztőjét Veres Péter, és hogyan ajánlotta fel munkatársi közreműködését („Ha elfogadnátok, szívesen írnék a *Korunkba*“). Haraszi idézi Veres Péter bemutatkozó szavait: „Ti, flaszteron nőtt városiak, alig ismeritek a falu paraszti világát. S nem is igen törődtek vele. Nemcsak a munkásokat képviselő szociáldemokraták hibája ez, hanem az azoktól balra álló értelmiségé is. Ők sem viselik gondját, ők sem segítik úgy, ahogy kellene, pedig a parasztság nélkül a kapitalizmust az útból eltakarítani nem lehet.“ József Attilával való kapcsolatának felidézése már kevésbé meggyőző, noha innen sem hiányzik az önbírálati hang. („Veled is úgy voltam, mint Veressel. Tehetséges, jó költőnek tartottam, de még *Döntsd a tőkét* című versében sem ismertem föl azt a költőzsenit, akiből később a magyar költészet egyik vezérlő csillaga lett.“)

1931 tavaszán, egyre nehezebb anyagi körülmények között, leköltözve Kiskőrösre, Haraszi Sándor lemondott a *Korunk* szerkesztéséről, de nem szakította meg munkatársi kapcsolatát Gaál Gábor folyóiratával.

Az egyik Haraszi-nekrológ szerzője, Szerdahelyi István így összegezi Haraszi Sándor életútját: „Gyönyörű legenda volt, kocsis kisfiáról, számadó juhász unokájáról — Dózsa György unokájáról. Amióta tudom, hogy vége, Székely János, az erdélyi költő Dózsa-versének befejező soraival magamban a kimondhatatlant. Az okos, a humánus Dózsa György halál előtti, utolsó gondolataival:

*Csengettyű szól, fehér havak zizegnek,
S ugatnak holmi távoli kutyák.
Vagy ágyú szól? Vagy kardok csengenek?
Új tábor zsong a távoli jövőben?
Felkelt ismét a nép? Arad megint?
Ismét, megint és mindörökké árad
A latrok ellen — Dózsa György nevével?
O, képzelődöm.*

Ez tehát a vég.

*Én Istenem, hát ennyi volt az élet.
Elindult, súlyos tettek közt kanyargott,
S most körbe járt.*

És ime, már egész.“

Meglepő, ám korántsem érdektelen kapcsolat az egykori „aktivista-forradalmár költő“ Székely János meditatív költeményének soraival búcsúztatni...

Kántor Lajos

A 22-ES CSAPDÁJA AFRIKÁBAN (Cérès, 1981. 9—10.)

Egy Nicaraguával foglalkozó interjú kivételével a *Cérès* e számát szinte teljes egészében az Afrika-kérdésnek szenteli. A megoldást — ha jól számoltunk — 22 nemzetközi és regionális gazdasági szervezet, intézmény, egyesülés, program tekinteti céljának. Javasataik zö-

me már szerepelt a folyóirat egy másik Afrika-számában 1973-ban, amikor a mai 480 millió helyett még csak 350 millió lakosa volt a „fekete kontinensnek“.

A 22 mecénásból a legfontosabbak: a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet, a Fejlesztési Segélybizottság, a Kóolajexportáló Országok Szervezete, az ENSZ Fejlesztési Programja, a Vi-

lágélelmezési Program, az ENSZ Népesedéspolitikai Tevékenységét Finanszírozó Alap, az Afrikai Egységszervezet, az Afrikai Gazdasági Bizottság, az Afrikai Fejlesztési Bank és így tovább, egészen 22-ig. Akik-amik a segéllyel, kölcsönrel, hitelre történő szállításokkal valójában csapdába ejtik a megsegített országot, mert a kölcsönt vissza is kell fizetni, s jól tudjuk, az milyen nehéz.

A „Sofort-program” — a pillanatnyilag előtérben álló feladat — a kontinens önellátása agrártermékekből. S ez annak ellenére sem könnyű, hogy egy négyzetkilométerre még mindig csak 16 lélek jut (igaz, századunk harmincas éveiben még csak 5,2 fő/km² volt ott a népsűrűség), mert a művelhető terület földrajzilag nagyon egyenlőtlenül oszlik el, s a ténylegesen megművelten is rendkívül alacsonyak a termésátlagok, az állattartási eredmények. Tehát: a kontinens bőkezű támogatást vár. De kik támogatás, és milyen mértékben?

A Cérés idézett számának írásából kiderül, hogy a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet 1974-ben 11 314,7 millió dollár, 1979-ben 22 375,4 millió dollár fejlesztési segítyt nyújtott a fejlődő országoknak, amiből a legtöbbet, csökkenő sorrendben (1979-ben): az USA, Franciaország, az NSZK, Japán, az Egyesült Királyság és Kanada adta, de ha a nemzeti jövedelem hányada alapján rangsorolunk, akkor a Fejlesztési Szervezethez tartozó 17 ország közül az első hat helyen Svédország, Norvégia, Hollandia, Dánia, Franciaország és Belgium áll. A segélyösszegek összesített csoportosrendjében a 2. helyen a tíz OPEC-országot magába foglaló csoport áll, 1974-ben 2224 millió, 1979-ben 5197,1 millió dollárral, de ezek nemzeti jövedelmüknek lényegesen nagyobb százalékat — például az Egyesült Arab Emírátságok 5,42%-át, Kuwait 5,14%-át, Szaúd-Arábia 3,13%-át — juttatják támogatásra (míg a Fejlesztési Szervezet államainak csoportjában a legmagasabb arány a nemzeti jövedelem 0,94 százaléka). A központi irányítású tervgazdálkodást folytató országok együttesen 1115, illetve 1952 millió dollárt juttatnak a segélyalapokba, s ez nagyjából társadalmi bruttó terméküknek a 0,10%-át tette ki. A szocialista országok közül csak az NDK hozzájárulása számottevő, az egész kelet-európai részvételnek közel a fele; s ezt az NDK megtette csaknem 170 millió dollár értékű gyorssegéllyel is.

Sikerült az ilyen nagy arányú támogatással megoldani a kérdéseket? Távrolról sem. Sőt, a legjobban rászoruló 31 ország mellé (az ENSZ-ben és a FAO-ban a „legkevésbé fejletteknek” neve-

zik őket) további 38 sorakozott fel, amelyeknek együttesen 35 millió tonna gabona vásárlására volna szükségük 1981—1982-ben (ezek nem mind afrikaiak!), de csak 22 millióra futja költségvetésükből. A Világélelmezési Program a Nemzetközi Élelmiszer Gyorssegély Tartalék részére 25 millió dollárt kapott az OPEC-től. „kukoricavonatot” indított Zimbabwéból a legjobban nélkülöző afrikai országokba, de a tízmillió dollárok és a százezer tonnás nagyságrendű gabonaszállítmányok mind kevésnek bizonyulnak, hiszen csak a feltétlenül szükséges 1 382 000 tonna kapacitását tárolók elkészítéséhez 300 millió dollárra volna szükség!

És mégis: a FAO immár 14. éve megjelenő folyóirata e szóban forgó Afrika-számának *Afrika mezőgazdasági potenciálja* című cikkében arra a megállapításra jut, hogy „l'autosuffisance alimentaire de l'Afrique est parfaitement possible” (Afrika élelmezési önellátása teljességgel lehetséges), még az erős demográfiai trendet figyelembe véve is, mert — többek között — a meleg trópusi vidékek (az összes szárazföldi terület 70%-a!) jelenlegi népességüknek háromszorosát is el tudnák látni élelmiszerral. Persze, ha egy csomó ha eltűnne. És a más ha-k (hektárok) szaporodnának. De — és ezt egy óriási apparátussal végzett felmérés eredményei mutatják — a terület eltartóképessége éghajlati övezetenként rendkívüli mértékben eltérő. Az eltartóképesség távlati becslésekor három variánst vettek tekintetbe: a) hagyományos, kizárólag kézi munkára alapozott termelési eljárásokkal dolgozó mezőgazdálkodás; b) parlagok feltörésével és a talajpusztulást bizonyos mértékig gátló földművelési rendszerrel működő gazdálkodás; c) gépesítést, vegyszerezést, hatékony erózióellenes védekezést alkalmazó, magas kalóriaértékű és fehérjetartalmú — tehát céltudatosan megválasztott — növényeket termesztő gazdálkodás. Az első a gyenge, a második a közepes, a harmadik az erős variáns, s az ezeknek megfelelő eltartóképesség úgy aránylik egymáshoz, a különböző éghajlati övezetek átlagában, mint 0,39 : 1,51 : 4,46, vagyis, ha ugyanazon a területen lehet belterjesen gazdálkodni, ahol eddig hagyományos, primitív gazdálkodás folyt (elég hosszú a tenyészidő a legnagyobb hozamokat adó növények számára, csapadék van elég, s jól oszlik meg, van mód gépesíteni, tápanyagokat visszafótolni, gyomokat, gombabetegségeket, rovarkártevőket vegyszerrel irtani, a talajeróziót megelőzni stb.), akkor a jelenlegi átlagot (0,14 fő/ha) 31,7-szeresére (4,46 fő/ha) lehetne emelni.

Sokszor elmondjuk, leírjuk: ha a fegyverkezésre költött dollármilliárdokat az emberiség jobb életkörülményeinek a megteremtésére fordítanák, megszűnne a nélkülözés. De mit mondjunk, amikor azt látjuk, hogy sok rászoruló ország, állam a munkájukból maguknak jólétet teremtett országok segélyeit, kölcsöneit mezőgazdaságának, iparának, iskola- és közegészségügyének fejlesztése helyett éppen a kárhözottatott fegyverkezésre fordítja, vagy vezetői saját politikai hatalmuk megszilárdítására használják fel, az országot pedig családi feudummá alakítják? Megszívlelendő példát említ erre a Cérés szóban forgó száma: Nicaraguában 1921-ben a Chamorro családnak 13 tagja töltött be az ország vezetésében olyan kulcspozíciókat, mint: államelnök (Diego Mañuel Chamorro), belügyminiszter (Rosendo Chamorro), a nemzetgyűlés elnöke (Salvador Chamorro), a főváros rendőr-főkapitánya (Filadelfo Chamorro), az északi zóna katonai parancsnoka (Carlos Chamorro) és így tovább. Hírközlő eszközeink gyakran tudósítanak afrikai államcsínyekről, katonai puccsokról, amikor rendszerint az államkassza is kiürül, mint nálunk régebben, amikor új párt került kormányra. De ha nem is a változások, általában az instabilitás mindig károsan hat a vállalkozó kedvre, a közhangulatra, az ország közérzetére, és gyengíti az ország iránti bizalmat.

Ezért hangzik el egyre több felől — még az Észak—Dél párbeszédben is — az a megállapítás, hogy hiábavaló tárogatni azt, aki a nemzetgazdaság talpra állítására nyújtott támogatást elfecsérlé, a bizalommal visszaél.

Az Afrikai Egységsszervezet gazdasági csúcserőkezetlén részt vett állam- és kormányfők így fogalmaztak (Édouard Soumának, a FAO vezérigazgatójának a Cérés itt tárgyalt számában megjelent tanulmánya szerint): „Afrika olyan gazdasági rendszerbe van bezárva, amely afféle termények termesztésére kényszeríti, amelyeket nem ő fogyaszt el, ő viszont olyan termékeket fogyaszt, amelyeket nem ő termel.“

A paradoxonok mindennaposak. N. M.

DÜRER-RENEZÁNSZ A BAROKKBAN (Der Spiegel, 1981. 47.)

A szürke kőbe finoman faragott domborművön látható jelenet ismerősnek tűnik. A boltozatos szoba, a baldachinos ágyban fekvő asszony, a körülötte foglalatostkodó emberek, az előtérben a ládán ülő aggastyán: ez az együttes a meghittség benyomását kelti a műértő számára. Valóban, az ágy lábához tá-

masztott táblácskán — furcsa komondor őrzi — az 1510-es évszám alatt a jól ismert monogram: egy D betűt magában foglaló nagy A: Albrecht Dürer híres monogramja.

Dürer népszerű fametszete, a *Mária halála* kompozíciójában és sok részletében megegyezik a domborművel. Ez azonban nem halál-, hanem születési jelenetet ábrázol: a Keresztelő Szent Jánosét. A fametszet egyes részleteit a dombormű mellőzi, másokat pedig egyéb Dürer-metszetekről vesz át. Kérdés, hogy vajon nem egy mérsékeltlen körmönfont hamisító műve-e?

A tettes tudniillik albit hagyott hátra. A monogramos táblácska ugyanis csak oda volt ragasztva az ágy lábához. Ha leválasztják, és megfordítják (ez történt a British Museumban, amely a dombormű birtokosa), láthatóvá lesz a nürnbergi szobrász neve: Georg Schweigger mint a mű alkotója jegyzi magát anno 1642.

„Ravasz természetesség“ fejeződik ki ebben a bűjőcskajátékban — írja Bernhard Decker műtörténész egy frankfurti kiállítás katalógusában. A kiállítás témája: *Dürer átalakulása a szobrászatban a reneszánsz és a barokk között*. Kétszázhuszonhárom mű — főleg kisplasztika — ad áttekintést erről az érdekes jelenségről. Úgy tűnik, hogy a XVI—XVII. és XVIII. század számos művésze merített Dürer művének motívumkincséből. Ezeket a motívumokat átvették és variálták, felhasználták a technikáit, megpróbálkoztak a stílusával, irányadónak véve annak a Mesternek az egyéniségét, aki viszont az antik és a kortárs itáliai művészet eredményeit vette át, használta fel, és akit művei, valamint elméleti írásai századok múlva is jelenvalóvá tesznek. Az „örökösök“ olyan odaadással merültek el a düreri műben, hogy munkáik a jóval későbbi szemlélőt is megtévesztették.

„Az itt bemutatott művek közül a ma érvényes kritériumok alapján aligha lehet egyet is eredetinek tekinteni“ — írja Decker. Pedig hosszú ideig többet is Dürernek tulajdonítottak.

Mindmáig kérdéses egy 1509-es dátummal és a Dürer-monogrammal ellátott, női hátaktot ábrázoló dombormű (New York, Metropolitan Museum) szerzősége: a formák és a felfogás pontosan megfelel egy eredeti Dürer-rajzának. És éppen 1509-ben szállított a művész egy — eddig még fel nem lett — „Frauenbild“-et a szász választófejedelemnek.

Bizonytalan, hogy a „mindentudó“ Dürer festményeken, rajzokon, réz- és fametszeteken kívül alkotott-e szobrokat is. Követői azonban bőven betöltötték az űrt az ő nevében. Valószínű, hogy a

New York-i akt-domborművet is az 1600 körüli „Dürer-reneszánsz“ idejére lehet tenni. Közkeletűségére jellemző, hogy nemcsak mint ólomplakettet sokszorosították, hanem egy másik Dürer-rajz segítségével megfelelő előlőnézetet is kapott. Végül pendant-ként is feltűnik.

A Dürer-monogram minőségi jegy értékét is felhasználták az adeptusok. A Dürer-kortárs Adolf Dauchernek csak a saját iniciáléit kellett megfelelően jegyeznie — és jegyezte is skrupulus nélkül. Alkalmazták e kezdőbetűket domborműveken is, amelyek a düreri grafikai képet fordították le a plasztika nyelvére. Előfordul például egy olyan XVII. századi szoborcsoport talapzatának alsó felén, amelynek egyébként semmi köze sincs a düreri motívumokhoz, sem a mester stílusához. Másrészt pedig egy korai, XV. századból származó, tehát jóval Dürer előtt faragott madonnaszoborcsoportjára utólag vésték rá a düreri védjegyet.

A nagy mintaképre való vonatkoztatás monogram nélkül is nyilvánvaló volt, ha például Ádámot-Évát vagy a töviskoszorús Krisztust — Dürer-festmények és grafikák alapján — körplasztikában ábrázolták. Sőt azt a feszületet, amelyet Schweigger, az utánzás szakembere a Dürer-kortárs Veit Stosstól lesett el, néhány évtizeddel később a már szimbólummá magasztosult Dürer javára írták.

Ha nem tekintjük is minden esetben bűnös hamisításnak, a műtörténészek többnyire megütközéssel veszik tudomásul ezeket a jelenségeket. Míg a „reneszánsz“-nak nevezett visszanyúlás az antikhoz nagy tekintélynek örvend, a

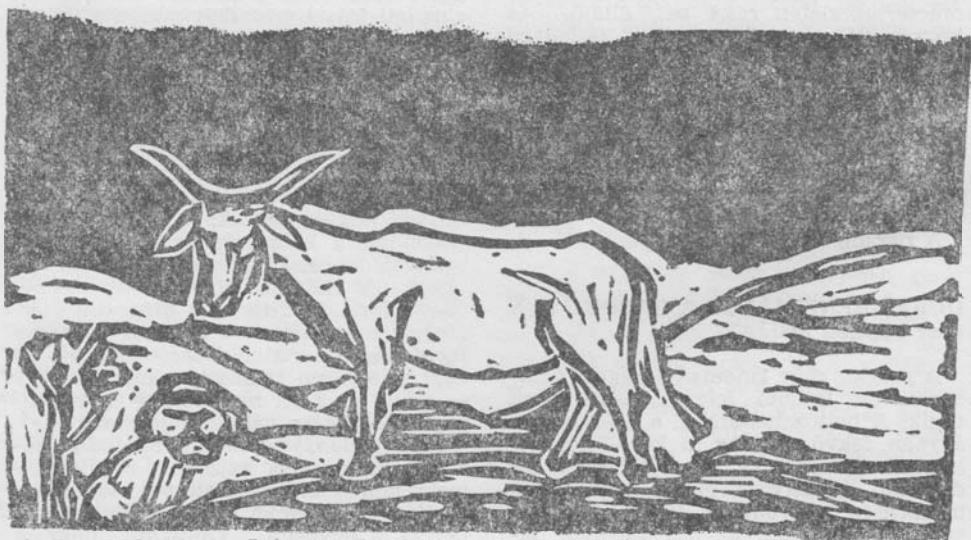
„Dürer-reneszánsz“-hoz az epigonság rosszízű jelzője tapad. Valójában a reneszánsz korszakalkotó megújulásával ellentétben az 1600 körüli „Dürer-reneszánsz“ nem jelent új művészeti korszakot, hanem „a korai barokk egy kivételes jelenségét“ (Decker).

A kiállítás mégis a Dürer-átalakító pártját fogja: vezéralakjukra hivatkozva meg nem oldott történelmi problémákat vetettek fel ismét.

Dürer, a polgár voltára büszke, szerzői jogait szigorúan őrző független művész óta nagyot változtak az idők. A katolikus egyház igényelte ki magának Dürert, így téve ártalmatlanná a Lutherrel szimpatizáló művészt. A korlátlan hatalmú fejedelmek mint ereklyéket gyűjtötték a Dürer-műveket. Ezeket a műértőket szolgálták ki a „személyzetté“ degradált művészek Dürer-variánsokkal. Lélektanilag nem zárható ki, hogy a sérthetetlen Dürer szerepét játszva a maguk integritását vélték megőrizni. A Dürerrel való önazonosítás szublimációs aktusként is felfogható.

Dürer maga, aki halála után a druida varázsló és átváltoztató tekintélyének örvendett, utánzói számára a legmagasabb színvonalú szerepjátszásra adott példát. Merész utalásokkal Krisztushoz hasonlította magát. Fiatal művészek számára akart profetikusan „kis tüzeckét“ gyújtani, amely egyesült erőkkel szítottan olyan lánggá válhat, „hogy az egész világot bevilágítja“. Az a tűzvarázs azonban, amelyet utánzói nyomorúságukban rendeztek, aligha váltotta be ezeket a reményeket.

D. E.

Székely Dániel: Mezőségi emlék

HORVÁTH PIROSKA tanárnő (Beszterce). — A *Korunk* támogatásával működő szabadegyetemünk március 25-i összejövetelén Miron Duca festőművész nyitotta meg azt a gyermekrajz-kiállítást, amelyet a Pionírház Varga Júlia tanárnő vezetett képzőművészeti szakköre egyik leghatékosabb tagjának, a kilencéves Mircea Ioanának a munkáiból rendeztünk; a megnyitón György Előd, György Emese, Kupás Tünde, Muzsi Erzsébet és Székely Ildikó pionirok gyermekverseket szavaltak. Az összejövetelen három előadás hangzott el: Zselyki Erzsébet magyar szakos tanárnő *Nyelvművelő közönségszolgálat*a ezúttal a diákzsargonnal foglalkozott, Kozorús Klára közgazdász az új gazdasági és pénzügyi mechanizmust ismertette, Wass György nyugalmazott tanító pedig megkezdte *Zselyk monográfiájának* bemutatását (nagymeretű kutató- és gyűjtőmunkájáról előadásorozatban fog beszámolni). Végül Zágoni Attila vidám jelenetét adták elő Czirmai Csaba, Horváth Pál, Máthé Judit és Sándor Andor liceumi tanulók Horváth Piroska rendezésében. — Április 29-i műsorunkon Miklósi Sikes Csaba kolozsvári műépítész Beszterce műemlékeiről tartott előadást; Wass György folytatta a márciusban megkezdett előadásorozatot. Összejövetelünket általános műveltségi vetélkedővel fejeztük be. A játékos vetélkedő három nyertese: Jakab Mihály egészségügyi asszisztens, Miklósi Sikes Csaba, szabadegyetemünk előadó vendége, valamint Horváth Pál liceumi tanuló. A vetélkedő lebonyolításában közreműködött Cherecheş Erzsébet tanárnő és Horváth Piroska (játékvezető).

A KORUNK HÍREI

Május 28-án gyergyószentmiklósi középiskolásokat látott vendégül szerkesztőségünk: a Salamon Ernő Liceum tanulói iskolájuk névadója születésének 70. évfordulója alkalmából verseinek előadásával és gyergyói népdalok éneklésével emlékeztek a költőre, városuk nagy szülöttjére; a 6. számú Általános Iskolával közös történelemkör tagjai a 650 éves Gyergyószentmiklós történetét idéző előadásokat tartottak. A találkozáson közreműködött még Mráz Lajos, aki Salamon Ernő-verseket szavalt.

Június 2-án Aradi József és Salat Levente az aradi szabadegyetem *Tudomány, technika, technológia* című körének vendégeként részt vett a hazai magyar műszaki értelmiség helyéről, szerepéről, közérzetéről és múltjáról rendezett kerekasztal-megbeszélésen.

Június 8-án a parajdi szabadegyetemen Egyed Akos tartott előadást a székelység történetéről.

Június 10-én a kolozsvári szabadegyetem *Nyelv, írás, művelődés* kollégiumán Szilágyi Júlia tartott előadást *A szabadság útjai: Tolsztoj és Dosztojevszkij* címmel.

Június 17-én a dési szabadegyetemen Aradi József tartott előadást *Farsang és karnevál* címmel.

KORUNK GALÉRIA

Május 29.: Nagy Sándor, a kolozsvári Képzőművészeti Főiskola végzős hallgatója festményei. — A megnyitón Sz. Nagy Ilona főiskolai hallgató mondott bevezetőt, Sata Árpád színművész Szilágyi Domokos-verseket olvasott fel, az Euterpé, a kolozsvári tanügyi szakszervezet női kamarakórusa Cornel Groza vezetésével XVI. és XVII. századi kórusműveket adott elő.

Június 12.: Vincefi Sándor (Csíkszereda) szobrai. — A megnyitón Kántor Lajos bevezetője után Csörtán Márton és Köntés Béla, a kolozsvári Bábszínház művésze, valamint Miklós András a Filharmónia tagja XVII. századi históriás éneket (*Kádár István históriája*) adott elő, Köntés Béla Kányádi Sándor *Halottak napja Bécsben* című versét olvasta fel.

